Úvod

Práce pojednává o ageismu – tj. o ideologii založené na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých etap životního cyklu.

První kapitolu práce jsme záměrně vyčlenily pouze pro definici a vymezení pojmů, kde si čtenář může dohledat různé pojmy, u nichž by postrádal vysvětlení v textu.

Nadále navazujeme přímo kapitolou o fenoménu ageismu, kde se snažíme odpovědět dále na otázky typu: jak ho správně definovat, tj. co sem vše z hlediska lidského a institucionálního jednání řadit (též podstatné k jeho eliminaci), na podkladě čeho vzniká, kde se s ním můžeme všude setkat, kde se vyskytuje nejčastěji (aby se dalo určit, kde je tato problematika oproti jiným oblastem „nejbolestivější“), jak zde vzniká a proč (tj. jaké jsou jeho zdroje) a na řadu dalších pro hloubkové porozumění tomuto problému.

Nadále se snažíme vysvětlit historicky-kontextuální změny ve vývoji lidstva, které odborníci prezentují jako možné příčiny vzniku a generalizace tohoto fenoménu do celoplošných rozsahů. Tyto okruhy sice přesahují z části i kontext tématu ageismu jako takového, nicméně jejich probrání nelze vyloučit, jelikož jsou nezbytné pro pochopení vzniku ageismu.

Snažíme se čtenáři odůvodnit, proč by se na řešení problematiky věku měl kromě jiných vědeckých oborů podílet i obor psychologie, jež při řešení odstraňování fenoménu, vzhledem k tomu, co pod fenomén ageismu spadá, považujeme za nezbytný. Význam psychologického oboru se pokusíme zmíněním v této práci úmyslně zdůraznit poté, co jsme přišli na to, že tento fenomén je podáván často spíše ze sociologického hlediska. Toto hledisko nám však pro jeho celkové řešení přijde nedostačující. Poukazujeme v textu na argumenty, proč je nedostačující, týkající se faktu, že ageismus nepostihuje jen skupiny lidí jako celek, ale i jednotlivce.

Protože máme zájem poukázat, že se lze tímto problémem zabývat vědecky (tedy že se nejedná o „fiktivní fenomén“) a uplatní se zde snaha o objektivní prokazatelné zkoumání tohoto jevu, je podstatnou částí práce kapitola, kde se pojednává o výzkumech a studiích (zaměřených jak na více oblastí výskytu tohoto jevu v životě jedince, tak

na studia a šetření, jejichž předmětem zájmu je již specifická oblast, např. ageismus ve zdravotnictví). Máme snahu poukázat na přínos, smysl a potřebu dalších výzkumů, a tak zde řadu z nich prezentujeme.

Práce nadále obsahuje výzkumné šetření, které má sloužit k vytvoření podkladu pro oblast školství, kde bychom prevenci ageismu v nedaleké budoucnosti rádi zařadili (střední školy).

Výzkum pojednává o informovanosti a postojích pedagogů některých vybraných českých škol k tomuto jevu.

Proč jako jeden z dílčích kroků, který by měl spadat pod celkovou prevenci proti ageismu, spatřujeme zařazení tohoto tématu do osnov středních škol, se snažíme objasnit v poslední kapitole teoretické části. Ta navazuje na výzkumnou část o pořádaném výzkumu u některých pedagogů českých škol. Tato část je zakončena praktickými návrhy kroků, jež by mohly zařazením do výuky studentů tvořit součást prevence na středních školách.

Inspirací pro náš výzkum byla i řada jiných výzkumů.

Osobním důvodem, proč jsme se na realizaci tohoto výzkumu chtěli podílet, byl fakt, že dle zjištěných poznatků z této oblasti vidíme a považujeme za podstatné vytvořit v České republice preventivní program pro české školy ohledně této problematiky, který by tvořil součást programu celkové prevence mířené proti ageismu v ČR.

K zájmu o téma ageismu nás vedla osobní zkušenost s dopady ageismu na psychické zdraví člověka u osoby pro nás blízké. Tato zkušenost nás ve výsledku vedla k pochopení, jak závažné dopady tohoto jevu mohou pro člověka být a jak je naléhavé prakticky tuto problematiku řešit.

Na závěr úvodu bychom rádi zmínili přání (vyplývající ze širšího cíle a účelu této práce), aby tato práce nebyla užitečná jen ke splnění studijních záležitostí, ale aby posloužila i jako podklad pro impuls vytvořit již zmíněný preventivní program na středních školách zaměřený na tuto problematiku. Praktickou a stěžejní součástí tohoto programu by mohlo být například aspoň marginální zařazení tématu ageismu do školních osnov.

1. Vymezení a definice pojmů

Adolescence – tj. pozdější část období dospívání, kdy se dosahuje plné reprodukční zralosti a dokončuje se tělesný růst. Prudce se mění postavení jedince ve společnosti, kdy většinou ze základní školy přechází na jiný typ studia. Objevují se hlubší erotické vztahy, mění se podstatně sebepojetí. Zahrnuje dobu přibližně od 15 – do 20 - 22 let. Obvykle bývá tato věková skupina označována jako mladiství, dorost, teenager. Jedincům se dostává jiných práv a povinností než dětem (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Ageismus – „Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci“ (Vidovičová, 2008, s. 113). Tj. „ (…) věková diskriminace, znevýhodňování osob na základě jejich věku (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 20).

Alzheimerova choroba – tj. „(…) primárně degenerativní onemocnění mozku neznámé etiologie s charakteristickým neuropatologickým a neurochemickým nálezem. Projevuje se korovou atrofií (…). Choroba většinou počíná a rozvíjí se pomalu a postupuje pozvolna , ale trvale po několik let. V případě s pozdním počátkem, tj. po 65. roce věku (typ 1) je v popředí obrazu typický pomalý rozvoj s poškozením paměti, v případech počínajících před 65. rokem věku (typ 2) se objevují poměrně rychlá zhoršování spolu se značnými poruchami vyšších nervových funkcí“ (Světová zdravotnická organizace, Ženeva, 1994, cit. Psychiatrické centrum Praha, 1998, s. 14).

Antisemitismus - tj. rasové předsudky vůči židům (Nakonečný, 1995).

Autonomie, autonomní – tj. „(…) svébytnost, nezávislost, funkční samostatnost (…) a možnost rozhodovat o vlastním životě (Hartl, Hartlová, 2004, s. 65).

Autoritární osobnost – tj. typ osobnosti, jež se vyznačuje určitým syndromem postojů, specifickými znaky. Mezi znaky této osobnosti patří etnocentrismus (nadřazení vlastní rasy a příslušnosti vůči národnostním menšinám), konvencionalismus (vyzdvihování a hájení norem střední třídy), rigidní dogmatismus (nedostatek kritičnosti a

smyslu pro humor v myšlení) a agresivita (zaměřená proti těm, co ohrožují hodnoty této osobnosti). Tento typ popsali T. W. Adorno, E. Frenkel – Brunswik, D. j. Levinson, R. N. Sanford r. 1950 v knize „authoritarian personality“ (Nakonečný, 1995).

Autostereotypy – tj. představy a mínění příslušníků skupiny o sobě samých (Vidovičová, 2008).

Averze – tj. „ (aversion) silná antipatie, pocit nelibosti, nechuti a odporu s tendencí vyhnout se někomu n. něčemu nepříjemnému (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 67).

Baby talk speak – v textu chápáno jako užívání takové komunikace při hovoru s lidmi ve vyšším věku, kterou bychom volily při rozhovoru s dětmi. (Knezovič et al., 1991, 1993).

Biologický věk – ve smyslu stupně biologické vyspělosti a případné involuce tělesných tkání, jež je srovnáván s tělesným stavem člověka se stejným chronologickým věkem (Hartl, Hartlová, 2004).

Ceremonialismus – tj. ve smyslu konání obřadů, slavností, jejichž psychologickou funkcí je upevnit skupinu a zdůraznit její základní hodnoty, mohou mít charakter rituálů (Hartl, Hartlová, 2004).

Copingová strategie – tj. ve smyslu zvládacího chování, schopností člověka vyrovnat se (adekvátně) s nároky, jež jsou na něj kladeny, případně schopností zvládat nadlimitní zátěže (Hartl, Hartlová, 2004).

Demografická panika – v textu užívána ve smyslu Cohenovy morální paniky, kdy jednotlivci mají obavu z osob v určité věkové kategorii, jež vnímají jako hrozbu pro společenské zájmy a hodnoty (in Vidovičová, 2008).

Diskriminace – tj. ve smyslu rozlišení, schopnosti vnímat a reagovat na podobné podněty odlišným způsobem. Dále ve smyslu omezování či upírání práv určité skupiny obyvatel (Hartl, Hartlová, 2004).

Dospělost – tj. životní období, jež můžeme pro přehlednost dělit do několika etap (časná dospělost, střední dospělost apod.) až po stáří, pro které jsou charakteristické

vývojové změny v myšlení, chování a sociálním cítění. Toto období začíná zhruba ve dvaceti letech věku (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Egocentrické myšlení – zmíněno v textu v souvislosti s popisem autoritářské osobnosti, tj. jedinec, který v myšlení zaměřuje pozornost na vlastní osobu (Hartl, Hartlová, 2004).

Elderspeak – tj. nevhodný komunikační styl vycházející ze stereotypů nereálného hodnocení seniorů a jejich schopností (Pokorná, 2010). Patří sem například opakování slov, zvýšený tón hlasu (Caporaela, 1981).

Emoční vývoj – tj. vývoj emocí u jedince.

Etnocentrismus – ve smyslu neschopnosti pochopit nebo si představit jiný způsob myšlení, než jaký mají druzí lidé a jiná kultura (Hartl, Hartlová, 2004).

Exkluze – ve smyslu: „exkluze sociální (social exclusion) společenské vyloučení, většinou na základě předsudků (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 146).

Frustrace – tj. stav zklamání, který u člověka vzniká, je-li mu zabráněno dosáhnout určitého cíle či mu je bráněno v jeho snažení vedoucímu k určitému cíli (Hartl, Hartlová, 2004).

Generalizace – tj. zobecňování, rozumová operace či myšlenkové vydělení toho, co je jevům a objektům společné a platí pro všechny prvky téhož druhu (Hartl, Hartlová, 2004).

Gerontofobie - tj. „(…) strach ze stáří a starých lidí“ (Vidovičová, 2008, s. 112).

Heteronomní morálka, poslušnost – tj. morálka, poslušnost předškolního dítěte a většiny školních začátečníků, jež je určována ze strany druhých osob - autorit, rodičů, učitelů apod. (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Heterostereotypy – tj. mínění, představy jedné skupiny o druhé (Vidovičová, 2008).

Hodnota – tj. vlastnost, jež jedinec přisuzuje určitému objektu, situaci, události nebo činnosti ve spojitosti s uspokojováním jeho potřeb nebo zájmů (Hartl, Hartlová, 2004).

Hostilita – tj. nepřátelský postoj vůči sobě či jiným osobám, jež se projevuje agresivitou (Hartl, Hartlová, 2004).

Charakter – tj. dle Allporta „zhodnocená osobnost“. Tím je míněno, že v charakteru je obsažena celá osobnost, všechny její dílčí složky či systémy, jako jsou schopnosti, a tedy i inteligence, temperament, motivy a postoje (in Nakonečný, 1995).

Chronologický věk – tj. věk, jenž se počítá od narození jedince do jeho smrti (Hartl, Hartlová, 2004).

Identita - tj. totožnost, ztotožnění se jedince se sociálními a mravními normami určité skupiny (Hartl, Hartlová, 2004).

Ideologie – jakýkoli ucelený soubor názorů nebo výklad světa, kde nejde o to vyložit svět, ale podpořit zájem sociální skupiny, která jej takto podává a jako prostředek užívá zejména cílené manipulace pomocí symbolů (Hartl, Hartlová, 2004).

Ideologie chronologického věku – ideologie věku je v textu chápána jako legitimizace zájmů, konfliktů a napětí, kdy je vlastnictví „správného věku“ tou formou zbraně, kterou se vede boj o vzácné statky, prestiž a moc ve společnosti (Vidovičová, 2008).

Infantilizace – tj. ustrnutí na dětském stupni vývoje (Hartl, Hartlová, 2004).

Kategorizace – tj. přiřazování objektu k určitému pojmu, tento proces umožňuje předjímat informace, které nelze bezprostředně vnímat nebo první stadium sociální identifikace, kdy jedinec řadí druhé osoby do sociálních kategorií či skupin, může vést ke značné zaujatosti, přestože bývá podložena minimem informací (Hartl, Hartlová, 2004).

Kognitivní vývoj – tj. vývoj intelektových schopností, inteligence (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Konvenční úroveň morálního vývoje – tj. 2. stadium morálního vývoje dítěte, kdy dítě jedná, jak se od něj očekává podle sociálních norem proto, aby předešlo kritice autoritativních osob. Stupeň morálního vývoje dítěte vycházející z teorie morálního vývoje od Piageta, jež rozpracoval v 60. letech Kohlberg (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Kulturní zpoždění – v textu použito ve smyslu nesouladu mezi rolemi a jedinci v určitém věku v důsledku sociálních či demografických, o kterých hovoří Ogburn a Dannefer et al., (in Vidovičová, 2008). Jedinec svůj život v důsledku těchto změn nedokáže přizpůsobit v odpovídajícím tempu a shodným způsobem (Vidovičová, 2008).

Magické myšlení – tj. „Magické – symbolické myšlení je blízké pověře a přisuzuje jevům symbolický, tajemný význam“ (Bouček et al., 2003).

Metoda sumovaných odhadů – tj. statistická metoda pomocí níž vytvoříme Likertovu škálu, jež slouží ke zkoumání postojů osob k dané otázce (Reiterová, 2008).

Migrace – tj. „přemísťování, přesídlování obyvatelstva, může být nevratná, dočasná, sezonní, kyvadlová, dále vystěhovalectví a přistěhovalectví, legální, ilegální, z důvodů politických, ekonomických (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 316 - 317).

Morálka - tj. „soubor principů posuzovaných z hlediska dobra a zla a řídících chování a jednání lidí dané společnosti, leze chápat jako a) vnitřní víru, přesvědčení, n. b) vnější principy vyžadované společností (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 327).

Mortalita – tj. úmrtnost ve smyslu četnosti úmrtí v určité lokalitě v daném čase nebo míra úmrtnosti určité věkové či jiné skupiny (Hartl, Hartlová, 2004).

Norma – ve smyslu pravidla či předpisu, jež má závaznou platnost jako kritérium pro posouzení určitého jevu (Hartl, Hartlová, 2004).

Nursing speak – v textu užito ve smyslu mluvy užívané zdravotníky v komunikaci se seniory (Knezovič et al., 1991, 1993).

Panika – tj. „spontánní dezorganizace reakcí při náhlém pocitu nebezpečí u jedince, příp. skupiny, vzniká při pocitu ohrožení, omezené možnosti úniku z něho, víře, že

úniková cesta se zavírá a neexistuje dostatek informací o situaci“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 394).

Populační stárnutí – v textu užito ve významu vzestupu podílu počtu seniorů oproti ostatním věkovým skupinám v populaci (Vidovičová, 2008).

Postoj – tj. tendence ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace a na svoji osobu (Hartl, Hartlová, 2004).

Pozice – ve smyslu sociální pozice, tj. místo jedince v sociálním systému, jež může být ztotožňováno s pojmem status sociální. Může být považováno za komplex složený ze závazků a očekávání, tj. vyplývající ze sociální role (Hartl, Hartlová, 2004).

Prenatální období - tj. „vztahující se k období před narozením (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 449).

Předsudek – tj. „(…) předpojatost, názorová strnulost, emočně nabitý, kriticky nezhodnocený úsudek a z něj plynoucí postoj, (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 464).

Psychosociální – tj. „(…) vztahující se k vlivu spolčenosti na vývoj a stav psychiky (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004. s. 487).

Racionalizace - tj. obranný mechanismus, kdy užíváme rozumového zdůvodnění k ospravedlnění určitého chování, jež by bylo jinak nepřípustné (Hartl, Hartlová, 2004).

Rysy osobnosti - ve smyslu dispozic, relativně stálých vlastností člověka projevujících se v jeho chování a jednání (Hartl, Hartlová, 2004).

Role – tj. předpokládaný způsob chování jedince v určité sociální situaci, pro kterou je dána konkrétní společenská norma (Hartl, Hartlová, 2004).

„Sendvičový efekt“ – výraz, který je v textu užíván pro přiblížení pochopení umístění střední generace z hlediska ekonomické zátěže oproti ostatním věkovým skupinám. Je totiž na ni kladen tlak s obou stran na rozdíl od dětí či seniorů (Vidovičová, 2008).

Schopnost empatie – tj. soubor předpokladů nezbytných pro vcítění se do pocitů a prožívání druhého člověka.

Socializace - tj. „(…) postupné začleňování jedince do společnosti prostřednictvím nápodoby a identifikace, zprvu v nukleární rodině, dále v malých spol. skupinkách, jako je školní třída, zájmový klub (…)“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 548). Jedná se o proces učení, zejména sociálního, protože se uskutečňuje od nejranějšího věku dítěte v jeho kontaktech se sociálním okolím (Nakonečný, 2000).

Sociálně stratifikační charakteristika – ve smyslu rozvrstvení společnosti dle určitých znaků, např. věku.

Sociologie věku – tj. vědní subdisciplína, jež se zaměřuje na výzkum, teorii a politiku věku ve společnosti (Vidovičová, 2008).

Stárnutí, stáří – „Pod pojmem stárnutí se rozumí souhrn změn ve struktuře a funkcích organismu, které podmiňují jeho zvýšenou zranitelnost a pokles schopností a výkonnosti jedince a které kulminují v terminálním stadiu a ve smrti“ (Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 184).

Status - tj. prestiž, stav vrozený (např. rasa) či získaný díky vlastnímu úsilí (Hartl, Hartlová, 2004).

Stereotypy - tj. opakující se a navyklé způsoby jednání (Hartl, Hartlová, 2004).

Struktura obyvatel – v textu užito ve významu věkové strukturace společnosti, kdy společnost rozdělujeme na různé věkové stupně či věkové vrstvy (straty), věkové skupiny, kohorty a generace. Chronologický věk zde plní účel definičního znaku (Vidovičová, 2008).

Věk pocitový – tj. věk (počet let), na který se člověk subjektivně cítí (Vidovičová, 2008).

Věková identita – tj. identifikace jedince s jeho pozicí v rámci věkové skupiny. S jeho zapojením do sady rolí, uznání věkových norem, věkově vhodného chování, připsaných společností k jeho chronologickému věku (Vidovičová, 2008).

Věková integrace – tj. participace jedinců v určitém věku v sociálních aktivitách, především v oblasti vzdělání, práce a důchodu (Vidovičová, 2008).

Věková segregace - tj. absence sociálních interakcí mezi lidmi v různém věku (Vidovičová, 2008).

„**Zrání" osobnosti** - tj. vrozeně naprogramovaná posloupnost růstu a změn v osobnosti jedince.

2. Ageismus

2.1. Novodobá paradigmata a věková rozdílnost

V souvislosti s historicko – kontextuálními změnami změnami společnosti se vyskytuje jev, kterému se dle odborníků věnujících se tomuto tématu stále věnuje malá pozornost. Ageismus – tj. ideologii vedoucí k diskriminace na základě věku. Definování tohoto fenoménu pro bližší porozumění této problematice vysvětlíme v následující podkapitole (2.2).

Nyní ještě dodejme, že je natolik rozšířený, že se dle řady odborných zdrojů i přes svoji nebezpečnost vyskytuje již v mnoha zemích Evropy.

Zpráva Age vydaná organizací Age (pro nediskriminaci na základě věku) uvádí 17 oblastí života, v nichž se starší lidé setkávají s přímou nebo nepřímou diskriminací. Patří sem tyto oblasti: přístup ke zdravotní péči, přístup k produktům pojišťovacích a finančních služeb, přístup k finanční podpoře pro zájemce o návrat do vzdělávacího procesu. Potřeby jsou lidem v těchto oblastech odpírány na základě věku i přesto, že si je dnešní moderní doba žádá (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Takto se o situaci a tomto jevu vyjádřil Richard Baker, národní rozvojový manažer Age Concern England a předseda expertní skupiny Age pro nediskriminaci: „Ze svých zkušeností ze Spojeného království a ze zpráv členů organizace Age z dalších zemích vím, že diskriminace na základě věku je v evropské společnosti velmi rozšířená" (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 36).

2.2. Definice ageismu

Pojem ageismus byl poprvé použit v Americe ke konci šedesátých let 20. století ředitelem amerického Národního institutu pro stárnutí Robertem N. Butlerem. Butlerova původní definice identifikovala ageismus jako proces systematického stereotypizování a diskriminace lidí kvůli jejich stáří, které se manifestuje širokým spektrem fenoménů, např. vyhýbáním se kontaktu. Společnost tento pohled propaguje s účelem setřást vlastní zodpovědnost vůči nim (Butler, 1975).

Někteří autoři společně s Palmorem (in Pokorná, 2010) řadí do ageismu jakýkoli předsudek nebo diskriminaci proti nebo ve prospěch některé věkové skupiny. Během dalších let vznikala další vymezení tohoto fenoménu vycházejících z potřeb praxe.

Existuje řada definic ageismu. My se shodujeme s Pokornou, že v současnosti je zřejmě nejkomplexněji pojímána definice Vidovičové :

„Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin a na základě chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci“ (Vidovičová, 2008, s. 113).

„Komplexnost uvedeného pojetí spočívá ve zdůraznění symbolických forem diskriminace a rozšíření definice o činitele generační příslušnosti. Dalším přínosem této definice je, že zahrnuje nejen diskriminaci starých a dlouhověkých osob, tak jak je nejčastěji ageismus pojímán, ale identifikuje také další formy věkové diskriminace, o nichž hovoříme například jako o youthismu - diskriminaci mládí a adultismu - diskriminaci dospělých“ (Pokorná, 2010, s. 70).

Pokud bychom se na definování ageismu chtěli podívat z legislativního rámce, nabízí se tato definice: „Diskriminace se může dopustit i subjekt soukromého práva v rámci běžných soukromoprávních (např. pracovněprávních) vztahů, tedy nikoli pouze v legislativní oblasti. Za diskriminaci lze tedy označit porušení rovnosti zakotvené právem. Diskriminací bude dále takové jednání či opomenutí spočívající v neoprávněném

rozlišování či znevýhodnění určité skupiny ve vztahu ke skupině jiné, jež ve svém důsledku může přivodit jedinci či celé skupině újmu peněžité či morální povahy“ (Hábl, Doležalová 2010, s. 13).

2.3. Věková nerovnost v kontextu

Abychom však lépe pochopili jakoukoli diskriminaci (tedy i na základě věku) a její vznik, je nezbytné, abychom se nejprve zmínili o jejím „základu“ (tj. „živné půdě“). Tedy o podmínkách nutných pro její vytvoření.

Pro kořeny ageismu (ale i diskriminaci obecně) používají autoři pojmy jako předsudky, stereotypy, mýty, pověry apod. Nyní se na ně zaměříme a pokusíme se je dát do přímé spojitosti se vznikem a udržováním ageismu.

Předsudky & ageismus

Snad nejstručnější definice říká, že předsudek znamená smýšlet o ostatních špatně bez náležitého opodstatnění (Allport, 2004).

Druhou složkou, kromě citového zabarvení, je tedy ničím nepodložený úsudek. Přesto má takovou sílu, že vede k odmítavému postoji skupiny, vůči níž ho máme. Zmiňujeme se zde o tom, protože takové odmítnutí může být i na základě věku. Tento proces může fungovat i opačně, skupinu či jejího zástupce neopodstatněně „propagujeme“. Nebo i zavrhujeme. „Názor je neopodstatněný, pokud mu chybí faktický základ. (…) Předsudek se obvykle projevuje v tom, jak jednáme s jednotlivými příslušníky zavrhované skupiny“ (Allport, 2004, s. 39).

Podívejme se ale na kořeny vzniku takového fenoménu v obecné úrovni (ať už se jedná o diskriminaci na základě věku, pohlaví či etnické příslušnosti). Jaký proces zde probíhá, než člověk diskriminuje? Allport (2004) zde hovoří o jedné podstatné vlastnosti předsudku a jeho vzniku – o emocionálním nádechu. O emocionálním nádechu přízně či nepřízně, který předčasný či nepodložený úsudek provází a z něhož se může předsudek velmi snadno vytvořit. Mnohem obtížněji se však odbourává. Přitom jeho vznik je tak

snadný. „Přílišná kategorizace je snad nejběžnější trik lidské mysli. Stačí nám špetka důkazů a hned vyrobíme plnou náruč generalizací“ (Allport, 2004, s. 41).

Jak je však možné, že jednáme v praktickém životě bez naší vlastní zkušenosti? Jednáme tak na základě zkušenosti zprostředkované, tj. „doslechu“. Člověk dochází k selektivnímu výběru několika málo vlastních vzpomínek, míchá je s fámami a příliš generalizuje. Takový jedinec obvykle nemá žádnou zkušenost z první ruky, o kterou by svůj názor opřel (Allport, 2004).

Nyní se pokusíme uvést příklad etnického předsudku. Jeho podstatu se snažíme převést i na vysvětlení u diskriminace na základě věku. Např. Allport (2004) uvádí dobré příklady etnických předsudků. Když je zde rozebírá, jejich vznik vysvětluje následovně. „Důvodem negativního postoje bylo pouze to, co Američané slyšeli o masakrech Armenů a o pověstných tureckých taženích. Na základě takových důkazů si troufli odsuzovat všechny příslušníky národa“ (Allport, 2004, s. 39). Podstatné pro naše téma diskriminace na základě věku je v tomto příběhu uvědomění, že negativní postoj vzniknul „co Američané slyšeli.“

Allport (2004) nadále varuje před tímto jednáním: „Jen málo pozornosti (nebo vůbec žádnou) věnujeme rozdílům mezi jednotlivci a přehlížíme důležitou skutečnost, že černoch X, náš soused, není černoch Y, kterého z dobrých a dostatečných důvodů nemáme rádi, že pan Silberstein může být skvělý člověk a není to pan Kohn, u kterého máme dobré důvody nemít ho v lásce“ (Allport, 2004, s. 39). Tato formulace platí i pro věkové kategorie. Např. u seniorů, kde bychom si měli uvědomovat, že senior a není senior B, že patnáctiletý A, který se chová drze a neuctivě, není patnáctiletý jedinec B, který může mít k okolí slušné chování.

Popsali jsme si myšlenkový postup vedoucí ke vzniku předsudku. Ten snáze následuje specifická diskriminace. Na závěr tedy můžeme použít tuto definici: „(…) odmítavý až nepřátelský postoj vůči člověku, který patří do určité skupiny, a má se tudíž za to, že má nežádoucí vlastnosti připisované této skupině“ (Allport, 2004, s. 39).

Proč se ale někteří lidé dopouští předsudků vedoucích pak až k diskriminaci?

Zde nabízíme možná vysvětlení:

- „Život je krátký a požadavků na praktické odhady tolik, že si nemůžeme dovolit nechat se při každodenních stycích zdržovat tápáním. Musíme se rozhodnout, zda je něco dobré, nebo špatné, takže to někam zařadíme. Nemůžeme vážit každou věc na světě samostatně. Musí stačit hrubé, předem připravené kategorie, jakkoli jsou jen přibližné a povšechné“ (Allport, 2004, s. 41).
- Jiní autoři předsudečné chování odůvodňují takto: „Obecně vzato pomáhají předsudky obhájit zjevnou či skrytou diskriminaci“ (Novák, 2002, s. 36).

Již jsme se zmínili, že předsudky mohou vést až k diskriminaci (tímto se projevují). A nutné je dodat: „A diskriminace s sebou zpravidla nese bezprostřednější a vážnější důsledky než předsudek“ (Allport, 2004, s. 46).

Dle komise OSN je (in Allport, 2004) diskriminace nadále definována jako pokus vyloučit všechny příslušníky určité skupiny z některých druhů zaměstnání, z obytných čtvrtí, zbavit je politických práv, příležitostí ke vzdělání či zábavě, odepřít jim kostely, nemocnice či některé jiné sociální výhody. Právě i tyto případy špatného zacházení s lidmi si uvedeme v dalších částech této práce.

Vysvětlili jsme si, z čeho vzniká „zhoubný proces“ diskriminace, jakou roli zde hraje předsudek, a několikrát v textu zmínily slovo postoj. Ten totiž vede k vytvoření předsudku. „Autoři se shodují, že jde o iracionálně založené postoje či postoje afektivně zdůrazněné. (…)Typickou součástí předsudku jsou prvky averze a hostility“ (Novák, 2002, s. 8).

Předsudek jedince dle Nakonečného (in Novák, 2002) nelze změnit objektivními a relevantními kritérii usuzování, protože předsudky toto ignorují a předmětem může být cokoli.

Jak uvádí Novák (2002, s. 9): „Jsou-li předsudky chápány jako jedna z forem postojů, existují také poněkud specifičtější projevy (zkresleného) vnímání lidí (suspektně) i jiných živých bytostí a sociálních skupin.“

Ať už ale budeme nadále hovořit v práci o postoji, předsudku, diskriminaci či ageismu, vždy musíme mít na paměti fakt, že se tento problém nepřenáší jen na jedince, ale i skupiny nebo naopak. „Lze tedy hovořit o individuálních postojích i o postojích celého společenství“ (Novák, 2002, s. 7).

Už Lippmann, který do literatury poprvé zavedl pojem stereotyp roku 1922 v díle Public Opinion, ho nazval zkratkovitou představou o osobách či skupinách (Novák, 2002).

Stereotypy & ageismus

Předsudky jsou širší než stereotypy. Hodnotí druhou osobu jako příslušníka konkrétní skupiny, ale předsudek může být i čistě individuálně zaměřen. Předsudek podněcuje více činorodost. Má vysoký afektivní náboj, který aktivizuje konativní složku (Novák, 2002).

Další nebezpečnou vlastností stereotypu, může být generalizace – kdy člověk má tendenci připisovat určité, dle jeho mínění typické vlastnosti všem jedincům dané skupiny. Stereotyp může tedy existovat sám o sobě či být formou předsudků (Novák, 2002).

Dle Nakonečného (in Novák, 2002) u stereotypů můžeme rozlišovat dvě skupiny, tzv. autostereotypy (tj. představy a mínění příslušníků skupiny o sobě samých) a heterostereotypy (mínění, představy jedné skupiny o té druhé). V této práci se budeme později moci nadále setkat s oběma formami těchto stereotypů, které budou tvořit zdroje ageismu.

Předsudek & ageismus & osobnost

Odborníci dokonce uvažují i o specifické osobnosti, která vykazuje konkrétní rysy, které u ní způsobují sklon k předsudečnému jednání. U předsudečných autoritativních osob nalézáme osobnostní charakteristiky jako: zkreslení reality (od tzv. černých brýlích až po psychotické onemocnění, blud), egocentrismus, nenávist (ta se dále šíří). I další autoři popisují tzv. autoritativní osobnost, která je svými rysy predisponovaná k předsudkům. Autory tohoto konceptu jsou T. Adorno, E. Frenkel – Brunswik, D. Lewinson a R. Sanford. Vyznačuje se autoritativními a nedemokratickými postoji, dalo by se říci totalitními – profašistickými a prokomunistickými. Mezi další znaky této osobnosti řadí:

antisemitismus, protičernošské postoje, etnocentrismus, dogmatismus, rigiditu, chybějící smysl pro humor, konzervatismus, nechuť ke změnám a politickým inovacím apod… (Novák, 2002). Považujeme za nutné stručně zmínit, že mnozí autoři dávají do souvislosti nevhodnou přísnou výchovu jedince s podnícením rozvoje takového charakteru: „Hofstätter pak prokázal, že předsudky získané v dětství samy od sebe v pozdější době nemizí. Buď trvají, nebo jsou pouze nedokonale potlačovány, v obou případech však zanechávají pevnou stopu v charakteru jedince“ (Novák, 2002, s. 44).

Popisují i myšlení takové osobnosti: „Často jde o formu „bludného myšlení“, jež se iracionálními postupy snaží vysvětlit to, co si člověk v danou chvíli či situaci vysvětlit nedovede“ (Novák, 2002, s. 12). Např., že má člověk smůlu, když mu přeběhne černá kočka přes cestu či nešťastné číslo třináct (Novák, 2002).

Aby však čtenáři nenabyli dojmu, že předsudek a diskriminace je totéž, nabízíme stručný přehled v bodech vysvětlující, jak spolu tyto fenomény souvisejí a jak se mohou vzájemně ovlivňovat:

Vzájemný vztah předsudků a diskriminace má podle Simpsona a Yingera pět variant:

1. Předsudky mohou existovat bez diskriminace.
2. Možná je i diskriminace bez předsudků vůči diskriminované skupině.
3. Diskriminace může být příčinnou předsudků.
4. Předsudek může být příčinnou diskriminace.
5. Předsudky a diskriminace se mohou s největší pravděpodobností umocňovat (Novák, 2002).

Dle našeho mínění je podstatná i informace, že primárně kognitivně – afektivní struktura, jež může a nemusí mít složku behaviorální. Avšak behaviorální složku lze označit za diskriminaci.

Pokusili jsme se aspoň v možnostech vytyčeného rozsahu této práce nastínit kořeny diskriminace. Toto téma je však natolik obsáhlé, že nelze pro limit této práce hovořit o dalších souvislostech, např. jak na diskriminaci odpoví diskriminovaná skupina?

Diskriminace ji může vést ke vzájemné solidaritě mezi jejími členy. Také se diskriminovaní členové mohou snažit přejít na „druhou stranu“ (Novák, 2002). Pro bližší zájemce doporučujeme příslušnou literaturu v seznamu literatury na konci této práce.

Shrneme-li podané informace, zjistíme: „Trocha předsudků, maličko stereotypů, to vše promíchat s magickým myšlením a iracionální vírou a máme zde: Pověry“ (Novák, 2002, s. 11 - 12). Názor, že diskriminace vzniká na podkladě předsudků, a to co se věku týče, zastává i předseda občanského sdružení ŽIVOT 90 a místopředseda EURAG Jan Lorman. Jak již bylo zmíněno, diskriminační chování vyvěrá z předsudků, které jsou zaujímány vůči některé ze skupin (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

2.4. Zdroje ageismu

V roce 2010 vznikla další práce, jež touto problematikou zabývala (Ročníková práce, Ageismus, pohled seniorů na tuto problematiku od věku 60 let a výše, 2010). Obsahovala snahu ucelit (tj. identifikovat) obecně zdroje ageismu.

Zde použijeme tento přehled, kde jsou jednotlivě vyjmenovány:

Individuální (subjektivně-psychologické)	**Zdroje sociálního prostředí**	**Zdroje kulturně podmíněné**
Strach ze smrti a procesu stárnutí jako psychosomatického úpadku	Demografie a „demografická panika“	Fenomén obviňování oběti
Frustrace a agrese vůči členům minoritních skupin, autoritářská osobnost	Přechod z předindustriální společnosti k industriální	Věková segregace
	Historická změna statusu stáří	Věkové a strukturní nesoulady
Racionalizace	Nevhodná paradigmata stáří	
	Konflikt rozdílnosti hodnot mladších a starších lidí	
	Autostereotypy	
	Pracovní trh (marginalizace, nezaměstnanost osob ve vyšším věku)	
	Důchodový systém (předčasné důchody, rigidita systému)	
	Zdravotní péče	
	Média, jazyk, literatura, vtipy, jazykové obraty	

Tab. č. 1: Zdroje ageismu

Pro lepší čtenářův vhled do tohoto tématu (které je opravdu široké) se o nich stručně zmíníme. Za nejlepší variantu jsme považovali uvádění praktických příkladů u každého z nich, které jistě hovoří sami za sebe.

Strach ze smrti a procesu stárnutí jako psychosomatického úpadku

Z generace na generaci jsme informováni o tom, že koloběh našeho pozemského života je konečný. O tom, že postupně stárneme. Mnozí z nás mají strach ze smrti a stárnutí. Přesto se mnozí z nás na stáří aktivně nepřipravují, dokonce někteří nejsou dostatečně informováni či je ani nenapadne, že by se na období procesu stárnutí či stáří připravit měli. Takže jediné, co se pak u nás v tomto směru projevuje, je strach. Strach z nedostatku informací či z nepodložených informací médií, které nám toto období předkládají negativně. Strach, zda je naše zdravotní péče na takové úrovni, abychom neumírali v bolestech apod. Extrémním projevem takového strachu je například gerontofobie (Vidovičová, 2008).

Možná, že kdyby nám tato vzdělanost (tj. informovanost o stáří) nechyběla, nebáli bychom se pak ani období stáří, ani nedostatečné zdravotní péče na sklonku života.

Díky nedostatečným nebo zkresleným informacím naopak spojujeme období stáří (byť mylně) pouze se společensky tradovanými stereotypy. Jako např., že to je období bolestí a fyzického chátrání těla. Možná by onen strach nebyl přítomen v takové míře, pokud bychom byli vedeni a vychováváni ke způsobu života, jenž sice provází přirozený úpadek fyzických sil se stoupajícím věkem, avšak abychom si byli vědomi, že nemusí být nutně dramatický a nesnesitelný.

Tento názor zastávají i odborníci: „Předpokládá se, že zdrojem těchto strachů může být především neznalost a nezájem o proces biologického stárnutí a vyšší informovanost může pomoci tyto negativní pocity výrazně snížit“ (Vidovičová, 2005, s. 10).

Další důvod můžeme shledávat i v prostém faktu, že si nechceme připustit, že jsme smrtelní. A protože proces stárnutí nás k tomuto faktu přibližuje, vadí nám také. „Stáří vzbuzuje strach, smrt a stáří je viděno jako synonymum.“ Jako důkaz toho, že smrt je v těchto případech viděna negativně, uvádí Tošnerová (2002) ve své knize užívání

nejrůznějších eufemizmů, například: „odešel“, „spí věčným životem“, „usnul“ apod. Pokus o zjemnění této situace nalezneme již v pohádkách pro děti „Jestliže nezemřeli, žijí dodnes“. „Smrt není viděna jako přirozená a nevyhnutelná součást lidského života“(Tošnerová, 2002, s. 12). Hlavní problém je tedy v pohledu a vnímání tohoto období života.

Frustrace a agrese vůči členům minoritních skupin, autoritářská osobnost

I frustrace bývá řazena ke zdrojům ageismu. Můžeme zaznamenat z pramenící hostility vůči určitým menšinám (Vidovičová, 2005). Za nositele znaku agrese bývá považována i autoritářská osobnost, proto i člověka s tímto typem osobnosti bychom považovali za potencioální zdroj věkové diskriminace…. „ (…) u níž jsou předsudky manifestací nejistoty, potlačených impulzů, důrazu na moc v mezilidských vztazích a rigidity“ (Vidovičová, 2005, s. 10). Vzhledem k tomu, že jsme se již v předchozích oddílech o rysech této osobnosti již zmínili, již ji dále neprobíráme.

Racionalizace

Racionalizace je obranný mechanismus, kdy má jedinec snahu si rozumově odůvodnit své jednání. Činí tak z důvodu, aby si nemusel přiznat, že jeho jednání není správné. Má snahu ho nějak „omluvit“. Čtenáři zde můžeme připomenout předchozí zmínku o obranných mechanismech, když jsme popisovali diskriminaci, „Palmore (1999) jako příklad uvádí nucený odchod do důchodu, který je zdůvodňován sníženou kompetencí pracovníka, nikoli cílem nahradit jeho nákladnou práci „levnější“ mladou pracovní silou (Vidovičová, 2005, s. 10).

Přechod z předindustriální společnosti k industriální

V kapitole Ideologie chronologického věku jsme hovořili o změnách souvisejících s transformací do dnešní doby. Jako příklad těchto změn si můžeme uvést rozvoj nových technologií, systému výroby, rozvoj medicíny, odbourávání kojenecké úmrtnosti apod.

V jistých specifických oblastech, a doufejme, že v co nejméně se vyskytujících sociálních kontextech, jsou tyto změny zneužity k diskriminačnímu jednání na základě věku. Jako příklad jsme si zvolili oblast technologického pokroku.

Dnešní technické objevy a přehlcenost informacemi narušují pravidla lidské sounáležitosti. Dochází také k tomu, že člověk pojímá vše ve směru zužitkování, materiální potřeby však vysoce převyšují duchovní hodnoty. Moderní komunikační prostředky ochuzují o lidské setkávání, o prožitky a zážitky lidského společenství a též o poznání lidského smyslu – být člověkem. Lidem ve vyšším věku ubývá známá potřeba předávání informací z generace na generaci. Málokdo chce čerpat ze seniorských celoživotních zkušeností, dosažených osobních i pracovních cílů a pojetí světa (Klevetová, Dlabalová, 2008). Chybu zde přitom neshledáváme v technologickém rozvoji, ale někdy v tom, jak je s ním „nakládáno“.

Historická změna statusu stáří

Opakovaně jsme v předchozích kapitolách ukazovali, jak se změnami doby mění i lidstvo a jeho postoje. Historické změny měly vliv i na naše chápání a vnímání pojmu stáří. I Vidovičová (2008) poznamenává, že není možné spolehlivě uchopit ageismus a věkovou diskriminaci bez pátrání po jejich kořenech v kontextu kultury.

Ano, společenský význam a postoj skupiny jako celku velmi ovlivňuje pohled jedinců na věk. Snadno tento skupinový, společenský vliv může vyvolat v jednotlivcích předsudky, pokud budou informace špatně podány a vést tím jejich jednání k diskriminačnímu. „Mnohé z předsudku je záležitostí slepého souhlasu s převládajícím skupinovým způsobem chování a myšlení“ (Allport, 2004, s. 45).

„Pohled na stáří se liší v různých dobách a různých kulturách, například podle japonské filozofie je poslední třetina lidského života nejdůležitější, protože člověk v této fázi přetváří svět k lepšímu. Z těchto slov lze jistě rozpoznat respekt ke stáří“ (Pokorná, 2010, s. 70).

„Zdrojem stereotypizací je však především atmosféra ve společnosti a náhled a postoje na stáří“ (Pokorná, 2010, s. 55).

Nevhodná paradigmata stáří

„Stárnutí má špatný zvuk, není prezentováno jako něco přirozeného ani jako normálního, nelze se tedy divit, že trpí špatným image ve společnosti, nízkou prestiží a statusem a jeho představitelé jsou ostrakizováni – takto by asi zněl základní argument představující nevhodná paradigmata stáří jako jeden ze zdrojů ageismu a věkové diskriminace“ (Vidovičová, 2008, s. 136).

„Jde o slovo, které nechceme slyšet, případně používáme místo něho eufemismů. Řada přísloví, lidových pověr a pohádek odráží strach ze starých lidí, především osaměle žijících žen. V pohádce bratří Grimmů o perníkové chaloupce čtenář drží palce Mařence, která pro záchranu bratříčka posazuje starou čarodějnici na lopatu a vkládá ji do pece. V pohádkách mnoha zemí se stařeny zdají být nápomocné a laskavé, avšak končí jako zlověstné čarodějnice podle přísloví: „Kam čert nemůže, nastrčí bábu“ (Tošnerová, 2002, s. 5).

Předtím jsme si vysvětlili, jakou sílu má i obyčejné mluvené slovo. Nejedná se o komunikační prostředek, jakým nám je tento postoj předáván. Jde o postoj ke stáří. Ve společnosti má „dnešní“ postoj k tomuto životnímu období značné negativní následky a jeho změna by tedy byla ku prospěchu lepšího života nás všech.

Vidovičová (2008) nás upozorňuje na varování psychologa Eriksona (1999), že pokud naše společnost bude postrádat životaschopný ideál stáří, nedává skutečný útulek konceptu celého života.

Konflikt rozdílnosti hodnot mladších a starších lidí

„Nenajdeme na světě kout, kde by jedna skupina nepohrdala druhou. Každý z nás, spoutaný svou kulturou, je stejně jako Charles Lamb rancem předsudků“ (Allport, 2004, s. 36).

Často se setkáváme s tím, že generace mladých a starších lidí se vzájemně nechápou.

A jak je to dnes? Neizolují se i od sebe? Proč je tak důležité, aby se stýkali i přes to, že mají ve svém věku přirozeně spoustu odlišných zájmů, starostí a jiný způsob života? „Separovaní lidé mají málo komunikačních kanálů. Snadno se může stát, že rozdíly mezi skupinami zveličují a nesprávně chápou. Asi nejdůležitější je, že separovanost může vést ke skutečným střetům zájmů a k mnoha střetům zdánlivým“ (Allport, 2004, s. 50).

„Odlišné zvyky a charakteristiky skupiny jsou nápadné. Podle nich si uděláme úsudek o všech členech skupiny. Samozřejmě bez ohledu, zda dotyčný nebo alespoň jejich většina danou vlastnost mají nebo ne“ (Novák, 2002, s. 73).

Tento negativní proces a jeho dopad jsme popsali již v předchozím textu (týkajícího se předsudků a „ignorování“ individuality člověka).

Autostereotypy

Autostereotypy jsou jednoduše řečeno stereotypy, které většinou od majoritní společnosti přebírá sám nositel, na kterého jsou mířeny. A v podstatě je „zvnitřní“ jako platné. Ukázalo se, že i toto se stává u některých seniorů ohledně představy o stáří (Tošnerová, 2002). Například, když populace stáří dává do souvislosti s neschopností učit se. Jedinec tuto informaci zvnitřní a v období, kdy nastoupí do důchodu se odmítá učit novým věcem s větou: „Ne děkuji, na to už jsem starý“, aniž by si své reálné limity ozkoušel.

„Vzhledem k tomu, že stereotypy dotýkající se stáří mají silnou tendenci být akceptovány samotnými seniory (viz. např. Levy 2003), bývá ageismus prohlubován i replikován i skrze autostereotypy v duchu teorie sebenaplňujícího se proroctví a Thomasova teorému definice situace – tedy akceptuje-li senior představu sama sebe jako méně výkonného, jeho pracovní výkon bude mít tendenci skutečně upadat“ (Vidovičová, 2005, s. 11). Pro zajímavost zmiňme studii Americké asociace pro osoby v důchodu (AARP), která dokazuje, že i senioři jsou pod vlivem ageismu, protože očekávají, i když sami žijí aktivně, že jiní jsou na tom hůře, jak jim napovídají zažité stereotypy. Holandské statistické údaje z roku 1998 se tomuto závěru velmi podobají (Tošnerová, 2002). „Ze studie dále vyplývá zveličování zdravotních problémů, osamělosti a finančních těžkostí starších lidí. Celkem 87% starších lidí sdělilo, že je buď výrazně, nebo přiměřeně

spokojeno se svým životem. Tato spokojenost koreluje pozitivně s vyšším vzděláním i vyšším příjmem domácnosti a dobrým zdravím. Generace lidí od 55 let výš je tedy nejen zdravější, než si myslíme, ale dožívá se delšího aktivního věku než předchozí generace, zapojuje se daleko více do dalších aktivit, než je jen zahrádkaření, rybaření a pečení cukroví a buchet. Senioři začínají i další kariéru, vedou společnosti, věnují se uměleckým činnostem, cestují, chodí do vzdělávacích kurzů, škol a předávají svou profesi i zkušenosti ostatním“ (Tošnerová, 2002, s. 12).

Pracovní trh (marginalizace, nezaměstnanost osob ve vyšším věku)

V praxi se nám může stát, že se s ageismem jako s věkovou diskriminací jednotlivce nebo skupin starších lidí setkáme například v inzerátech nabízejících zaměstnání: „Jsme mladý kolektiv, hledáme pružnou dynamickou osobnost.“ Při výběrovém pohovoru vám ale nikdo nesdělí, že generace 50+ není chápána jako pružná a dynamická. Řada pacientů – mužů s diagnózou deprese – autorce se sklopenýma očima sděluje, jakým způsobem byla odmítnuta při hledání zaměstnání ve svých 45 letech. Ženy o podobné problematice při hledání zaměstnání referují již od 35 let“ (Tošnerová, 2002, s. 10).

Důchodový systém (předčasné důchody, rigidita systému)

I odchod do důchodu se může snadno stát zdrojem ageismu, pokud je nucený (či zákonně nařízený) i přesto, že kdyby onen jedinec nebyl v tom věku, nic by se nezměnilo. Tím se snažíme říct, že s jedincem v této oblasti může být jednáno diskriminačně, pokud věk je jediný predikátor, proč musí jedinec do důchodu nastoupit i přesto, že se takto necítí.

Navíc jedinec může mít obavu, že pokud do důchodu v „obvyklém“ věku nenastoupí jako ostatní, okolí pro něho nebude mít pochopení, např. rodina či spolupracovníci a budou ho v této oblasti považovat za „výstředního“. „V naší společnosti stále přetrvává model šedesátých let, který úspěšné stárnutí spatřoval v trávení volného času v klidu domova. A dále v ochotě přijmout změny sociálních rolí, dobrovolně nést sociální osamělost ve stáří a postupně se také vzdát společenských i životních rolí

a odpočívat doma s myšlenkou: Nic nemusíš dělat. Když bude nejhůře, máme nemocnice a domovy důchodců – tam ti bude nejlíp“ (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 14).

Zdravotní péče

Odborná literatura podává řadu příkladů, na kterých je demonstrován ageismus v oblasti zdravotnictví. V jakém smyslu se tak konkrétněji děje, si budeme vysvětlovat v dalších kapitolách. „Stále častěji selhávají i profesionálové, kteří léčí a ošetřují seniory ve zdravotnických a sociálních zařízeních. Přestávají chápat změněné potřeby seniorů nebo jsou při své práci vyčerpáni fyzicky i psychicky a nedokáží pojmenovat svůj syndrom vyhoření“ (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 9). Řada odborníků též problém spatřuje v nedomyšleném systému zdravotnictví, o kterém se v návaznosti dalších kapitol zmíníme.

Média, jazyk, literatura, vtipy, jazykové obraty

Oblast jazyka a komunikace a jejich přenos skrz sdělovací prostředky mohou být jak zdrojem, tak projevem ageismu. Jazyk a média mají tu moc, že námi vnímané jejich negativní sdělení internalizujeme a následně jej užíváme a projevujeme tento negativně jimi podnícený postoj i navenek (Vidovičová, 2008).

Média jsou prostředkem, který má na člověka „dnešní doby“ silný vliv. Mohou jak škodit, tak pomáhat. Zde uvádíme příklady, kde působí negativně. Předkládají nám přes nejrůznější komunikační kanály (televize, internet, noviny apod.) postoj, který je diskriminační na základě věku, určitého životního období. Problém je v tom, že praxe ukázala, že řada lidí tento postoj nekriticky přijímá a dokonce dále rozšiřuje.

Konkrétní příklady negativních konotací o určité věkové kategorii:

„Mýtus, že mladí lidé jsou cennější a chytřejší je bohužel i krédem dnešní doby. Stačí se podívat na televizní reklamy plné symbolů krásných a vitálních mužů a žen bez jediné vrásky a nebo se pokusit získat práci, pokud je vám více než čtyřicet let.“ (…)

Extrémním příkladem je titulek z časopisu, který svého času hlásal „diktatura starých“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 10).

Jiřina Šiklová z Fakulty sociálních studií Univerzity Karlovi se k této problematice vyjádřila takto: „Titulky v novinách „Zaměstnavatelé nechtějí starší ženy“ nebo „Penzistky zatěžují státní kasu“ jsou bohužel i dnes ještě skutečností“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 29).

„V důsledku masivní mediální kampaně a obecných názorů na sociální problematiku včetně role seniorské populace v moderní společnosti si tak jedinec vytváří názor na stáří a stárnutí a jeho dopad na celospolečenské klima“ (Pokorná, 2010, s. 69).

Tady vidíme, jakou sílu má mluvené slovo, ať už předávané tiskem, televizí nebo sousedy. Důkazem jsou i příběhy odborné literatury z historie. Například: „Hitlerovi slovní výpady vedly Němce k tomu, že se začali vyhýbat svým židovským sousedům a někdejším přátelům. Tato příprava usnadnila přijetí diskriminačních norimberských zákonů, které zase způsobily, že následné vypalování synagog a pouliční napadání Židů vypadalo jako samozřejmost. Posledním krokem tohoto děsivého vývoje byly osvětimské pece“ (Allport, 2004, s. 47).

Z toho vyplývá, že je nutné, abychom byli skeptičtí ke každému výroku o charakteru věku, neboť ten je nezbytně součástí kulturních a sociálních systémů (Vidovičová, 2008). „Máme totiž tendenci vnímat spíše to, co očekáváme“ (Novák, 2002, s. 10).

Fenomén obviňování oběti

Existují výroky, kterými se osoby obviňující oběť vyznačují, jako například „říkal si o to…“ nebo „bylo to pro jejich vlastní dobro“. „Tento zdroj lze mnohdy identifikovat v ošetřovatelských přístupech k seniorům“ (Vidovičová, 2005, s. 11). Blíže vysvětlujeme v textu týkající se oblasti zneužívání seniorů.

Věková segregace

Přechod z předindustriální společnosti do společnosti, jakou máme dnes, přispěl k prohloubení věkové segregace – oddělování skupin. Vidovičová (2008) z nich zmiňuje například oddělení práce od sféry rodiny, zmenšování rodinných sítí a bytových jednotek,

vznik věkově odstupňovaných forem vzdělání, vrstevnické formy zábavy apod. V podstatě se jedná o nejrůznější formy věkové strukturace, s kterou stoupá riziko ageismu.

Uhlenberg a Hagestad uvádějí (in Vidovičová, 2008), že naopak v prostředí, kde si jedinci různých věkových kategorií pomáhají, jsou věkové stereotypy a předsudky redukovány.

Věkové a strukturní nesoulady

Do této kategorie řadíme hned několik fenoménů popisovaných jako přímý zdroj ageismu. Byly sem zařazeny: Asynchronie individuálních věků, prominence (důležitost věku, strukturální zpoždění a nevhodné sociální struktury).

- asynchronie individuálních věků

- lidé nevytváří svůj pocit věkové identity a její jednotlivé složky v koherentním rytmu. Tím je myšleno, že někdo realizuje aktivity „mladíka" přesto, že je již o patnáct let starší, než je průměr v jeho věkové kohortě (Vidovičová, 2008). Tuto aktivitu bychom výstižně mohli popsat známým rčením: „Chová se tak, na kolik se cítí." Problém se objevuje tehdy, když tyto disproporce vnímá okolí jako něco neobvyklého a tudíž „divného". Tyto disproporce se tak stávají zdrojem diferenciačního či diskriminačního chování okolí (Vidovičová, 2008).

- prominence (důležitost) věku

Již v historii existovaly různé formy sociální exkluze starších osob, ale nikdy neměly podobu současné ideologie. O důležitost a zvýznamňování věku jsme se již zmínili v předchozích kapitolách. „Náš argument je postaven na předpokladu, že právě eminentní sociální význam věku je centrem ageismu a osou věkové diskriminace. Kdyby věk nebyl rozpoznán a uznán jako podstatná sociálně stratifikační charakteristika, nemohl by zároveň existovat, resp. by nemohl být empiricky identifikovatelný jako hlavní osa (věkové) diskriminace" (Vidovičová, 2008, s. 128).

- strukturální zpoždění

- dle metodoložky Rieley (in Vidovičová, 2008) tento koncept mluví o časovém nesouladu vývoje materiálních složek společnosti, jako jsou např. různé technologie a těch nemateriálních, jako je např. sociální struktura. Již jsme se o tomto fenoménu zmínili jako o kulturním zpoždění.

- nevhodné sociální struktury

- jedním ze zdrojů negativních postojů ke stárnutí a stáří dle Dannefera et al., (in Vidovičová, 2008) je i specifické nastavení dnešních strukturálních systémů. Spadají v podstatě pod variantu strukturálního zpoždění, ale v tomto případě není hlavním pachatelem společnost obecně, ale institucionální nastavení, která i v relativně stabilní, prosperující, „osvícené" a „demokratické" společnosti mohou systematicky a těžce omezovat životy a potenciál svých členů. Jako příklad můžeme uvést problematiku penzí. „Fakt, že staří jsou považováni za ekonomicky neproduktivní, slouží k legitimizaci jejich závislosti" (Hazan, 1994, s. 19).

Stát, politické klima

Dosti ostře se o postoji státu k fenoménu ageismu vyjadřuje Walker (in Vidovičová, 2008). Naráží na tzv. „protistátní agendu", která záměrně překroutila a nadhodnotila makroekonomické konsekvence populačního stárnutí, aby legitimizovala novou protisociální (anti-welfare) politiku.

Petersonův esej (in Vidovičová, 2008) upozorňuje před „hrozící demografickou a penzijní krizí s cílem ospravedlnit zmenšující se roli státu při zajištění finanční a sociální podpory seniorů.

Pokud stát ale takto postupuje, je to jedno z „nejbolavějších" míst pro populaci ohledně tohoto jevu. Lidé totiž stát berou jako garanta sociálních jistot. Místo tohoto očekávání by spíše tedy došlo k oproštění se zodpovědnosti státu od rostoucích výdajů na sociální systém. Podle tohoto tvrzení by se snažil v podstatě stát přenést finanční zodpovědnost zpět na občany (Vidovičová, 2008).

Vidovičová (2008, s. 29) dokonce uvádí: „Stárnutí se stává obětním beránkem procesu racionalizace státních výdajů.“

Tento proces vyvolává v jedinci individuální stres, kdy strachem z nedostatku financí pro všechny zatížený jedinec, přenáší svá očekávání zpět na stát, od kterého očekává úlevu (Vidovičová, 2008).

Křesťanská morálka, její role

„Problém vztahu ke starším zatěžoval lidstvo již v předkřesťanském období, proto se v Desateru objevilo páté přikázání, jehož celé znění je pozoruhodným rozvedením důsledků jeho dodržování: Cti otce svého i matku, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 58).

Tato poslední věta nás sama o sobě nabádá k respektu „starší“ věkové generace. Otázkou však je, zda to pro „dnešního“ člověka je ještě nějakou hodnotou.

3. Věk v sociologii a psychologii

3.1. Ideologie chronologického věku

Mohli bychom se tázat, proč se tímto fenoménem odborníci právě nyní zaobírají. Nechceme tím říci, že by tématice věku předtím nebyla věnována pozornost, spíše hledáme odpověď na otázku, proč dnes je cílem řady sociologů a dalších odborníků se tímto fenoménem zabývat ještě naléhavěji? Co je k tomu vede? Kořeny bychom mohli hledat v historickém vývoji společnosti. Tedy, jaký vliv a změny přinesla proměna společnosti z předindustriální ve společnost „dnešního typu“. Tento výraz jsme použili v práci záměrně. Ponecháme již na čtenáři, zda si za toto slovní spojení dle svého úsudku dosadí autory tolik používané názvy pro společnost „dnešního typu“, ať už ji nazve moderní, postmoderní či např. konzumní společností. Jak se tedy vyvíjí naše společnost, vyvíjí se i naléhavost (potřeba) se tímto fenoménem zabývat. Přičemž tento vývoj společnosti, jak se práce snaží poukázat, nemusí být nutně negativně vnímán. Naopak. Sami máme snahu podat a uplatnit problematiku, kterou tato práce řeší, jako celospolečenskou „výzvu“

a změny, o kterých se nyní zmíníme, později ve výsledku podat i s jejich pozitivními stránkami.

Modernizační změny, o kterých hovoří Fry, jež přivála industriální revoluce, byrokratizace společnosti a formalizace interpersonálních vztahů, učinily z věku jednu ze základních os fungování společnosti (in Vidovičová, 2008). Dalším přispívajícím fenoménem, který ovlivňuje pohled lidí na věk, je způsob podání informací o stárnutí společnosti (Vidovičová, 2008).

Právě v této době nabyl věk takového významu, že se může stát tento rys jedince „živnou" půdou pro problémy a diskriminací v jeho životě. Je na něj kladen takový důraz, že nabyl kvality ideologie, ideologie věku. Je však mnohem více, jak poznamenává Hazan (1994, s. 63, cit. Vidovičová, 2008, s. 14): „ (…) věk je otevřenou formou sociální kontroly i tichým nástrojem manipulace a regulace pronikající do všech oblastí života." Konkrétní oblasti a negativní dopad důležitosti, jež je v nich věku připisována, budou blíže rozebrány v následujících kapitolách.

I když by čtenáři mohli ideologii věku chápat, jako sdílené představy a názory, jejichž cílem je legitimizace zájmů dominantních skupin ve společnosti (viz např. Giddens, 1999), nabízíme tuto definici: „Pokud ideologii věku chápeme jako legitimizaci zájmů, konfliktů a napětí, je vlastnictví „správného věku" tou formou zbraně, kterou se dnes vede boj o vzácné statky, prestiž a moc. v tomto smyslu je ideologie věku v čisté podobě legitimizací lepšího postavení jedné věkové skupiny oproti druhé" (Vidovičová, 2008, s. 15). Podíváme-li se na toto chápání ideologie věku blíže, zjistíme, že je zde pak prostor pro vznik diskriminace jedné věkové skupiny vůči druhé.

Již hned na začátku, než pronikneme hlouběji do oné problematiky, považujeme za povinnost upozornit čtenáře na jedno z úskalí, které by při snaze odstranění ageismu mohlo nastat. V této práci se budeme nadále zabývat fenoménem ageismu a tedy i pohlížet na negativa, která diskriminace na základě věku přináší, není jejím cíle přivést čtenáře na myšlenku, že nejlepší by bylo odstranit rozlišování na základě věku. Tedy, nestrukturovat společnost na základě věku vůbec. Ani toto by nebylo nejspíš řešení a mělo by to řadu negativních dopadů pro společnost. Toto strukturování je v řadě situací podstatné.

Uveďme pár příkladů: „Jen obtížně si lze představit například tvorbu moderní sociální politiky bez kategorie věku. Identifikace určitých věkových skupin, resp. věkově předdefinovaných skupin, jako jsou děti, „náctiletí“, osoby ve středním věku, senioři, umožňuje tzv. racionální definici programů a alokaci zdrojů v rámci sociální politiky a jejich směřování precizně (tj. věkově) specifikovaným skupinám obyvatel. Obdobně jako věková strukturace společnosti využívána v oblasti byznysu a marketingu k definici cílových skupin zákazníků, na jejichž spokojenost a uspokojování jejich potřeb se daná produkční a marketingová aktivita zaměří“ (Vidovičová, 2008, s. 13).

3.2. Sociální vývoj zvýznamňování věku – teorie modernizace

I když sociologové dobře popisují subdisciplínu sociologie věku, a v souvislosti s tím hovoří o jeho historickém „zvýznamňování“, tak máme snahu zachytit problematiku zvýznamňování věku spíše i z psychologického hlediska. Svůj pohled a důraz i na psychologické pojetí u témat, které budou následovat, se budeme snažit průběžně vysvětlit. Domníváme se totiž, že zaměření a náplň sociologie věku upírající svůj zájem na vztah lidského vývoje a měnící se společnosti, se týká i psychologie. „Za základní východisko je považován postulát, že změny v lidských životech a změny v sociálních strukturách a institucích se ovlivňují navzájem“ (Vidovičová, 2008, s. 18). Sociologie věku se tedy zaměřuje na společenské změny doby v souvislosti s jedincem. K tomuto tématu odborníků sociologů se pokusíme přispět popsáním procesů, které v důsledku těchto změn probíhají v jednotlivci. Pokusíme se tedy o jakýsi „drobnohled“, kterým nakoukneme do života a příběhů „obyčejného“ člověka, jenž je součástí této struktury, společenského celku.

Dimenzi věku i stárnutí lze dělit na kontinuu jedinec - společnost. Tedy stárnutí individuální a stárnutí populací. Můžeme se tedy zabývat problematikou věku jako charakteristikou individuální či strukturální (Vidovičová, 2008). Protože zde ale dochází k vzájemnému ovlivňování, kdy vnímání společnosti a postoje ke stárnutí či stáří ovlivňují život jednotlivce a on zpětně reaguje příslušným chováním k okolí, nedá se říci, že by problematika ageismu mohla být či „patřit“ v jejím řešení pod jeden obor. Například sociologii, biologii nebo psychologii. Tento fenomén je natolik komplexní, že je zde

nezbytná spolupráce více věd. Z tohoto důvodu nárokujeme tento jev začlenit a zkoumat, řešit a navrhovat příslušná opatření i z psychologického pohledu (pojetí).

Prvním velkým tématem této kapitoly bude otázka, jaké dopady na pojetí věku přinesla přeměna společnosti „předmoderní“ v moderní, „dnešního typu“. Jaký vliv to má na člověka? Odborníci mají pro jeden z těchto podstatných dopadů výraz – zvýznamňování věku. Mohli bychom si klást otázku, jaký je rozdíl mezi pojetím věku tehdy a nyní? V čem je rozdíl ve vnímání věku dříve a dnes? V literatuře se uvádí, že v předindustriální společnosti to neznamenalo mít automatický vhled do sociální role i sociálně-ekonomického postavení člověka. Věk byl více biologický než sociální atribut a instituce nebyly strukturovány dle věkových hranic, rodina nebyla separována do striktně oddělených generací (Vidovičová, 2008). Jednalo se o jistou formu tradiční konvence, ne o moderní institucionální prostředky ustanovování sociálního řádu. Tím není myšleno, že by neexistovalo odlišení životních etap vůbec. Ale oborníci společně s Chudacoffem (in Vidovičová, 2008) se tím snaží nastínit, že chronologický věk hrál jen okrajovou roli oproti jeho dnešnímu chápání. Oproti tomu, jaká váha je mu dnes přikládána.

Nutno podotknout, že změně pojetí věku předcházela řada dílčích změn. A právě tyto změny přiváté industriální revolucí, které nebyly malého měřítka, spojuje řada autorů i s možností vysvětlení vzniku dnešního pojetí stárnutí, stáří a věku obecně.

Řada autorů je výstižně v literatuře podává na konkrétních příkladech:

Díky rozvoji vědy, medicíny a zlepšování životních podmínek dle Horské (in Vidovičová, 2008), došlo k rapidnímu zkvalitnění zdravotního stavu populace, k postupnému odbourávání kojenecké a dětské úmrtnosti a v důsledku i ke zvyšování počtu obyvatel.

Pohled na umírání, smrt: „Smrt tak byla vytlačena do vysokého věku, kde (a pouze zde) je považována za přirozenou“ (Vidovičová, 2008, s. 19).

Také změny ve výrobě, jak uvádí Street, Praham (in Vidovičová, 2008) a rozkvět měst měly hluboké následky masových měřítek: především mladí lidé se stěhují do měst, což narušuje systémy rodinné podpory a vesnice populačně stárnou. Příznivější příležitosti pro zaměstnání mladých lidí mění tradiční změny závislosti (mladí lidé se stávají živiteli)

a preference mladistvých atributů v moderní výrobě devalvuje pozici starších lidí na pracovním trhu.

Též technologický pokrok dle Chudacoffa (in Vidovičová, 2008) mění požadavky ohledně vzdělávání, které se začíná orientovat na děti.

„V předmoderních společnostech lidé zaujímali nové pozice, když byli připravení, tj. když si osvojili určitou schopnost nebo získali potřebnou fyzickou sílu či biologickou zralost (např. pro mateřskou roli) nebo až když se pozice uvolnila (např. smrtí předchůdce)“ (Vidovičová, 2008, s. 20).

Část autorů se společně s Lintonem a Thebornem domnívá (in Vidovičová, 2008), že v dřívějších dobách bylo například dospělost nutno nějakým způsobem získat či dokázat. Dnes bývá období dospělosti definováno konceptem zletilosti. Měření času a věku se stalo nástroji pro organizaci veřejných služeb a transferů. V předmoderní době produkce zajišťované domácnosti řešil následnictví systém pravidel a volné pozice byly obsazovány členy domácnosti, rodinné a ekonomické následnictví koincidovalo. V dnešním továrním procesu závislém na najímání pracovníků z volného trhu byl naopak jako nejspolehlivější způsob zajištění řádného následnictví zvolen věk (Vidovičová, 2008).

Tyto a jiné příklady nemalých změn, jež nastaly v období industriální revolucí, ovlivnily i pojetí věku a užití tohoto fenoménu v praktickém životě.

„Zřejmě nejznámějším opatřením podtrhujícím význam věku je Bismarkův systém sociálního zabezpečení, který v roce 1889 zavedl důchodový věk 70 let“ (Vidovičová, 2008, s. 22).

Někteří autoři se společně s Kholim, Meyerem (in Vidovičová, 2008) o tomto přerodu vyjádřili výstižně. Uvádějí, že došlo k přechodu z režimu, kdy byl věk relevantní jen jako kategorický status, do režimu, kde je čas života jedním z klíčových strukturálních rysů.

Uvedli jsme si řadu příkladů, jak byl věk chápán. Zde se nabízí výstižný literární projev k tomu, jak je chápán dnes, jak poznamenává Chudacoff (1989, s. 185, cit.

Vidovičová, 2008, s. 23):„Mít třináct nebo sedmdesát tři znamená více, než být, „mladý“ nebo „senior.‘‘

Věk se tedy dostal do pozice tak významného fenoménu, že zahrnuje očekávání okolí (Vidovičová, 2008).

Přesto, že zastáváme názor, že dochází ke zvýznamňování věku i na místech, kde působí toto zvýznamnění diskriminačně, považujeme za podstatné zmínit i jiné názory. Je tu i tábor autorů tvrdících, že ke zvýznamňování věku v této podobě nedošlo. Možná paradoxně (tím není míněno k závadě) se jedná i o odborníky zajímající se právě o řešení ageismu.

Uveďme pár příkladů: „Konečný odchod z pracovního trhu již není definován systémem starobního důchodu, ale stále častěji alternativními, na chronologickém věku více nezávislými, cestami přechodu do ekonomické neaktivity“ (Vidovičová, 2008, s. 24).

Někteří autoři například společně s Guillemardem, van Gunsterenem (in Vidovičová, 2008) uvádějí, že při ukončování kariéry je dosáhnutí kvalifikujícího věku nahrazováno kritérii funkcionálními.

„Chronologický věk se stává slabším a slabším prediktorem toho, jak lidé žijí (…) Ty interní hodiny, o kterých jsem psávala, které nás udržovaly všude „včas“ (on time), ty hodiny, které nám říkaly, jestli jsme moc „mladí“ nebo moc „staří“ na to, abychom uzavřeli manželství nebo nastoupili do práce nebo odešli do důchodu, už nejsou tak mocné nebo tak působivé, jak bývaly. (…) Nikdo už neříká: chovej se, jak se sluší na tvůj věk!“ (Hall, 1980, s. 66-68).

Z uvedených příkladů by mohl čtenář nabít dojmu, že na jedné straně je tábor odborníků, kteří se dovolávají po soustředění pozornosti ohledně role věku, která je mu dnes připisována. Tvrdí, že v jistých oblastech došlo k jeho zvýznamnění a nemyslí tím v pozitivním směru. Na druhé straně se nachází tábor odpůrců, kteří zastávají názor, že význam, který byl věku jeho nositele připisován, naopak prudce klesl.

Rádi bychom poznamenali, že názor, zda došlo či nedošlo k sociální změně role věku (a jeho chápání), by mohl být posouzen podle konkrétní oblasti života jedince. Těm

se práce bude následně podrobněji věnovat, a proto nyní uvedeme jen příklad. Můžeme to třeba prezentovat na příkladu v jakém věku průměrně mají dnes ženy své první dítě. „Dnes se totiž stalo normou děti brzo nemít“ (Vidovičová, 2008, s. 25).

Jako jeden z konceptů, prokazující zvýznamnění věku, uvádějí i autoři koncept demografické paniky, na který se nyní pro jeho významnost zaměříme blíže.

„Snižování celkové úmrtnosti a prodlužování lidského věku především v tomto století způsobilo, že do nového tisíciletí vstupujeme jako nejstarší populace v celé historii lidstva“ (Tošnerová, 2002, s. 5). Mohli bychom se ale tázat, je to opravdu změnami industriální revoluce? Jak bychom vysvětlili situaci v zemích, kde industriánlí revoluce nastolila obdobné proměnné jako u nás, ale nelze tam uvedené změny sledovat? Mohli bychom se pak tázat, jakou roli zde hrají hodnoty a postoje takové společnosti.

3.3. Teorie Demografické paniky

Vývoj v posledních několika letech předznamenává, že se nacházíme na prahu velkých nezadržitelných změn věkové struktury obyvatelstva. Stárnutí české populace se bude nadále prohlubovat, přičemž se jako indikátory stárnutí a definice věkových skupin sledují tyto:

- Index stáří – podíl počtu seniorů a dětské složky populace (protože stárnutí se hlavně odráží v početních změnách těchto skupin),
- Index ekonomického zatížení – podíl počtu osob v předproduktivním a/nebo poproduktivním věku a počtu osob v produktivním věku (slouží jako výchozí hodnocení pro možné socio-ekonomické důsledky stárnutí),
- Statistické indikátory – průměrný věk a věkový medián, protože věková struktura je ze statistického hlediska rozložením osob podle jednotek věku nebo pětiletých skupin (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

V rozložení věkové struktury populace dle odborníků neustále v České republice a řadě jiných zemí roste podíl starších osob a zvyšuje se počet seniorů. Miroslava Mašková z centra pro sociální a ekonomické strategie uvedla, že věková struktura obyvatel postupně

ztrácí svůj ráz pyramidy, který charakterizuje populace před demografickým přechodem (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

V předchozí části textu jsme nastínili historické změny, které mohly vést k tomu, že člověk začal chronologickému věku dle některých odborníků připisovat nové významy. Na druhou stranu se můžeme tázat, zda k něčemu takovému opravdu došlo. Zda by to nemohlo být také tím, že se věda zabývá stále specifičtějšími otázkami. Respektive, že otázka věku a jeho zdůrazňování v nevhodných oblastech zde byla i dříve, jen na to nebylo soustředěno tolik pozornosti. Měli bychom si uvědomit, že diskriminace v obsazování pracovních míst zde existovala vždy (bez ohledu na společnost moderní či předmoderní), jen se o ní důsledkem humanizace mohlo více začít mluvit.

Ve vývoji lidstva nenastaly jen historické změny v oblasti lepší medicíny, technologického pokroku a dalších. Změny nastaly i ve složení obyvatelstva.

Odborníci se při vysvětlení vzestupu podílu počtu seniorů (tj. populačního stárnutí) oproti ostatním věkovým kategoriím shodují. „Populační stárnutí je důsledkem snižování úrovně úmrtnosti vedoucí k prodlužování střední délky života ke hranici 70 let a postupného poklesu plodnosti na úroveň kolem hranice prosté reprodukce (2,1 dítěte na 1 ženu během reprodukčního období)“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 12).

Společnost je celkově o populačním stárnutí dobře informována. Ať už je komunikačním prostředkem médium novin, kde se můžeme setkat s titulky ve stylu „důchodci“ budou pomírat hlady, či nás o problémech v důchodovém systému „na úkor stárnoucí populace“ informuje veřejnoprávní televize. Uvedli jsme příklad, jaký negativní dopad může být v souvislosti se stárnutím populace veřejnosti spojen a podán. Proč je ale tento jev vnímán celkově negativně? Není snad dobře, že dnes má člověk mnohem větší naději na dožití, než mělo lidstvo kdykoli v historii? v době železné, římské a středověku hodnota průměrného dožití byla necelých 30 let věku (Horská et al., 1990). Není snad dobře, že se dnes shodují odborníci, že díky dnešní medicíně a dalším zlepšením má člověk naději na dožití 90 až 100 let věku vcelku běžně? „Vhodným způsobem života, a takový je již dnes spolehlivě prozkoumán, lze v průběhu lidského života snižovat nebezpečí vzniku různých nemocí, lze se bránit také úrazům a jejich následkům. Proto je celkem oprávněný

názor různých vědců, že za dnešních podmínek – znalostí i úrovně lékařské vědy – je smrt před dosažením věkové hranice 90 let předčasná“ (Horská et al., 1990, s. 454).

Po prozkoumání dostupné literatury jsme však nabyli dojmu, že jsou populaci předkládány špatné dopady populačního stárnutí a celkově se veřejně nehovoří o stárnutí jako o pěkném a stejně hodnotném období člověka jako o jeho předchozích etapách. Negativními jevy, jež se mohou vyskytnout v souvislosti s populačním stárnutím, rozebíral Zdeněk Kalvach z 1. Lékařské fakulty UK a Všeobecné fakultní nemocnice Praha na mezinárodní konferenci pořádané v roce 2005: Populační stárnutí je spojeno s řadou závažných negativních konsekvencí, jako například: panika z demografie, gerontofobie, různé druhy ageismu, nedostatečná kapacita služeb pro seniory, zastarávání struktury zdravotnických a sociálních služeb, které nebudou odpovídat potřebám soudobých seniorů, absence konsenzu, nadále odborné i občanské shody o základních prvcích života ve stáří a služeb pro seniory (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

U jedince pak z těchto „předpovědí“ vzniká obava a dokonce i „panika“, které byl udělen a připisován sociology, psychology a dalšími odborníky výstižně název demografická. Naším cílem však není problémy vyvstávající na základě statisticky prokazatelného faktu stárnutí populace popírat. Důvodem, proč zde nastiňujeme, že se o nich hovoří, (což je mimochodem kladné) je, že spatřujeme problém, jak se o nich hovoří a jaký postoj je tímto veřejnosti předán. „Máme totiž tendenci vnímat spíše to, co očekáváme“ (Novák, 2002, s. 10). Paradoxně je tedy chybou náš přístup k problémům, který u mnohých jednotlivců vyvolává demografickou paniku. Snadno se tak šíří předsudek a panika. Jednotlivec přejímá náhled na realitu od majoritní společnosti. V atmosféře překotné transformace společností, které nazýváme moderními, se mění také tvář společnosti, jak uvádí Rabušic (in Pokorná, 2010) a jedním z výrazných rysů, který v této době nalezneme, je zrychlená druhá demografická tranzice, prodlužování naděje na dožití, hluboké demografické a v souvislosti s tím spojené sociální změny, které ovlivňují subjektivní vnímání sociálního klimatu a individuálních sociálních aktérů (na jedné straně se oslavují výdobytky moderní doby a kult mládí a na straně druhé nalezneme výroky o destruktivním působení stárnutí populace na blahobyt celých společností. „Rozvíjí se tak různé formy diskriminace, které mají značnou výpovědní hodnotu o sociálním klimatu ve společnosti“ (Pokorná, 2010, s. 69).

Je až pozoruhodné, jak taková panika z demografie může působit například na mezigenerační vztahy. Pro lepší porozumění uvedeme další příklad v oblasti finančních zdrojů. Jistě i čtenáři této práce, byť se jim samotným nebude líbit, že to tak bohužel je, uznají, že penězům je dnes pro jejich neustálou potřebu v každodenním životě přikládána velká hodnota. Pak stačí, aby bylo obyvatelstvu neustále například mediální formou předkládáno, že stát má v oblasti financování pro všechny problém a nastupující mladá generace si musí šetřit na důchody, protože finanční prostředky budou už jen pro nynější důchodce, a že k tomu musí ještě déle pracovat. Je pak logické, že se mezi tyto generace vmísí pocit nespravedlnosti. A i když pocit nespravedlnosti může být tak vyvolán nějakým státním opatřením, jako je například zvýšený věk odchodu do důchodu, nepromítne se důsledek na onu státní moc, ale nastanou konflikty mezi generacemi. Zde je příklad, který takové pocity může vyvolat: Rostoucí podíl obyvatel ve vyšším věku bude znamenat silné ekonomické zatížení osob v produktivním věku (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Rádi bychom poznamenali, že tento fakt nikdo nevyvrací, už proto bychom mohli podotknout, že střední generace se musí starat o děti i seniory, a tak zde dochází k tzv. „sendvičovému efektu“. Je na ni kladen tlak z obou stran na rozdíl od dětí či seniorů. Ale na druhou stranu: z hlediska ekonomické zátěže obyvatelstva v produktivním věku bylo posledních 15 let ještě příznivější než předchozí období (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006). Toto však již tak často veřejnost neslýchá. Panika z populačního stárnutí dle nás není na místě. Neměly by být předkládány jen dopady, ale i pozitiva demografických změn. Panika, jak je známo nevede k racionálnímu řešení problému. Nejedná se tedy o copingovou strategii, a tak je nezbytný postoj v uvažování nás všech.

„Pohled moderních společností na stárnutí se musí změnit. Namísto přijímání fenoménu stárnutí v populaci jako pohromy a hrozby (někteří autoři zmiňují pojem demografická panika či dokonce gerontofobie) je potřeba přijmout přítomnost demografických změn ve smyslu sekundární tranzice – stárnutí populace jako pozitivní výzvu“ (Pokorná, 2010, s. 73).

Je tedy třeba náš postoj usměrňovat i v oblasti hodnot. Zde apelujeme na hodnotu lidskosti, jako hodnotu, jejíž význam je nepostradatelné a nutné šířit v rámci této změny.

Všichni stárneme a místo hodnoty peněz je nezbytné si uvědomit, že se změnami doby budeme jednou v obdobné situaci, jako nynější starší generace. „Jsou to staří lidé, pro které je mnoho věcí zcela jiných: peníze, doprava, komunikace, noviny, veřejné a osobní jednání a chování a dokonce scenérie na ulicích. Významným zdrojem ageismu se stává současná demografická situace. Skutečnost, že seniorů je mnoho a stále jejich populace roste, může být proto problematická“ (Vidovičová, 2008, s. 126). Můžeme ji však vzájemným porozuměním, pomocí a lidskostí zjednodušit.

Navíc v porovnání s ostatními zeměmi se nalézáme v současné době díky relativně nízkému zastoupení seniorů v polovině pomyslného žebříčku. Ale ani uvnitř naší republiky není tato situace homogenní, jsou zde regionální rozdíly v procesech plodnosti, úmrtnosti a migrace. Relativně mladou věkovou strukturu si udržují kraje na severozápadě Čech a Moravskoslezský kraj. Roli zde hraje i vyšší podíl romského etnika, nadprůměrná úroveň plodnosti a nejhorší úmrtnost. Naopak je to v Praze, v kraji Královéhradeckém, Jihomoravském a Plzeňském. Zde je nízká úroveň plodnosti a úmrtnosti (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Pro zajímavost a oživení tohoto textu, bychom se rádi zmínili i o paradoxu, že při pátrání v literatuře jsme zjistili, že demografická panika byla v historii vnímána právě opačně, tj. ne vysokým podílem seniorů, ale vysokou úmrtností. V Goubertově pojetí (in Horská et al., 1990) je „skutečná“ demografická krize důsledkem metereologických pohrom v daném ekonomicko-sociálním kontextu (např. způsobená dešti a špatnou sklizní), kdy díky těmto vlivům se ceny potravin vyšplhají až na čtyřnásobek. Lidé si tak potraviny nemohou dovolit a soustředí se na ty špatné, zkažené a levné (pochybná mouka, byliny) a tak se rozšiřují epidemie a hladomor. Jako jiní autoři i K. F. Helleiner uvěřil (in Horská et al., 1990), že pro změny populačního vývoje, růstu, je rozhodující mortalita. Za podstatnou považoval chvíli, kdy dochází k jejímu poklesu a stabilizaci a tedy mizení extrémních výkyvů. „Jak vlastně vypadal klasický průběh „demografické krize“? Jejím nejnápadnějším rysem byl vskutku prudký vzrůst mortality, probíhající většinou v rámci jednoho roku, ale někdy trvající i po dobu několika let. Z neúrody a hladu lze pozorovat i stejně nápadný vzestup obilných cen“ (Horská et al., 1990, s. 270). To byl tedy příklad jiného pohledu na demografickou paniku v dějinách lidstva.

Na závěr této kapitoly bychom rádi dodali, že cestu k řešení shledáváme v přístupu Evropské unie: „Evropská unie nedávno označila stárnutí populace za výzvu“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 35).

Stejně jako je obsaženo v tomto výroku, je nutné tedy stárnutí populace řešit, ne však jako hrozbu, nýbrž výzvu.

Jak ale k tomuto postoji dojít či změnit u společnosti ten stávající? Většina soudobých výzkumníků definuje postoje jako shrnující hodnocení určitého objektu (Hewstone, Stroebe, 2001). Dle toho, jestli tedy onen objekt (může být i abstraktní – např. období stáří) hodnotíme jako pozitivní či negativní zaujímáme konkrétní postoj. Proto je i podstatné, jak stárnutí populace hodnotíme.

Postoje mohou ovlivňovat naše chování. Lze je u lidí odvozovat z hodnot, jež zastávají (Hewstone, Stroebe, 2001). My se nyní zaměříme na negativní postoje, v našem pojetí tedy postoje, jež mají neblahý dopad na naši psychiku a okolí. Budeme – li tedy mít postoj (a v něm obsažené očekávání), že stárnutí populace znamená jen zkázu pro mladší věkové skupiny po ekonomické stránce, může se tento postoj negativně promítnout i do našeho chování, např. budeme mít strach, že nás lidé ve vyšším věku ekonomicky ohrozí a začneme se k nim chovat nevraživě, aniž bychom si to uvědomovali.

Jak ale postoje s negativním dopadem pro člověka a okolí změnit? Sociální psychologové se této tématice věnují v oblasti, jež nazývají přesvědčování (persuaze). K formování postojů může posloužit operantní podmiňování, tedy tresty a odměny za určitou reakci vyjadřující konkrétní postoj (Hewstone, Stroebe, 2001). Uvedeme praktický příklad u dítěte. Pokud ho budeme chválit, že na ulici slušně pozdraví člověka ve vyšším věku a naopak ho verbálně potrestáme, že onu osobu slušně nepozdravil, budeme v něm formovat postoj slušného chování při setkání s člověkem ve vyšším věku, tedy úctu. Sociální psychologové nadále hovoří o zkušenosti, která též jako taková formuje postoje (Hewstone, Stroebe, 2001). Tuto zkušenost bychom mohli přebírat i zprostředkovaně. Budeme – li například svému dítěti tvrdit, že na nás důchody nebudou nebo, že mu nějakou maličkost nemůžeme koupit, protože lidem ve vyšším věku zvýšily důchody z našich daní, můžeme v něm podporovat obavy z populačního stárnutí a negativní postoj k němu. Takovému formování postoje však můžeme předjít, pokud k populačnímu stárnutí před

dítětem budeme zastávat klidný postoj s tím, že stát má dostatek prostředků tuto situaci řešit a působit na něj jako člověk, co nemá zkušenost s nějakými negativními dopady populačního stárnutí.

Greenwald a další odborníci se shodují (in Hewstone, Stroebe, 2001), že lidé vystavení přesvědčivému sdělení aktivně vztahují obsah tohoto sdělení ke svým existujícím poznatkům a postojům k objektu sdělení a tak generují nové úvahy a kognitivní reakce. Tyto reakce zprostředkovávají změnu postoje.

4. Věk, stáří a ageismus

Již na začátku práce jsme prezentovali oblasti, kde je věková struktura podstatná (např. marketing). Nyní se stručně vrátíme do nedávné historie, abychom zjistili, jak došlo k určování času (jako fyzikální veličiny) a nastínili zde, proč ho spojujeme s věkem.

Svůj chronologický věk (tj. stáří) měříme počtem let, které strávíme zde na zemi. Tuto možnost nám dává plynutí času.

„Čas je zvláštním druhem fyzikální veličiny, kterou je možné definovat jako neprostorové lineární kontinuum, v němž se události stávají ve zjevně nevratném pořadí“ (Vidovičová, 2008, s. 49).

Jeden z největších vědců 20. Století, fyzik Albert Einstein (in Vidovičová, 2005) formuloval speciální teorii relativity, ve které už čas není neměnnou konstantou.

Národy se pokoušeli během historie plynutí času nějakým způsobem zachytit (Vidovičová, 2008).

Ke standardizovanému časovému systému přispěla především britská železnice, díky které v půlce 19. století byl zaveden jednotný čas pro celou Anglii, Skotsko a Wales. Dále se podílel i rozvoj námořní dopravy, díky němuž rostla nutnost standardizovat čas celosvětově. To se zdařilo na Washingtonské konferenci v roce 1884, kde byl ustanoven Greenwich nultým poledníkem a svět byl rozdělen do 24 časových zón po 15 stupních šířky v průměru (Vidovičová, 2008).

Lidstvo větší část svojí dosavadní existence umělo žít bez precizního měření času. Jeho měření je záležitostí relativně novou a moderní. Čas se postupně stal inherentní součástí moderního individuálního života jedince (Vidovičová, 2008). „O své současnosti přemýšlíme z pohledu toho, kde jsme byli a čím jsme se stali. Dospělý jedince má vestavěnou dimenzi myšlení, která je současnost – vztažená k minulosti, a je to právě toto mísení minulosti a současnosti, které konstituuje psychologickou realitu“ (Neugarten 1979, s. 892). Je zřejmě jenom na nás, jaký postoj pak k této realitě zaujímáme. Zrovna tak je jenom na nás, jak hodnotíme naše roky strávené na zemi a naše stáří. Přičemž se právě toto hodnocení (tj. naše vnímání stáří a našeho věku) významně podílí na kvalitě života.

Jak se říká, buď můžeme vidět „sklenici jako poloprázdnou nebo poloplnou“. Optimistické vidění období stáří a následně našeho věku podstatně totiž přispívá ke zdraví jedince.

Metodoložka Rileyová na řadě výzkumů dokázala, že lidské stárnutí je modifikovatelný proces. Nyní plynule přejděme k tématu o tomto procesu podrobněji (Vidovičová, 2008).

4.1. Proces stárnutí a stáří

„Stárnutí je základním biologickým procesem započatým již v okamžiku oplodnění vajíčka spermií“

(Vidovičová, 2008, s. 11).

Když jsme hovořili o zdrojích ageismu, zjistili jsme, že mezi ně významně patří i pohled na stárnutí a období stáří.

Je problém, pokud je toto období viděno takto: „Stáří je jako zákonitě nezdatná, nemocná, nezlepšitelná fáze života“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 78).

Přitom: „Stárnout je normální. Umět dobře zestárnout je velké umění, které bychom měli obdivovat“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 66).

Taky jsme uvedli, že to je modifikovatelný proces, a proto by náš přístup neměl být: Nemůžu to ovlivnit a nic s tím dělat. Sice neovlivníme plynutí času a biologické stárnutí, ale můžeme ovlivnit jeho kvalitu. „Stárnutí a příprava na stáří je totiž celoživotní proces, v němž aktivní a nenahraditelnou roli hraje každý jedince“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 5).

Jak jsme již zmínili, metodoložka Rileyová na řadě výzkumů dokázala, že lidské stárnutí je modifikovatelný proces. „Na propojení psychologického a sociálního přístupu, který ve výzkumech iniciovala, ukázala, že zajištěním odpovídajících sociálních podmínek a celoživotní intervenci je možné změnit trajektorii věkově podmíněných změn ve stáří“ (Vidovičová, 2008, s. 48).

„Již slavný římský řečník, politik a filozof Marcus Tullius Cicero sepsal obranu stáří a postavil ji na názoru, že stáří je stav, jemuž je nutno vzdorovat a to aktivním bojem s ním“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 67).

4.2. Stereotypy vznikající během procesu stárnutí jedince

Přesto, že období stáří můžeme a dle řady výzkumů bychom dokonce v zájmu zdraví měli vidět jinak než negativně, stále se tak neděje. Stále se předávají negativní stereotypy a tím tyto zdroje ageismu udržují neustále svoji stabilitu. Bohužel se dokonce stávají téměř „všudypřítomnými“. Jeden z nejrozšířenějších dává stáří do souvislostí s nemocí. Samozřejmě, že proces stárnutí přináší změny pro lidský organismus. „V průběhu života dochází k mnoha změnám zasahujícím nejen do oblasti tělesných schopností, ale také k transformacím emocionálním, kognitivním a psychosociálním“ (Pokorná, 2010, s. 51). Přesto mnozí autoři upozorňují, že je potřeba u každého seniora nezapomínat na jeho jedinečnost a současně s tím si uvědomovat, že tytéž změny co má „senior X nemusí mít nutně senior Y“.

Jde tedy o to, se spíše správně přizpůsobit jedinečným požadavkům každé individuální osoby a nevytvářet si předsudek stejné homogenní populace se stejnými změnami a následnými potřebami. To by mohlo přinášet problémy např. ve zdravotní péči, kdy předem něco očekáváme, aniž bychom si konkrétní fakt ověřili.

„Hovoříme o stereotypech, kdy v záporném stereotypu jsou vynechány příznivé charakteristiky. Jedná se o výroky a postoje bez pravdivého základu, ale se zdáním, že mají v jádru pravdu. Některé projevy diskriminace jsou zřejmé, některé v podtextu vyslovené“ (Tošnerová, 2002, s. 6).

Někteří autoři společně s Palmorem (in Tošnerová, 2002) vysvětlují vznik stereotypů ohledně stáří předčasným a zjednodušeným hodnocením či dichotomickým (černobílým) myšlením.

Jako příklad si můžeme uvést upřednostňování mládí. „Mladí mohou chybovat či být pomalí bez nálepky, že jsou nemohoucí či senilní. Mladí mohou zapomenout jméno nebo adresu bez toho, že by se s nimi jednalo s blahosklonnou přezíravostí. Mladí mohou být popudliví a přezíraví bez toho, že by byli označováni jako podivínští či potrhlí. Mladý muž může zobrazovat a sdělovat své sexuální pocity nebo citové stavy na veřejnosti, aniž by byl nazván oplzlým dědkem. Mladí lidé mohou sdělovat příznaky svých nemocí a zaujmou jimi, aniž by byli odbyti poukazem, že neduhy přináší věk. Podobně vznikají i některé mýty o stáří: Staří žijí jen v rozvinutých zemích. Staří lidé jsou všichni stejní. Stáří mužů a žen je stejné. Stáří je křehké – potřebující péči. Staří nemají čím společnosti přispět. Stáří je ekonomickou zátěží společností“ (Tošnerová, 2002, s. 7).

Abychom ale nekriticky tyto škodlivé stereotypy nepřejímali, měli bychom se alespoň stručně seznámit s rozdíly úspěšného, normální a patologického stárnutí. Zjistíme, že patologické stárnutí není statisticky tak časté (zamyslíme-li se v praxi nad výskytem těchto případů) jako to normální. Jistě se tím vyvrací i negativní stereotypní pohled na stáří.

Úspěšné & patologické stárnutí

„Podle závažnosti nastalých změn bez kognitivní změny stárnutí rozdělit do tří stupňů:

1. úspěšné stárnutí
2. normální stárnutí
3. patologické stárnutí“ (Pokorná, 2010, s. 48).

Zde podáváme stručnou charakteristiku jednotlivých forem:

- Za úspěšné stárnutí se považuje zachování funkčních schopností, kognice je neporušena, výkonnost je srovnatelná se středním věkem. Neobjevují se poruchy paměti, chování či motoriky.
- U normálního stárnutí se uvádí pouze drobné změny (drobné abnormality) v oblasti kognitivních a psychických schopností, které bychom zaznamenali u většiny zdravé populace. Patří sem např. benigní stav zapomnětlivosti, kdy nedochází k progresi. Jde o drobné poruchy paměti – věkem podmíněný pokles kognitivních funkcí (Age Related Cognitive – AACD). Z toho nám vyplývá, že komunikace se seniory bez patologického stáří nevyžaduje žádnou zvláštní formu komunikace a zacházení s nimi, kterou by mohli vnímat jako ageistickou. Je pouze potřeba poskytnou větší časový prostor pro umožnění úspěšné efektivní komunikace (Pokorná, 2010). Jak uvádí Light, (in Pokorná, 2010), nebyly zjištěny signifikantní rozdíly v sémantickém lexikonu (slovníku) u seniorů. Závěrem z této problematiky nám vyplývá, že to, že u seniora déle trvá, že nám odpoví a třeba i stručně, neznamená, že nerozumí, pouze potřebuje delší čas k odpovědi.

Samozřejmě pod patologické stárnutí bychom řadili odchylky, které v průměru v tomto věku nenastávají. Tj. nejrůznější typy chorob a onemocnění. (Např. Alzheimerova choroba, „Alzheimerova nemoc nepochybě zasahuje funkci mozku, to je však také nemoc, a nikoli normální stárnutí“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 160).

Závěrem u této kapitoly tedy shrňme, že dle jednotlivých odborných definic je patrné, že stárnutí je procesem. Procesem, který doprovází plno změn, které hrají svoji důležitostí velkou změnu při hodnocení kvality našeho života a v následném hodnocení v pocitu naší spokojenosti. Zjistilo se, jak důležitý je náš postoj k tomuto procesu obecně (Vidovičová, 2008).

O tom, jak naše společnost stáří vnímá (bohužel toto vnímání není nikterak lichotivé), jsme již diskutovali. Podívejme se pro inspiraci na nezbytné změny v tomto pojetí i na jiný pohled. Někteří autoři společně s Thanem uvádějí (in Vidovičová, 2008),

jaký pohled na něj měla společnost dříve. Vyjadřují se o tomto období s velkou úctou: Lidé ve vysokém věku byli svým způsobem respektováni jednoduše již pro samotný fakt (či umění) přežití. Toto období bylo navíc definováno převážně úbytkem schopností a vzhledem než věkem odchodu do důchodu či jinými věkovými hranicemi.

4. 3. Ageismus, empirické poznatky

Jednotlivé výzkumy zabývající se věkovou diskriminací, přinášejí velmi cenné poznatky o tomto jevu. Mohou se například zaměřovat na zjištění, v kterých oblastech života jedince k této diskriminaci dochází (např. zda ve zdravotnictví, na pracovním trhu nebo v médiích).

Pozitivem, který nám ke všemu přinášejí, je nejen plnění jejich cílů, ale i mnohdy možnost navázání kontaktu přímo s oběťmi diskriminace. Ti nám pak jsou schopni podat praktické výpovědi ze svého života, jež nám lépe napomáhají k vytváření preventivních programů v boji s tímto fenoménem.

Do této kapitoly jsme vybrali ukázky poznatků výzkumů či studií zabývajících se zkoumáním ageismu buď komplexně (tj. mají snahu postihnout co nejvíce oblastí, kde by se ageismus mohl vyskytovat) či se jedná o studie, které se už na nějakou oblast zaměřují (např. zdravotnictví – jeho péči o klienty). Cílem těchto vybraných informací o výzkumech či studii je podat přehled cenných informací, které nám mohou poskytovat.

Výzkum „Ageismus 2003“

V roce 2003 byl realizován výzkum „Ageismus 2003“. Celkový soubor respondentů činil 1584 jednotlivců. Respondenti tvořili věkovou skupiny od 15 let výše.

Výzkum „Ageismus 2003“ byl zaměřen na první empirický vhled do konceptu ageismu v kontextu České republiky. Z případů, o kterých jsme prve hovořili, by patřil mezi výzkumy, který se ageismus snažil postihnout komplexně – tj. ve více oblastech.

Byl zaměřen na oblasti pracovního trhu, populární kultury, občanství, důchodového a zdravotního systému v ČR.

Nejfrekventovaněji má populace s ageistickými formami stereotypů a chování zkušenost v komunikaci (např. blahosklonná oslovení, zesměšňování na základě věku). Méně frekventovaně se objevili formy institucionálního ageismu. Ageismus byl identifikován i na pracovním trhu (např. 67 % respondentů se vyjádřilo, že v zaměstnání na věku záleží. a to především při přijetí do zaměstnání (77 %) a při ztrátě zaměstnání (61 %). u nabídek možnosti dalšího vzdělávání (59 %), ohledně možnosti povýšení (56 %) a při rozhodování o výši platu (41 %). Nadále se zjistily tyto postoje: Poměrně nejfrekventovanějším typem charakteristik připisovaných starším pracovníkům byla určitá „nedostatečnost“ či neúplnost pracovních schopností. Téměř 80 % respondentů bez ohledu na věk se domnívá, že starší spolupracovníci mají více zkušeností, ale pouze kolem 30 % jim je ochotno přiznat i větší výkonnost nebo snahu. Pokud bychom tyto poslední informace brali jako spojité, dojdeme k závěru, že zkušenost nabývaná s věkem je charakteristika plně samoúčelná a pro vyšší výkon vlastně nevyužitelná (Vidovičová, 2005).

Orientační průzkumy ohledně situace výskytu ageismu v České republice

Při orientačních průzkumech u členů Svazu důchodců ČR, na kterém se v roce 2004 podílelo skoro 1 000 respondentů z celé republiky, se zjistilo, že se s diskriminací setkalo 5,4 % dotázaných, o tomto fenoménu slyšelo od známých 4 % a 3,1 % o tomto jevu četlo. Potěšující je, že se s tímto negativním jednáním nesetkalo 87,5 % respondentů (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Studie Výzkumného Ústavu práce a sociálních věcí

Studie Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí zkoumala četnost jevů souvisejících se špatným zacházením lidí ve vyšším věku. Zaměřila se tedy na zneužívání a zanedbávání seniorů. Výsledky jsou udány ze zkušenosti poskytovatelů pečovatelské služby. Mezi tři nejčastější formy špatného zacházení patřilo: zneužívání finančních zdrojů seniora (37 případů ze 100), nesprávné dávkování jeho léků (25 případů ze 100) a na třetím místě nadměrná zanedbanost (zápach, nedostatek hygieny apod.) (22 případů ze 100) (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Studie Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích zaměřená na domácí násilí

Dosud nejucelenější studii (výzkumný projekt) o domácím násilí páchaném na lidech vyššího věku v České republice zpracoval tým Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích v roce 2005 pro Ministerstvo zahraničních věcí.

Respondenty dotazníkového šetření činili senioři Jihočeského kraje. Celkový soubor činil 1 300 seniorů. Kritériem byl věk od 60ti let věku. Jednalo se jak o seniory žijící samostatně doma, nečerpající terénní sociální služby (750 respondentů), tak seniory v domácnosti, ale s terénními sociálními službami (250 respondentů). Dalších 300 respondentů tou dobou žilo v domově důchodců a pro dokreslení 200 respondentů, zaměstnanců domova důchodců.

Ze 750 dotazovaných respondentů, u otázky, zda někdy byli slovně uráženi či nefyzicky napadáni jejich rodinou, odpovědělo kladně 156 respondentů, tj., 20,8 % tázaných. 15 respondentů užívajících terénních služeb z 250 odpovědělo, že se setkalo s vulgárním či nedůstojným jednáním pečovatelů, tj. 6 % tázaných. 27 respondentů ze souboru 300 (žijících v ústavní péči) odpovědělo, že se setkalo se zesměšněním či s nimi bylo jednáno hrubě a neuctivě, tj. 9 % tázaných.

Závěrem tedy můžeme shrnout, že z 1 300 tázaných respondentů odpovědělo ohledně setkání se s ageismem kladně 169 osob, tj. 13 % z celkového počtu všech dotazovaných (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Zneužívání použití omezovacích prostředků v geriatrické péči

„Koncem roku 2004 publikoval tým vedený Oyvindem Kirkevoldem závěry studie realizované v norských ošetřovatelských domech.

Studie ukázala, že omezovací prostředky jsou zde používány více, než je nezbytné a než by mělo být.

Hovoří se až o 45 % u pacientů specializovaných jednotek pro pacienty s demencí, 37 % v ošetřovatelských domech. U 63 % o použití omezovacího prostředku rozhodly

zdravotní sestry a v 20 % lékař. Pozoruhodné je, že pouze u 57 % bylo užití omezovacího prostředku řádně dokumentováno. Přičemž si můžeme představit, že omezení nemusí být mechanické (např. kurty a pásy), ale i elektronické dohlížecí systémy, farmakologické omezení, pasivní alarmy a psychologické omezení (příkazy a zákazy) a další“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 69).

Více nákladná péče v souvislosti s „vyšším věkem, ageismus?

et al., realizovali ve Spojeném království retrospektivní kohortní studii u více než 250 000 úmrtí v nemocnicích, aby mohli stanovit náklady na zdravotní péči podle věku v průběhu posledních 3 let před smrtí.

Jejich zjištění bylo, že se mediánový počet dnů strávených v nemocnici před smrtí s věkem nezvyšoval. Autoři se domnívají, že starší segment populace tvoří vyšší podíl na zdrojích pro akutní zdravotní péči, protože se blíží sklonku života, ne kvůli tomu, že péče je individuálně nákladnější (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Brockmann zkoumal náklady za hospitalizaci u různě věkově starých skupin. Zjistil, že v Německu se náklady v průměru na hospitalizaci s věkem stabilně snižovaly. Předpokládá tedy, že tyto nižší náklady jsou důkazem přidělování péče podle počtu let pacienta, protože u starších pacientů se používaly méně intenzivní léčebné postupy v porovnání s mladšími pacienty se stejným onemocněním (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Seshamani a Gray došli k závěru, že náklady na zdravotní péči u lidí ve věku 65 a více let se v Anglii zvyšovaly méně než u střední věkové populace v období 1985-87 až 1996-99. Během téhož období však došlo k paralelnímu posunu v nákladech na sociální péči (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Makroekonomické studie naznačují, že stárnutí populace má poměrně dost omezený význam pro vysvětlení nárůstu výdajů plynoucích na zdravotní péči (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Diskriminace seniorů v onkologické terapii

Ve studii, která se týkala pacientů trpících rakovinou plic, jak uvádí Peake et al., (in (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006) se ukázalo, že počet plných histologických vyšetření, která jsou nezbytná pro stanovení prognózy a rozfázování chemoterapie a radioterapie, byl nejnižší u starších pacientů.

Rozdíly ve zneužívání a zanedbávání seniorů mezi výskytem počtu žen a mužů

Data z výzkumných studií ze všech zemí naznačují dle Wolfa (in Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006), že ženy mají vyšší pravděpodobnost stát se obětí než muži a muži mají vyšší pravděpodobnost stát se zneužívajícími, i když se ale ukázalo i to, že výsledek je pouze o trochu vyšší, než odpovídá poměru starších žen v populaci globálně.

Data organizace Adult Protective Service z USA ukázala, že ve většině jsou obětí ženy - 68 % (Tatara, 1993).

Jenže dle staršího průzkumu realizovaného v Bostonu muži tvořili 52 % obětí, tedy většinu. Podíl viktimizace mužů činil 5,1 % a byl dvakrát vyšší než u žen (2,5 %), i přes to, že v populaci seniorů je vyšší podíl žen (Pillerner, Finkelhor, 1998).

Jiní odborníci analyzující výsledky výzkumů, které se zabývaly charakteristikami zneužívajících a zneužívaných osob uvádějí, že se ukázalo, že výsledky ohledně pohlaví jsou poměrně nejednoznačné (Barnett et al., 1997).

Výzkumy diskriminace na pracovním trhu

Podle dat empirického šetření Život ve stáří konaném v roce 2002, jehož soubor tvořil 1 036 respondentů od 60 let a výše se zjistilo, že pouze 32 % respondentů absolvovalo nějakou formu zaškolení po padesátém roce věku a pouze 4 % nějakou formu rekvalifikace. Když se pátralo po důvodech, proč si ostatní pracovníci nezvyšují kvalifikaci, zjistilo se, že 80 % respondentů nad šedesát let udávalo, že nic takového

nepotřebovali, 9 % nemělo zájem se dále vzdělávat a 3 % udávali, že nedostali možnost (Kuchařová, 2002).

Postoj české veřejnosti k diskriminaci na základě věku

Ministerstvo práce a sociálních věcí si objednalo výzkum ohledně veřejného mínění. Cílem bylo zjistit pohled obyvatel České republiky na diskriminaci na základě věku.

Výzkum realizovala v červnu 2005 agentura STEM. Díky němu se zjistilo, že skoro každý druhý občan ČR ve věku nad 18 let se někdy osobně nebo ve svém okolí setkal s případem diskriminace z důvodu věku, kromě jiných diskriminačních důvodů.

Nejčastěji se obyvatelé ČR setkávají s diskriminací starších osob a matek s dětmi v zaměstnání.

Ohledně toho, jak lze řešit případnou diskriminaci, není většina občanů (78 %) informována.

Dle většiny obyvatel v ČR nemají dostatečné možnosti uplatnění ani lidé v důchodovém věku. Zejména starší občané se častěji než ostatní domnívají, že lidé v důchodovém věku u nás nemají dostatečné možnosti. Ale tento názor převládá i mezi nejmladší věkovou skupinou.

Též ve veřejném mínění jasně převládají názory, že dávky a služby pro občany v důchodovém věku nejsou vyhovující. S tímto názorem se shodovala i nejmladší generace.

Též se ukázalo, že o Národním programu přípravy na stárnutí není většina lidí informována (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2006).

Život v domovech pro seniory 2007

Od roku 2007 (21. 11.) do roku 2008 (11. 1.) probíhal výzkum na týrání a zanedbávání seniorů v péči v domovech pro seniory. Jeho zadavatelem byla ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny MUDr. Džamila Stehlíková. Řešiteli Mgr. Lucie

Vidovičová, Ph.D. a Mgr. Jan Lorman ve spolupráci s dalšími odborníky a Úřadem vlády ČR.

Metodou náhodného losu bylo u nás vybráno 26 zařízení, z toho reagovalo na výzvu 23 zařízení. Dotazníky byly uvnitř zařízení rozdány metodou nahodilého výběru. Bylo realizováno 518 rozhovorů s respondenty ve věku 49 až 103 let.

Zpráva z výzkumu pojednává o těchto výsledcích: Ohledně návštěv má 13 % klientů někdy soukromí, 2 % tvrdí, že jim není dopřáno soukromí s návštěvou nikdy (roli hraje i počet spolubydlících).

Dle respondentů si pouze necelá 2 % stěžovala, že personál nikdy nezaklepe, než vstoupí do dveří.

Ohledně ochrany svého majetku 13 % respondentů udává, že má zkušenost, že jim někdo vzal věci bez jejich svolení.

Nadále v oblasti hygieny 37 % vnímá, že se musí podrobit režimu domova. (Roli zde však hrál i zhoršený zdravotní stav s omezením.). Naprostá většina respondentů však vypověděla, že mají možnost realizovat hygienu v soukromí.

V oblasti stravy byla většina respondentů spokojená s porcí jídla, jež dostávají.

V oblasti financí 35 % respondentů řeklo, že je těší, že finančně pomáhají své rodině (dětem apod.). K pozastavení však bylo, že k otázce se nedokázalo vyjádřit 35 % respondentů ze souboru.

V oblasti špatného zacházení bylo nejčastější odpovědí, že svými problémy obtěžují druhé – téměř 10 % dotázaných. Téměř 6 % respondentů zastávalo názor, že nedostávají potřebné léky.

Ve výsledku některou z forem špatného zacházení s různou intenzitou bylo zasaženo téměř 20 % celého souboru (např. agrese ze strany spolubydlících, prohlídka skříní bez souhlasu klienta, bagatelizování zdravotních potíží klienta apod.)

Na závěr bychom rádi dodali, že skoro 31 % respondentů uvedlo pocit, že nikomu už na nich nezáleží. Potěšující však bylo, že přibližně 42 % respondentů odpovědělo, že rozhodují o všech svých každodenních záležitostech a mají plnou autonomii (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

Vyjmenovali jsme si řadu výzkumů a pokusili se stručně vystihnout jejich přínos pro společnost. (Např. dokument OSN konstatuje, že vědecký výzkum vyvrací mnoho stereotypů o nevyhnutelném a nezvratném úpadku s věkem (Hošek, 2006).

V téměř v každém z nich bylo možné identifikovat diskriminační jednání na základě věku. Pokud by někdo výskyt jeho frekvence na základě těchto výzkumů považoval za „malý“, reagovali bychom protiargumenty, že pod jednotlivými čísly se skrývají „lidské bytosti“. A to dostatečně řešitele problematiky ageismu a těchto výzkumů opravňuje k boji proti tomuto fenoménu. O tomto se výstižně vyjadřuje i Vidovičová (2007): „ (…) je ale nutno dodat, že tato „deviace“ je takovému jednání inherentní, a jeho marginalita zcela nic nesnižuje na jeho závažnosti. Vzhledem k etickému a morálnímu kontextu tohoto fenoménu nelze náš (ne)zájem ospravedlňovat (ne)dostatečnými čísly. Podobně jako policie neřeší případy vražd teprve, až se jich ve statistice nastřádá dostatečné množství, ani zde nelze takový postup legitimně očekávat či snad vyžadovat“ (Vidovičová et al., 2007, s. 20).

Výsledky jednotlivých informací získaných v oblasti výzkumu ageismu nám ale stále nepostačují. Pro celkové a dostatečné řešení tohoto celospolečenského problému je potřeba celá řada dalších výzkumných studií. Takto se ohledně situace s výzkumy na problematiku diskriminace seniorů vyjádřil Jan Lorman, předseda občanského sdružení ŽIVOT 90 a místopředseda EURAG v roce 2005: „Česká republika postrádá hodnověrný sociologický výzkum o vnímání seniorské diskriminace a zneužívání. pro praxi přebíráme různé zahraniční prameny, mezi experty neexistuje shoda, která by umožnila vzniklá adekvátní řešení. Význam a rozsah dotyčných jevů odhadujeme podle evropských a světových výzkumů“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 57).

5. Ageismus v ČR – vybrané okruhy sociálního života

5.1. Role věku

Jaká je role samotného chronologického věku ve společnosti? Jak jsme již nastínili v předchozích kapitolách a jak správně v úvodu své publikace uvádí výstižně socioložka Vidovičová (2008), na věku záleží. „Již od raného dětství pro nás věk představuje významnou sociální, sociálně-stratifikační a diferenciačně-diskriminační statusovou charakteristiku“ (Vidovičová, 2008, s. 9). V literatuře Chudacoff (in Vidovičová, 2008) uvádí, že věk se stal náhradou, a dokonce prediktorem charakteristik, u nichž společnost předpokládá, že budou svázány s věkem či patřícím k jedné věkové skupině se chováme jiným způsobem, než se chováme k osobám v jiném věku nebo v jiné věkové skupině. Z psychologického pohledu toto platilo i v dřívějších dobách, než jen v současnosti. Věk byl prediktorem charakteristik například i v 1. republice.

5.2. Hodnota věku

V této podkapitole se pokusíme vysvětlit, proč řešením diskriminace na základě věku není odstranění věku, jako kritéria všude a vždy. A proč je jeho určování v některých oblastech života podstatné.

Věk je nositelem určité připisované hodnoty, jež je pro určování řady věcí v životě člověka velmi podstatná.

Již na začátku práce v kapitole Ideologie věku jsme hovořili o řadě příkladů, kdyby nestrukturovanost obyvatelstva na základě věku způsobila potíže jednotlivci. Počítání a určování věku nám u lidí pomáhá předvídat jejich potřeby, které se průměrně v tomto chronologickém věku vyskytují. Dále je to pro nás vodítko, které nám říká, jaké nároky by ve srovnání s průměrem ostatních jedinců v této věkové kategorii, měl jedinec v tomto věku zvládat. Samozřejmě je zde přitom nutné počítat s faktem, že se věk pocitový u jedince může od chronologického lišit, jak budeme též probírat. Tomuto se pak následně musí přizpůsobit i situace. Pro bližší pochopení uvedeme jednoduchý příklad z psychiatrické léčebny, na který si autorka této práce ze své praxe vzpomíná: Představme

si situaci, kdy klientku ve vyšším věku jako psycholog požádáme o vyplnění specifického dotazníku, jako doplnění klinického vyšetření. Vyzvedneme ji tedy v domluvenou hodinu na oddělení a odvedeme k vyplnění testu do své pracovny. Výsledky testu nebudou příliš příznivé a pro nás překvapující. O týden později, po jejich vyhodnocení se dozvíme, že klientka za běžných okolností při čtení nějakého textu užívá brýle, jenže si je zapomněla a na text pořádně neviděla. Bylo ji hloupé to psychologovi říci až na místě a tak tam něco prostě pro naši spokojenost zaškrtla. V tomto případě výsledky použitého testu ztrácejí veškerý smysl. Zcela jiná situace by jistě nastala, kdybychom předpokládali, že jakákoli klientka ve vyšším věku může mít potřebu již užívat kompenzační pomůcku (např. brýle na čtení, naslouchátko apod.), a tak bychom se jí pro jistotu před vyšetřením otázali, zda si nějakou takovou pomůcku nepotřebuje vzít s sebou.

Zrovna jako ve zdravotnictví, kde je potřeba se přizpůsobit klientovu věku a potřebám, které vyžaduje, je biologický (tj. chronologický) věk podstatnou informací v řadě dalších oblastí. Např. pro marketing k definování cílových skupin obyvatel či v psychologii, kde odborník potřebuje například posoudit, zda celkový vývoj dítěte probíhá v porovnání s jemu příslušnou věkovou kategorií bez větších odchylek, než je běžné.

Jak jsme si uvedli na konkrétních příkladech, jsou tedy oblasti, kdy znát něčí chronologický věk, je podstatné. A zároveň jsme si tím odpověděli na otázku: Je tedy cestou odstranění věkových kritérií v konkrétních oblastech? Zcela jistě ne. Negativním důsledkem tohoto odstranění, by mohl být dle Kholiho (in Vidovičová, 2008) strach ze změn a narušení pocitu ekonomické jistoty, kterou dává věkově diferencovaný model složený z období vzdělání, práce a odpočinku. Nutno podotknout, že se tento model v podstatě přizpůsobuje postupnému stárnutí organismu člověka a jeho potřebám. Navíc nám poskytuje jistotu a bezpečí, tj. potřeby podstatné pro osvobození od strachu, úzkosti a chaosu a pro udržení naši tělesné a psychické rovnováhy, jak uvádí např. ve své knize Abraham Maslow „Motivation and personality“ vydané roku 1954 (Plháková, 2007).

Bezvěkost není tedy cílem. Přesto jsou ale naopak i oblasti, kdy je ona hodnota věku využívána a zneužívána diskriminačně. Kde se na pocitový věk už ohled nebere a kde stereotypy a předsudky o věku nepomůžou jedinci potřeby naplnit a zkvalitnit jeho život. Ale naopak mu ještě uškodí. Metodoložka Rileyová upozornila, že věk, pokud je využíván pro „zapouzdření rolí“ nebo sociální exkluzi, působí jako zhoubný základ pro diskriminaci

a útlak (Vidovičová, 2008). Protože vybrané oblasti budeme nadále probírat podrobněji, zmíníme stručný příklad: v nemocnici chce zdravotní sestra upravit ženu ve vyšším věku, a tak ji po stranách hlavy z vlasů uplete copánky. Domnívá se, že se to k jejímu věku hodí. Žena se však takto necítí dobře a připadá si jako „malé děcko“ a uráží ji to. Sestru požádá, aby to nedělala, ale ona nemá pochopení, proč se jí to nelíbí.

Tato ukázka měla nastínit infantilizaci, která se děje oné ženě v nemocnici. Kdy se nebere ohled na její pocitový věk a na scénu vstupuje předpoklad, že lidé ve vyšším věku se vrací uvažováním do dětství, tedy iracionální předsudek. V tomto příběhu byl totiž závěr o ženě učiněn bez opodstatněné náležitosti. Žena není respektována a je pro chronologický věk diskriminována ve svých pocitech a rozhodnutích, tj. svobodné vůli.

Řešením tedy není věková strukturace všude ani opak. Jedná se tedy o to, kde věková strukturace je ku prospěchu jednotlivce a má význam a naopak, kde otvírá možnost pro ageismus a ztrácí smysl. Příkladem řešení by mohly být koncepty na způsob tzv. Konceptu věkové integrace. „Koncept věkové integrace je založen na flexibilizaci nebo odstranění věku jako kritéria oprávněnosti a způsobilosti pro participaci v sociálních aktivitách, zejména v oblasti vzdělávání, práce a důchodu“ (Vidovičová, 2008, s. 45).

V kapitole o Věku v sociologii a psychologii jsme podrobněji probrali, jak ve vývoji lidstva došlo ke zvýznamnění věku, tj., jak se změnila jeho hodnota. Tedy jeho důležitost roste v souvislosti se změnami doby. Historie se změnila stejně jako hodnota věku. Přičemž v souvislosti s historickými změnami nastal problém, kdy jedinec sám na tyto změny a souvislosti nestačí mnohdy reagovat, přizpůsobit se a dostává se do „novodobých“ problémů. „Nestíhá“ ve své podstatě vyhovět požadavkům doby, která např. v zaměstnání žádá vyšší požadavky, přičemž mu nebyly vzhledem k potřebám jeho věku připraveny dostatečné podmínky, aby tyto nároky mohl naplnit. Jak uvádí Dannefer et al., (in Vidovičová, 2008) metodoložka Rileyová inspirována Ogburnovým konceptem kulturního zpoždění, hovoří o nesouladu mezi rolemi a jedinci v určitém věku v důsledku sociálních či demografických změn. V tomto případě nastane situace, kdy dojde k nedostatečnému souladu mezi počtem a typem lidí v daném věku na jedné straně a pro ně disponibilními pozicemi v sociální struktuře na straně druhé.

Jsou však situace, kdy by bylo možné aktivovat různé formální mechanismy (politická či korporativní opatření) k redukci tohoto opoždění (Vidovičová, 2008).

Právě pro to, že role věku je připsaná jak se shoduje Merton s některými autory (in Vidovičová, 2008), můžeme socializací její náplň a očekávání do budoucna už dnes změnit. Tím docílíme změnu vlastního úhlu pohledu k vstřícnějšímu a tím i lidštějšímu jednání mezi sebou navzájem. Pozitivním rysem změny by bylo tedy posílení svobody pro jedince bez ohledu na věk, což by mohlo usnadnit i strukturální adaptaci na globální změny v technologické či ekonomické oblasti. Mezi další pozitiva patří: stimulace širší participace, podpora sdílení sociální a ekonomické zodpovědnosti a uchování dědictví minulosti, reciproční vzdělání a trénink a obecně socializace, která zahrnuje přenos hodnot, postojů, zájmů a rolového chování. „Obecně se má zato, že čím pozvolnější a postupnější jsou tranzice mezi věkovými kategoriemi, tím méně potíží má jedinec s osvojováním nových rolí, což je především otázka přizpůsobení se“ (Vidovičová, 2008, s. 40).

5.3. Narozeniny jako rituál přechodu této doby

Během vývoje historie lidstva vznikaly i jednotlivé rituály spojené s věkem. Jeden nám velmi známý je rituál oslavy narozenin.

Zamyslíme-li se nad skrytým významem tohoto rituálu, kterým každoročně oslavujeme počet let věku naší osobnosti, zjistíme, že význam je mnohem hlubší, než pouhé „bujaré“ popíjení, které je u nás tradičně spojené s požitím jedné z nejrozšířenějších legálních drog - - alkoholem. Tento rituál oslavuje naše narození. To samo o sobě v nás vzbuzuje pocit šance, kterou jsme dostali příchodem na tento svět. Nadále oslavujeme my i naši blízcí již od dětství každý rok další zvládnutý „krůček či krok“ v životě. Zamyslíme-li se tedy nad významem narozenin hlouběji, zjistíme, že tím každoročně oslavujeme dobu (tj. počet let) strávených zde na zemi. Tedy přežití.

A právě díky schopnosti přežití bylo dosažení vyššího věku dříve oceňováno a s lidmi ve vyšším věku se jednalo s úctou a respektem, právě pro tuto schopnost. Zde spatřujeme pozitivní dopad těchto rituálů spojených s věkem na mezilidské vztahy. Bohužel smutnou stránkou dnes je, že tyto rituály oslabují a ztrácejí na významu či se jejich význam mění. „Zároveň ale dochází k postupné obecné degeneraci rituálů přechodu

v důsledku odklonu od ceremonialismu v přímém historickém důsledku rozvoje protestantismu a industriální revoluce“ (Vidovičová, 2008, s. 39).

Oslava narozenin není však po celý život námi stejně prožívána. Stačí si vzpomenout, s jakou nedočkavostí jsme očekávali příchod 18 let věku. Pro mnohé se tím otevíraly nové možnosti a okolí nás začínalo brát „jako dospělé“. Na druhou stranu, zejména u starších žen, můžeme pozorovat, jak neradi o svém věku hovoří a s přibývajícími roky se méně a méně těší na oslavu svých narozenin. Při pátrání na odpověď, proč jinak rituál narozenin (a s ním v podstatě rituál stoupajícího věku) vnímáme v „mládí“ a jinak ve „stáří“, jsme objevili v literárních zdrojích tyto názory:

Přechod z dětství do adolescence zapojením se do glamurózní kultury mládí má velmi odlišné prvky dle Parsonse (in Vidovičová, 2008) od vzorců praktikovaných rodičovskou generací. Srovnáme - li to s přechodem z dospívání do dospělosti, zjistíme, že pro tento přechod je typická ztráta „mladistvé glamuróznosti“ a nastává změna uspořádání symbolů prestiže (z atletického lva salónů se stává prozaický obchodník (ibid: 608).

Někteří autoři říkají, že rituály přechodu jsou nejvýraznější a nejpropracovanější v těch věkově pohlavních sekvencích, kde přechod z jedné kategorie do druhé zahrnuje největší změny v jedincově kulturní participaci a tam, kde jsou změny nejvíc náhlé a příkré, jak se shoduje Linton (in Vidovičová, 2008), pak například právě v kulturní participaci toto společnost může ovlivnit. Navíc Dannefer hovoří o tom (in Vidovičová, 2008), že metodoložka Rileyová klade důraz na to, že pokud byl věkově segregovaný životní běh, který se objevil teprve v nedávné historii, vyprodukován a určitým způsobem konstruován sociálními institucemi, znamená to, že tento jev je jako změna stejnými institucemi také reversibilní, tedy, že se stejné instituce mohou podílet i na věkové integraci. Na konci tohoto tématu bychom rádi dodali jeden výrok: „Člověk prochází ve svém životě dětstvím, dospělostí a stářím a v každém z těchto životních období řeší jiné úkoly a čelí jiným výzvám. Stále však zůstává sám sebou, tímtéž člověkem“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 5).

5.4. Subjektivita a věk – tři pohledy

Podkapitolu Subjektivita a věk jsme záměrně zařadili s myšlenkou, že při jejím čtení by mohlo dojít k lepšímu porozumění v tom, proč se při kontaktu s druhým člověkem nemáme při hodnocení jeho fyzických a psychických sil řídit jen jeho datem narození, tj. kalendářním věkem.

Při spolupráci s člověkem je nutné vnímat rozdíl mezi kalendářním a biologickým věkem.

Kalendářním stářím je myšleno období dle Stuarta- Hamiltona (in Pokorná, 2010), jak je jedinec dlouho na světě. Používá se jako objektivní měřítko stárnutí. Bohužel přehlíží však individuální rozdíly jednotlivců. Ne u všech sedmdesátníků nalezneme stejné somatické změny. Právě z tohoto důvodu nemůžeme chronologický věk považovat za spolehlivý indikátor stáří.

Objektivnějším měřítkem se tak stává věk biologický, kdy se hodnotí např. kondice, výkonnost, patologie jednotlivých funkčních orgánů (Pokorná, 2010).

Přesto: „Kalendářní stáří, i když není schopné přesně vystihnout individuální charakteristiky jedince, má velký vliv na jeho zařazení do života společnosti (určuje termín odchodu do důchodu, limituje zařazení do rekvalifikačního kurzu zaměstnavatelem atd.), ovlivňuje vnímání jedince okolím (schopnost plnění rolí, například živitele rodiny), v neposlední řadě i sebehodnocení seniora. Z hlediska hodnocení schopností jedince je nutné opakovaně podotknout, že kalendářní věk není podstatným hlediskem“ (Pokorná, 2010, s. 52). Problém je, že to společností není takto vnímáno. A to jsme se ještě nezmínili, že věk pocitový se může lišit jak od věku kalendářního, tak biologického.

Jsou i situace, kde se nelze řídit pouze kalendářním věkem a kde můžeme brát ohled i na pocitový věk člověka. Tento přístup může být podstatný v řadě oblastí. Například ohledně pracovního trhu, kdy se dotyčný na odchod do důchodu necítí a jeho pracovní výkon nijak rapidně neklesl.

Snad bychom jen dodali: „Nepotlačujme lidskou individualitu, ať to, že jsme každý jiný, neztrácí svůj smysl.“ Jinak snadno můžeme přispívat k ageismu, jak si uvedeme

v dalších kapitolách této práce. „Není pochyb, že každý lidský věk má své přednosti i nedostatky. Mladí lidé mívají více dynamiky než ti starší. Na druhé straně jim chybí zkušenosti, často méně vytrvalosti, často i méně charakteru“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 10).

5.5. Věkové normy a sociální hodiny životního cyklu

Asi nikdo z nás nepopře, že podle toho, kolik máme let věku, tak na nás klade společnost nejrůznější očekávání.

Každé období v životě člověka má své klady a zápory. A s tím se každý z nás musí nějak vyrovnat.

Klasickým příkladem těchto procesů je například Eriksonova psychoanalytická periodizace vývoje (in Langmeier, Krejčířová, 1998). Ten kognitivní a emoční vývoj staví na předpokladu, že si jedinec musí na každém stupni vývoje vyřešit určitý psychosociální konflikt. Podáme stručný přehled:

- V nejranějším období života si dítě musí získat pocit základní důvěry k světu vůči nejistotě. (To si vyžaduje kvalitní vztah s pečující osobou.)
- V druhé etapě musí dítě překonat pocit studu a závislost na okolí a stát se svým způsobem autonomním. (Zde je nezbytné dítě k této odvaze povzbuzovat.)
- V předškolní etapě by mělo zase dítě vyřešit konflikt mezi vlastní iniciativou a pocity viny. (Dítě by zde mělo být svým způsobem aktivní a vyvíjet si přitom „zdravé“ svědomí.)
- Pak přichází období latence, kdy má u dítěte zvítězit poct vlastní snaživosti nad pocitem méněcennosti. (Svoji roli opět hraje výchova pečující osoby.)
- Dále následuje období dospívání, kdy jedinec hledá svoji identitu a brání se ohrožujícímu pocitu nejistoty o své vlastní role mezi lidmi.
- Následuje mladá dospělost, kdy se rozvíjí intimita a hrozí nebezpečí izolace, která by mohla vést k tendenci vyhýbat se všem stykům vedoucím k intimitě.

- Po tomto období se jedinec zaměřuje na zplození svých následníků a jejich vedení, k čemuž musí vytvořit pocit generativy. Nebezpečím je opak – vytvoření pocitu stagnace a tím i osobního ochuzení ve svém vlastním vývoji.
- V období pozdní dospělosti a stáří je cílem dosáhnout osobní integrity, jako přijmutí vlastního života v té podobě, v jaké proběhl. Nedostatek takové integrity se ohlašuje strachem ze smrti, v které pak jedinec spatřuje upření možnosti, že už nebude mít jiný život, který by přijal.

Ale ať už si zvolíme vývojovou teorii určenou pro konkrétní vývoj dítěte od Eriksona či řady autorů popisujících vývoj člověka již od prenatálního období až po stáří, zjistíme, že se v jednom shodují. Nesmírnou roli, zde hraje okolí, tj. jeho výchova v konkrétním věku života jedince.

Člověk procesem socializace prochází celý život. Celý svůj život se učí, je vystaven novým a novým nárokům okolí. Jsou na něj kladena nová očekávání, jež společnost spojuje s věkem a musí plnit další normy dané společností. Jistě ho to posouvá dál.

5.6. Hranice fází životního běhu z chronologického hlediska

Uvedli jsme si, co všechno společnost, její kultura stanovuje v souvislosti s věkem. Stanovuje normy, očekávání. Rozdává jednotlivcům role dle jejich chronologického stáří. Kdo ale určuje věkovou hranici, v níž tuto roli, očekávání či normu bude naplňovat? Proč jsou věkové hranice určitých fází života ohraničeny?

Například, kdo definuje, v jakém věku může být člověk už označen jako senior a podle čeho?

Definování hranice stáří chronologickým věkem, které je nezbytné pro mezinárodní a časová srovnání se vyvíjelo. v současnosti je pro definování seniorské populace užívána hranice 65 let a klasifikace hlavních populačních skupin: 0-14, 15-64, 65+ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006).

5.7. Osobní zážitek s verbálně-komunikačním typem ageismu

Tento typ ageismu se vyskytuje zejména ve zdravotnictví a u pomáhajících profesí. v podstatě se jedná o to, že pracovníci těchto institucí volí nevhodný komunikační styl směrem ke klientovi. Klient pak může trpět pocity neúcty k jeho osobě, smutkem ze vzniklé situace a bezmoci se jí bránit či dokonce pocity strachu, kdy s ním bude opět „někdo“ hovořit vulgárně.

I věk je jeden z charakteristických rysů ovlivňující úroveň komunikace v ošetřovatelské péči ze strany příjemce péče (Pokorná, 2010). Pokud je tato komunikace upravena tak, že pomáhá klientovi, nic se neděje. Bohužel se často můžeme setkat i s opačným výsledkem.

„Z většiny empirických studií zabývající se komunikačními dovednostmi poskytovatelů péče vyplývá nedostatečná připravenost profesionálních poskytovatelů péče na všech funkčních úrovních a v rámci multioborové zaměřenosti zdravotní péče a velmi častá neznalost základních principů efektivní komunikace “ (Pokorná, 2010, s. 35).

Mezi nesprávné přístupy k seniorům v komunikaci řadí Pokorná (2010) tři typy:

1. Autoritativní – vnucuje seniorovi své vlastní názory a jen on ví, co je pro něho dobré.
2. Manipulující – poskytovatel péče manipuluje seniora tak, aby dosáhl svých cílů, a nerespektuje jeho osobnost, není schopen nebo jej nechce vyslechnout.
3. Ochranitelskou – chrání seniora do takové míry, že mu neumožňuje vykonávání běžných denních činností (hyperprotektivita)

Naopak správný přístup je spolupracující, kde poskytovatel nejefektivněji identifikuje potřeby příjemce a umožňuje mu nejen udržení stávajících dovedností, ale také rozvoj nových. Tímto docílí efektivní komunikací s příjemcem.

Snad nejvýraznější rizikovou skupinou ohroženou nevhodným komunikačním stylem (alespoň dle zaměření literatury ohledně této problematiky) jsou senioři. Z některých odborných zdrojů vyplývá, že starší lidé a senioři jsou zejména v průběhu

hospitalizace nejen méně informováni o svém zdravotním stavu a zdravotní problematice než mladí, ale také udrží méně informací. Tento fakt souvisí s předpoklady snížené ability seniorů a s poznatky o involučních změnách u seniorů spolu s automatickým předpokladem omezení seniora. Nedá se však jednoznačně tvrdit, že je seniorům poskytováno omezené množství informací. Více frekventovaně bývá smutnou realitou, že nejsou využity efektivní postupy nejen k předání informací, ale také je neúčinně uplatňován zpětnovazební mechanismus - neúčinný feedback (Pokorná, 2010).

Literatura nám dnes již poskytuje přehled těchto neefektivních a inhibujících komunikačních technik v komunikačním procesu s různými věkovými skupinami. Patří mezi ně tzv. elderspeak, nursing speak či baby talk (Pokorná, 2010). Tyto neefektivní komunikační styly mohou devalvovat osobu seniora. Část autorů se spolu s Kalvachem domnívá že (in cit. Pokorná, 2010, s. 63): „K hlavním formám patří urážlivé hovoření a despekt vůči starým lidem, verbální projevy věkové diskriminace (ageismus) a segregace, fenomén zvěcnění (hovoření o starých lidech, například pacientech se syndromem demence jako o věci, jako o tom), nepřiměřené neosobní jednání se starými lidmi (opět forma zvěcnění, nulová komunikace, jako by byl ošetřován kus nábytku) či ponižující pesudofamiliárnost a infantilizace (např. nevyžádané oslovení babi, dědo).“

Z těchto důvodů je řadíme i do práce o ageismu, který v sobě nepochopení, devalvaci a diskriminaci individuality člověka skýtá. Nyní se zmíníme o jednom z nejpoužívanějších – elderspeaku.

Elderspeak

Jeho výskyt nalezneme častěji v zařízeních poskytující sociální péči než zdravotnických. Tento komunikační styl vychází ze stereotypů nereálného hodnocení seniorů a jejich schopností. Mladší osoby považují ty starší v obecné rovině za méně kompetentní (způsobilé), kdy při komunikaci s nimi je zapotřebí využívat jednodušší komunikační styl (Pokorná, 2010). Caporaela (1981) mezi charakteristiky elderspeaku řadí například zvýšený tón hlasu a častější opakování slov.

Významným předchozím činitelem v interakci senior –„nesenior“ může být také předchozí osobní zkušenost. „Pečující může být ovlivněn zážitky z rodiny, ze sociálních

kontaktů se seniorem. Své zkušenosti pak promítá do své profesní praxe v pozitivním i negativním smyslu, z čehož pak mohou vyplývat negativní důsledky ve smyslu stereotypizace“ (Pokorná, 2010, s. 41).

5.8. Ageismus na trhu práce – vybrané otázky

„K situaci, že musíme jednat s příslušníky jiných skupin, dochází mnohem častěji v zaměstnání“ (Allport, 2004, s. 49). Jako názoru o nutnosti řešit problematiku diskriminace na pracovním trhu můžeme uvést tato slova: „Na rovnost je dle mého názoru třeba v evropském kulturním kontextu hledět zejména jako na rovnost příležitostí. Je správné v co nejvyšší možné míře usilovat o zajištění takových startovních podmínek v nejrůznějších oblastech života, při nichž bude mít každý člověk možnost plně uplatnit svoje schopnosti a možnosti“ (Skálová et al., 2010, s. 7).

Allport (2004) u etnických předsudků vymezuje dvě složky. Nás napadá, zda je nalezneme i u předsudku vůči věku na pracovním trhu. Jde o nepřátelství a odmítnutí.

Lepší a lepší technologický pokrok dle Lawtona (in Vidovičová, 2008) a jeho neustálé inovace klade požadavek na rychlost a schopnost se přizpůsobit ve svém zaměstnání. Je to ale možné zvládat? Již jsme se zmínily, jaké negativní dopady přináší zpoždění ve smyslu, kdy se jedinec nestačí přizpůsobit vývoji doby. Hovoříme o „individuálním zpoždění“, kde mezi jako příklady řadí právě neschopnost některých jedinců reagovat na rychlé technologické a sociální změny a přizpůsobovat se jim.

Podstatné u tématiky pracovního trhu je i téma, jak by měl být nastaven systém odchodu z něho. Vidovičová (2008) hovoří o procesu, kdy v otázkách zaměstnanosti starších pracovníků je problematická a dokonce právně se ukotvující norma, norma prodloužené pracovní kariéry omezující právo na důchod a vytváří nerovné prostředí pro osoby, které ve vyšším věku pracovat nemohou nebo nechtějí.

5.9. Věk a důchodový systém

O proměně systému „důchodu“ vlivy industriální revoluce hovoří Linton (in cit. Vidovičová, 2008), kdy důchod přestal být formalizován předáním hospodářství

nejstaršímu (mužskému) následovníkovi a stal se mlhavým útvarem, pro nějž nelze vymezit ani začátek.

Důchodový věk stanovující zákon (do 31. 12. 1995) byl stanoven u lidí od věku 55 – 60 let, což bylo ve většině případů v ostrém kontrastu s tím, jakými fyzickými a psychickými silami osoba disponuje.

Nyní se zároveň za souladu s evropskými normami důchodový věk zvyšuje. V říjnu 2000 činil tento věk u muže 60 let a 10 měsíců, u ženy od 54 let a 8 měsíců do 58 let a 8 měsíců (Vidovičová, 2008).

5.10. Věkově diferencovaný systém ve zdravotnictví

To, že by se uplatnil ve zdravotnictví věkově diferencovaný systém, bychom pochopili, pokud bude poskytovat lepší kvalitu zdravotní péče každému konkrétnímu klientovi. Bohužel zatím je tento systém někde chápán a užíván v úplně jiném hledisku.(Klasickým příkladem ageismu ve zdravotní péči pak může být věková limitace screeningových vyšetření a v obecné úrovni opakovaně postoj ke stáří jako k nevyléčitelné nemoci.)

Z těchto důvodů se může také stát, že dochází k neléčení některých příznaků a tím následně k onemocnění, která jsou brána jako běžný projev stáří (Pokorná, 2010). Vidovičová (2005) v těchto souvislostech hovoří o dvou termínech jako „bed blocker“ (dlouhodobě hospitalizovaný nemocný – blokující lůžko) a „frequent flyer“ pro seniory, kteří opakovaně v krátké době navštěvují lékaře.

5.11. Extrémní formy ageismu – týrání a zneužívání

Nyní se zaměříme na jednu z velmi vyhrocených forem ageismu (tj. extrémní), na týrání a zneužívání. Bohužel se v praktickém životě můžeme s touto formou setkat velmi často. Její důsledky jsou tak extrémní, že mohou vést až ke smrti oběti. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli právě této vybrané oblasti věnovat v práci více prostoru než těm předchozím.

„Osoby, které špatně zacházejí se staršími lidmi, mohou být členové rodiny, profesionální pečovatelé, přátelé, nebo i neznámí lidé“ (Tošnerová et al., 2002, s. 16).

Definice pojmů zneužívání a týrání u starších osob vychází z „National Center on Elder Abuse“ ve Washingtonu. Zde od roku 1986 byly vedeny statistické údaje domácího násilí páchaném na starých osobách. Spadala sem evidence obětí a pachatelů, způsoby hlášení a díky nim je zjevné, že s touto problematikou se nejčastěji setkávají zdravotničtí pracovníci. Není v historii novinkou, že se špatně zachází se staršími členy komunity, vzpomeneme-li například na starobince, chudobince a psychiatrické kliniky. Novinkou je však podoba a nové formy špatného zacházení se staršími lidmi. Současně ale s touto problematikou je povzbuzující i snaha iniciativ jednotlivých institucí, jež se ji snaží řešit (např. Bílý kruh bezpečí a Krizová centra) a sociologické výzkumy zabývající se týráním starých osob.

Týrání a zneužívání starých osob může nabývat mnoha podob a forem, od násilí fyzického přes výhružky, ponižování a vydírání, sexuální obtěžování, odmítání pomoci, zanedbávání. Oběťmi nejsou jen lidé fyzicky hendikepovaní a psychicky nemocní, ale i staří lidé zdraví a autonomní.

Setkání se s týráním nás zasáhne a může vyvolat ambivalentní pocity. Chceme pomoci, ale máme obavu i z odmítavého postoje oběti. Tato situace je traumatizující pro všechny zúčastněné strany, oběť, pachatele i pomáhajícího. Na pomáhající to klade znalostní požadavky této problematiky, schopnost empatie, vytvořit ovzduší důvěry, ale i prostou lidskou účast a nepochybně i dávku osobní odvahy.

Považujeme za nezbytné upozornit na jev, který odborníci zabývající se touto problematikou často zdůrazňují. Z jejich zkušeností vyplývá, že pokud se pomáhající snaží oběti pomoci, často pomoc komplikuje její vlastní postoj. Např. zneužívaná či týraná osoba se jednání členů rodiny snaží ospravedlnit nebo ho dokonce popírá. Často se tedy stává, že trestní oznámení je na popud osoby najednou staženo a k soudnímu řízení vůbec nedojde (Tošnerová, 2002).

Na druhou stranu, chceme-li, aby bylo se seniory „v domácnosti“ dobře zacházeno, měli by pečující osoby mít přizpůsobeny podmínky a neměli by se tímto faktem cítit natolik vyčerpáni, že sám senior bude fungovat jako „hromosvod“.

Výzkumy ukázaly dle Murray et al., (in Tošnerová et al., 2002), že často péči o příslušníka pociťují pečovatelé jako nedobrovolnou povinnost a dochází tím k jeho zanedbávání.

Tuto situaci je potřeba změnit. K tomu nám slouží praktické příručky s pokyny, jaké zásahy uskutečnit v případě špatného zacházení se seniorem. Tyto zásahy a rady, čeho si všímat a co by mohlo být signálem onoho zneužívání či týrání, jsou praktické, jak pro možnost odhalení oběti v domácnosti a týrání rodinnými příslušníky, tak i v rozličných institucích sociální a zdravotní péče. Popisují zde znaky tělesného či materiálního/finančního zneužití, zanedbávání sebe či druhou osobou, emocionální týrání nebo znaky týrání rodinou. To vše je doplněno výstižnými krátkými výpověďmi týraných osob. Co dělat v případě, že se setkáme s formou zanedbávání a týrání nějaké osoby, probíráme v kapitole Preventivní a možná nápravná opatření ageismu.

Typ zásahu proti násilí o opečovávanou osobu nevychází jen z formy násilí, ale i z příčiny.

Není dán stoprocentní návod, jak rozlišit, kdo je pečovatel úmyslně napadající oběť a kdo pečovatel, který si toto jednání neuvědomuje (Tošnerová, 2002). Zde uvedeme jeden příběh z praktického života, jako jeden z příkladů špatného zacházení s člověkem: „Starší žena hovořila s lékařem o tom, jak je obtížné starat se o manžela po záchvatu mrtvice. Namísto toho, aby se dotázali, co je obtížné, jí další lékaři řekli, že to není neobvyklé a že by se v podstatě měla více snažit, aby práci lépe zvládla. Poté, co se profesionální pracovník zaměřil na poměry v rodině, zjistil, že jí manžel nedovolil nařídit termostat (na teplo nebo chladno), otevřít okno, nebo dělat jakýkoli hluk. Pokud zákazy porušila, byla vystavena slovnímu napadání a hrozbám. Takové chování nebylo nové. Pokoušela se poskytnout péči někomu, kdo ji napadal celá léta“ (Tošnerová et al., 2002, s. 18).

Lékař v tomto příběhu jednal zcela neadekvátně. Abychom se my takovému jednání vyvarovali a včas si povšimli, že se „něco děje“, doporučujeme: Vždy, když dojde

k setkání s osobou, jež projevuje příznaky jako pasivitu, uzavření se do sebe, nedostatek iniciativy a reakce, neschopnost použít informace, nedostatek průbojnosti, špatné chápání souvislostí a špatný úsudek, tak bychom se měly zamyslet nad jejím psychickým stavem. Tyto příznaky se mohou objevit jako reakce na špatné zacházení po delší dobu (Tošnerová et al., 2002).

Důležité je i toto upozornění: „Nezapomínejte, že mnoho příznaků demence, deprese a deliria, špatný úsudek, netečnost a neschopnost se jasně vyjadřovat, jsou běžné a NORMÁLNÍ důsledky podrobené osobnosti – oběti zneužívání a týrání“ (Tošnerová et al., 2002, s. 27).

Pro pachatele je typický tzv. Model moci a dohledu nad obětí. Patří sem způsoby jednání, jakými pachatel vede oběť k chování podle jeho představ. Řadí se sem různé způsoby zastrašování, izolování oběti, výhružky přes děti oběti, ekonomické týrání (oběť má znemožněn přístup k jakýmkoli finančním prostředkům), citové týrání, vytváření pocitu, že si vše působí sama, snaha vzbudit v oběti pocit omezování a výhrůžky (např. sebevraždou)

Pomoc oběti násilí můžeme nabízet, ne ji však nařídit, co má dělat. Odborníci dokonce před direktivním způsobem v takové situaci varují. Cílem totiž je především to, aby oběť znovu získala kontrolu nad svým životem. Takže pokud se rozhodne naši pomoc odmítnout, měli bychom ji tuto vůli ponechat. Tím se zase sama rozhoduje. Rozhoduje sama o své osobě. Paradoxně právě o tuto vůli ji pachatel připravil. Je tedy dobré respektovat její rozhodnutí a pouze dát najevo, že v případě jejího zájmu naše nabídka platí a informovat ji o možnostech, kdyby si to rozmyslela (Tošnerová et al., 2002).

„Při léčení pacienta, který je pravděpodobně obětí týrání v rodině, musí být cílem účinného zásahu pomoc oběti, aby znovu získala kontrolu nad svým životem. Je proto důležité, aby lékaři za všech okolností respektovali práva pacienta, pokud si přeje, aby týrání v rodině bylo udrženo v tajnosti, resp. odmítnout jakoukoli intervenci“ (Tošnerová et al., 2002, s. 30). Samozřejmě by odmítnutí pomoci mělo být součástí příslušné zprávy, aby se chránil i poskytovatel pomoci (Tošnerová et al., 2002).

Zajímavou informací při pronikání do této problematiky pro nás byla i informace, že obětem domácího násilí se dá pomoci v rámci nemocenského pojištění. Syndrom špatného zacházení s dospělým má kód #995. 81 v Mezinárodní klasifikaci nemocí, 9. Revizi, klinické modifikace (International Classification of Diseas, 9th Revision, Clinical Modification, ICD-9-CM). (Tošnerová et al., 2002) u diagnosticky diferenciálních úvah se doporučují ke zvážení tyto syndromy: T73 Účinky jiné deprivace – újmy, T74 Syndromy týrání, T74.0 Zanedbání nebo opuštění, T74.1 Tělesné týrání, Syndromy bitého manžela (manželky) NS, druha (družky), T74.2 Pohlavní zneužívání, T74.3 Psychologické týrání, T74.8 Jiný syndrom týrání, T74.9 Syndrom týrání (zneužívání) dospělého NS (Tošnerová et al., 2002).

Chyby, kterým by se poskytovatel pomoci měl vyvarovat:

- Předepisování léků proti depresi či sedativ bez důkladného zhodnocení může snížit schopnost osoby správně reagovat v krizové situaci. Navíc v klientovi mohou paradoxně vyvolat pocit že, „on je ten problém a blázen.“.
- Doporučovat partnerům dle Goledena a Franka (in Tošnerová et al., 2002) manželské či rodinné poradenství, kdy by mohla nastat situace, kdy bude oběť napadena po následné konzultaci. „Manželské a rodinné poradenství se proto nedoporučuje, pokud pachatel úspěšně neabsolvoval „program pro pachatele“ .
- Obviňovat oběť a tím pachatele nechat zcela stranou. Oběť je pak ještě ve větším nebezpečí.
- Stranit pachateli, odůvodňovat to jeho těžkým životem, dávat najevo, že při takové situaci je násilí oprávněné, apod. (Tošnerová et al., 2002).

5.12. Postoj společnosti

Mohli bychom se tázat, co by k diskriminaci na základě věku mohlo negativně přispívat. „Přispívá k tomu již nedostatek zájmu společnosti o potřeby seniorů, jako je např. odpírání příležitostí, zdrojů a právoplatných nároků“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2006, s. 45).

Dokonce ani zákony namířené proti tomuto jednání nepostačují. „Jaká může být účinnost zákonů zakazujících diskriminaci, jestliže společnost není dostatečně citlivá

ke znevýhodňování slabších, jestliže obecná morální úroveň dovoluje utiskovat slabší?“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, s. 59) Podstatná je tedy nejvíce změna postoje jednotlivců. V kapitole hovořící o prevenci bude zmíněna řada postupů a praktických rad, které by této změně měly napomoci.

6. Ageismus a role školy

V této kapitole se pokusíme čtenáři nastínit, proč právě školu vnímáme jako instituci, jež by mohla záměrnou výchovou k specifickým hodnotám tvořit prostředek celkové prevence proti ageismu.

Člověk se narodí do „institucionalizovaného“ světa a v procesu socializace se skrze řadu rutinizovaných činností, mezi ně patří také jazyk (komunikace), učí vnímat okolní realitu (Pokorná, 2010).

Součástí tohoto institucionalizovaného světa je instituce, kterou nazýváme škola. i zde se žáci učí novým informacím a sbírají vědomosti, aby jednou, jako dospělí jedinci, byli schopni zvládat nároky života. Pokračuje zde (souběžně s výchovou okolí) proces socializace a jedinec zde sbírá zkušenosti. Právě na tomto poli vnímáme velký prostor využití působení vlivu pedagogů na žáky.

Domníváme se totiž, že právě v tomto období jsou studenti dostatečně „citliví“ na budování si hodnot k světu jako takovému. Tedy i vztahu k lidem v něm žijícím.

Zde bychom však ještě rádi zmínili stručně argumenty, proč si myslíme, že právě na střední škole by se měl kladný postoj u studentů pod vedením pedagogů formovat (tj. proč je právě toto vhodné období v životě jedince):

- Někteří autoři uvádějí, že morálka je definována sociálně, a tudíž je z hlediska příslušné kultury relativní (Shields, Bredemeier, 1995) na předávání postojů kultury se škola bezpochybně podílí.
- Dle Bandury (in Vacek, 2011) se podle modelů se neučíme jen chování, ale i pravidlům, jež tvoří základ tohoto chování, takže můžeme realizovat

nová jednání podle těchto pravidel i za změněných okolností. Pedagog se nepochybně v jistém směru pro studenty modelem stává.

- Hogan a Emler uvádějí (in Vacek, 2011), že jednotlivec si musí všímat následků, ke kterým jednání modelů vede. Právě sankce dle Bandury (in Vacek, 2011) utlumují nežádoucí chování a podporují prosociální. I do výuky mohou být zařazeny případy legislativního sankcionováni jedinců, jež jednali diskriminačně na základě věku. V souvislosti s tímto textem nesmíme opomenout zmínit, že představitelé teorie sociálního učení - Bandura, Mischel (in Vacek, 2011), dávají důraz na sociální podmiňování, jež se uskutečňuje odměňováním a trestáním. Pro nás z hlediska školní výchovy je podstatné zjištění díky těmto představitelům, že pokud je prosociální chování posilováno (tj. odměňováno), stává se stabilním.
- Piaget (1977) došel k závěru, že veškerá morálka je obsažena v systému pravidel (norem) a podstata veškeré morálky tkví v respektu, který si jednotlivec vytváří k těmto pravidlům. Škola může vést studenty podáním informací a modelem, který pedagogové představují k „správné“ morálce a respektu k lidem jiné generace a věkové kategorie. Např. budovat u studentů úctu a pochopení ke stáří a seniorům. Kolem jedenáctého či dvanáctého roku života nabývá u dítěte v návaznosti na abstraktní myšlení velké důležitosti kodifikace pravidel. Děti se v tomto období zajímají o pravidla a často tráví spoustu času „uzákoňováním“ každé eventuality, která je možná a může nastat (Vacek, 2011).
- Piagetovy poznatky (in Vacek, 2011) mohou napomoci pedagogům při práci s dětmi. Ve školním prostředí pro rozvoj schopnosti kooperovat a tedy i pro rozvoj autonomní morálky jsou vhodné skupinové projekty. v rámci těchto projektů děti plánují svoje postupy, debatují a společně se dohadují, jak cílů dosáhnout, např. jak si rozdělit práci, aby to bylo spravedlivé apod. Pokud tedy mají ve škole děti dostatek příležitostí pracovat společně, mají současně i možnost překonávat egocentrické myšlení a heteronomní poslušnost (Vacek 2011). U dětí se rozvíjí porozumění smyslu pravidel pomocí kooperativní činnosti s vrstevníky. v kooperativní hře mají možnost nejen přejímat pravidla, ale též je i upravovat a vytvářet při vzájemné interakci. Navíc v autonomním období vývoje morálky dle Duska a Whelena (in Vacek, 2011) - cca na konci 9. roku dítěte do 13 let věku, u dítěte existuje relativní souhlas mezi znalostí pravidel a jejich dodržováním.

„Zkušenost ukazuje, že spolupodílení se na tvorbě určitých norem „obrušuje“ u dětí tendenci jejich paušálního odmítání“ (Vacek, 2011, s. 19).

- Kohlberg hovoří o konvenční úroveň vývoje u vývoje morálky, jež je u většiny adolescentů a dospělých. Konvenční je v Kohlbergově výkladu chápáno jako stát se konformní a podporovat normy, očekávání a konvence stanovené společností či autoritou právě proto, že se jedná o společenská pravidla. Právě škola, která je vnímána jako důležitá instituce, může ve studentech respekt k pravidlům (jak nejednat diskriminačně) vzbuzovat. Též její pedagogové mohou tohoto cíle dosahovat, pokud je studenti vnímají jako přirozenou autoritu, co může předat podstatné zkušenosti.
- „Dobrý charakter“, dle Lickona (in Vacek, 2011) o který se nám u studentů jedná, je podmíněn i specifickou kompetencí. Schopností převést morální poznání a cítění do efektivního jednání. Např., při řešení konfliktů potřebujeme řadu praktických dovedností, jako jsou třeba komunikační dovednosti. Aby však k takovému jednání mohlo dojít, musí být studentům zajištěno předání morálního poznání.

Chceme-li ale někomu předávat a tím u něj tvořit pozitivní hodnoty, musíme nejdřív vědět, proč jsou právě tyto hodnoty, které vyznáváme, pozitivní a zda je máme. Roli hraje to, jaké hodnoty vyznáváme. Protože, jak uvádí Thomas a Znaniecki (in Novák, 2002): Postoj je stav mysli člověka vůči hodnotě.

Pokud bychom tedy chtěli začlenit školu jako prostředek podílející se na tvorbě toho „správného“ postoje (jako prevence proti ageismu), měli bychom si ověřit, že o budování takového postoje mají u svých žáků zájem i sami pedagogové. v podstatě, zda ho sami zastávají a mají ho zájem předávat.

Při těchto otázkách, které jsme si ve snaze vymyslet účinný prvek v prevenci ageismu kladli, jsme narazili na podstatné otázky: Jsou sami pedagogové vůbec o tomto jevu informováni? Vědí, že existuje? Pokud by totiž byly odpovědi záporné, všem těmto snahám by muselo předcházet samotné proškolení pedagogů o tomto fenoménu. K těmto cílům (tj. budovat antidiskriminační postoj studentů na základě věku), které by dle nás bylo namístě v nedaleké budoucnosti realizovat, jsme se rozhodli podniknout výzkumné šetření, které by nám o stavu informovanosti pedagogů v této oblasti řeklo více. Mělo by zjistit,

jestli i sami pedagogové, jež se ho účastní, mají diskriminační postoje na základě věku. Při realizaci výzkumného šetření jsme se pokusili využít možnosti zjistit, zda v případě, kdyby se ukázalo, že pedagogové nejsou o tomto fenoménu informováni, budou i oni sami zastávat diskriminační postoje.

Na druhou stranu by toto zjištění vysvětlovalo tyto postoje jenom částečně. Protože jak uvádí Breckler spolu s jinými autory (in Hewstone, Stroebe, 2001) tříkomponentový model postojů předpokládá, že postoje jsou kombinací tří různých modů zkušenosti a reakci na objekt: emoční, kognitivní a behaviorální. Z tohoto modelu tedy vyplývá, že informace nejsou pro postoj tím jediným rozhodujícím kritériem.Toto výzkumné šetření budeme nyní probírat v následující kapitole blíže, kde již začíná výzkumná část této práce.

7. Postoje a informovanost pedagogů českých škol ohledně tohoto tématu

7. 1. Výzkumný problém, cíl práce, hypotézy.

Již po prostudování teorie, kterou dnes literatura zabývající se tematikou ageismu nabízí, nás napadlo, že prevence ve školství (tj. zařazení tohoto tématu do školních osnov studentů) by mohla preventivně napomoci v boji proti ageismu.

Náš předpoklad je, že studentům středních škol by předanými informacemi a doplňujícími postoji pedagogů mohly být nabídnuty nediskriminační postoje na základě věku a tak by se preventivně mohlo zajistit, že se budoucí generace těchto studentů nebudou v budoucnosti chovat diskriminačně na základě věku.

Problémem však je, že vůbec nemáme „zmapovanou“ a prozkoumanou oblast „školní půdy“, takže jsme nemohli říci, zda by tyto naše nápady mohly být aplikovatelné do praxe, zda jsou vůbec potřeba právě zde a zda je o ně zájem. A právě na toto se zaměřovalo naše výzkumné šetření. Na základě výzkumného šetření z roku 2010, jsme sice nějaké předpoklady, jež nás vedly k sestavení hypotéz, měli, ale potřebovali jsme si je ověřit v praxi.

Předpokladem pozitivního působení na studenty je totiž dobrá informovanost a nízká míra diskriminační postojů u pedagogů. Předešlé výzkumy však mohou svědčit o možných problémech v této oblasti. V případě, že budou zjištění nepříznivá je cílem navrhnout opatření, jež by vedly ke zlepšení stavu.

Cílem našeho výzkumného šetření bylo tedy nejen odpovědět na příslušné hypotézy, ale byli bychom rádi, aby se tato práce stala další inspirací pro další výzkumy v ostatních školách, díky kterým by se zde mohla již zmíněná prevence vytvořit. Cílem dotazníku ageismu bylo zjistit, zda sami pedagogové mají zkušenost s ageismem (přímo či zprostředkovaně). Dále, zda sami pedagogové budou zaujímat (byť nevědomě) některé diskriminační postoje (vyplývající dle hypotéz). Tyto informace jsou pro nás podstatné z hlediska budoucích záměrů, které se týkají cíle dosáhnutí zařazení problematiku ageismu do školních osnov. Domníváme se, že pokud by sami pedagogové zaujímali diskriminační postoje, bylo by vhodné před tímto krokem docílit samotné změny postoje v této oblasti u nich.

Pro výzkumné šetření byly sestaveny následující hypotézy (předpokládaná % v nich jsme dosadili na základě výsledků výzkumného šetření „Ageismus 60+“ z roku 2010):

Alespoň 50 % respondentů výběrového souboru učitelské profese zažilo osobně či má zprostředkovanou zkušenost s ageismem.

Alespoň 30 % respondentů výběrového souboru učitelské profese je schopno určit věk, od kterého je člověk považován za starého.

Minimálně 10 % respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude mít sklon omezovat občanská a sociální práva lidí ve vyšším věku na politické a ekonomické scéně a bude podporovat odstoupení seniorů ze sociálních rolí.

Minimálně 60 % procent respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude lidi ve vyšším věku, kteří by pracovali, hodnotit jako „nedostačivé“ ohledně moderní techniky na pracovišti, neschopné se přizpůsobit změnám.

Míra informovanosti o fenoménu ageismu zjišťovaná screeningovým dotazníkem u pedagogů českých škol, má statisticky významnou souvislost (koreluje)

s diskriminačními postoji na základě věku zjišťovanými dotazníkem ageismu. Podrobnosti k jednotlivým hypotézám budou probrány současně u výzkumných nástrojů, tj. užitých dotazníků a jejich výsledků.

7. 2. Charakteristika souboru a etika výzkumu

Celkový soubor respondentů, z kterého jsme činili závěry z výzkumného šetření, byl 60 pedagogů ze tří středních škol (z toho byla jedna škola všeobecně zaměřená a dvě speciálně). Respondenti se nacházeli ve věku od 20 do 70 let. Nejvíce respondentů se nacházelo ve věkové kategorii 41 - 50 let (33 %), dalších 25 % se nacházelo ve věkové kategorii 51 - 60 let, 20 % ve věkové kategorii 31 - 40 let, 12 % ve věkové kategorii 61 až 70 let a 10 % ve věkové kategorii 20 - 30 let věku. 70 % souboru tvořily ženy a zbylých 30 % muži. Pro přehlednost uspořádáno v následující tabulce:

Věkový interval	**20-30**	**31-40**	**41-50**	**51-60**	**61-70**	**70+**
Abs. četnost f	6	12	20	15	7	
Rel. četnost f/n=p	0,100	0,200	0,333	0,250	0,117	
Kumul. rel č. cp	0,100	0,200	0,333	0,250	0,117	
Medián Me	0,050	0,100	0,167	0,125	0,058	
Rel.četnost %	**10%**	**20%**	**33%**	**25%**	**12%**	

Tab. č. 2:Věk respondentů

Střední školy, jejichž pedagogové se výzkumného šetření zúčastnili, byly vybrány pouze dle dostupnosti pro výzkum a souhlasu se spoluprací. Reprezentativnost zjištění vzhledem ke všem středním školám je snížená. Výsledky z tohoto šetření mohou sloužit jako orientační a inspirativní pro další výsledky. Reprezentují pouze výsledky z odpovědí respondentů z příslušných škol. Proto se veškeré závěry vztahují pouze k účastníkům výzkumu.

Etika výzkumu

V této oblasti jsme před zahájením výzkumu předpokládali obavy ze strany respondentů z odhalení totožnosti jejich osoby. Jak se již v předvýzkumu prokázalo, obavy z jakékoli identifikace měly i sami instituce, které jsme ke spolupráci oslovili. Z těchto důvodů jsme zajistili, aby příslušným institucím a respondentům byla zajištěna naprostá

anonymita a dle toho byly sestaveny i výzkumné nástroje (v našem případě dotazníky), jež budou tuto anonymitu zajišťovat. Příslušné instituce toto srozumění dostaly písemně, byly tedy o tomto postupu informovány a poté souhlasily s další spoluprací.

7. 3. Tvorba výzkumných nástrojů, použité metody a výsledky z jejich dat

Nástroji výzkumného šetření byly 2 druhy dotazníků. Dotazník informovanosti a Dotazník „Ageismu 2011“. První z nich jsme sami sestavovali a druhý jsme převzali (z výzkumu Vidovičové a Rabušice) a upravili pro naše výzkumné potřeby.

Dotazník informovanosti

Dotazník informovanosti jsme sestavili metodou sumovaných odhadů. Tuto metodu jsme zvolili, protože slouží ke zkoumání postojů osob k dané otázce (v našem případě výroku). A nás zajímal postoj pedagogů v těchto oblastech: zda pojem ageismus znají a jsou o této problematice nějakým způsobem informováni, jaký postoj zaujímají k tomu, že by byli o tomto fenoménu informováni, zda se domnívají, že studenti z jejich škol mají o této problematice dostatečné informace a zda by souhlasili s tím, aby byla tato problematika zařazena do výuky studentů a zda by tento krok vnímali jako smysluplný. Abychom tyto postoje zjistili, v dotazníku bylo formulováno 33 výroků. Museli jsme ke každé oblasti vytvořit 4× více položek, než je v dotazníku potřeba, abychom později pro Dotazník informovanosti mohli použít ty vhodné. K položkám byla zvolena 5tistupňová škála (Silně odmítám, odmítám, nevím, souhlasím, silně souhlasím). Tyto odpovědí byly na škále verbálně popsány, aby si respondent mohl zvolit míru, v jaké se s výrokem ztotožňuje. Pro další etapu tvorby tohoto dotazníku jsme se rozhodli těchto 33 položek k posouzení rozdat u pedagogů reprezentujících jednu střední školu. Celkový soubor respondentů zde činil 20 - 30 respondentů. Bohužel pouze 11 respondentů bylo ochotno na daný dotazník odpovědět. Z tohoto množství jsme shromáždili dané odpovědi a zapsali si četnosti odpovědí. Následnými statistickými výpočty (viz. tabulka níže) jsme zjišťovali diskriminační sílu položek (tedy u všech 33 výroků). V závěru jsme vypočítali diferenciační koeficient, jež nám sloužil k určení, která položka je vhodnější pro finální verzi Dotazníku informovanosti a které položky mají nízký koeficient a měly by se

z dotazníku vyřadit. Výpočty probíhali pomocí PC programu Microsoft Excell 2007 z matematických a statistických vzorců a dle příručky Základy psychometrie od Reiterové (2007).

Ukázka z matice dat Ukázka výpočtu diskriminační síly položky (bylo provedeno i u ostatních položek):

Pojem ageismus či diskriminace na základě věku je mi dobře znám.

Položka 1	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	3		2	6	
Rel. četnost f/n=p	0,273	0,000	0,182	0,545	0,000
Kumul. rel č. cp	0,273	0,273	0,455	1,000	1,000
Medián Me	0,136	0,273	0,364	0,727	1,000
z-skór	1,685	-0,160	0,963	3,102	-0,588
H=z+0,588	2,27	0,43	1,55	3,69	0,00
Zaokrouohlené škálové hodnoty (váhy) Položka 1	**2**	**0**	**2**	**4**	**0**

(1,69967 směrodatná odchylka)

Tab. č. 3: Výpočet diskriminačních položek

Ukázka uspořádání položek pro zjištění pořadí položek podle velikosti koeficientu diferenciace:

(n=11)

	Číslo položky																															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
Suma 25 % osob s nejvyšším skóre	4	2	3	4	4	3	3	3	3	3	0	2	0	3	6	3	2	2	3	3	4	3	2	2	3	3	3	3	4	10	3	2	4
Suma 25 % osob s nejnižším skóre	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Koef. diferenciace	**4**	**2**	**3**	**4**	**4**	**3**	**3**	**3**	**3**	**3**	**0**	**2**	**0**	**3**	**6**	**3**	**2**	**2**	**3**	**3**	**4**	**3**	**2**	**2**	**3**	**3**	**3**	**3**	**4**	**10**	**3**	**2**	**4**
Pořadí položek	3	25	9	3	3	9	9	9	9	9	32	25	32	9	2	9	25	25	9	9	3	9	25	25	9	9	9	9	3	11	9	25	3

Toto jsou položky, které mají nejnižší koeficient diferenciace a jsou pro vytvoření dotazníku méně vhodné.

Tyto položky mají stejnou váhu, není tedy nutné použít položky se stejnou váhou v dotazníku vícekrát.

Tyto položky mají nejvyšší koeficient diferenciace a jsou nejvhodnější pro vytvoření Dotazníku informovanosti.

Tab. č. 4: Pořadí položek

Takto jsme tedy došli k závěru, z jakých položek se má dotazník skládat. Dotazník informovanosti ve své výsledné podobě byl sestaven z 8 položek (tj. výroků). Ty se umístily na prvních osmi místech dle vhodnosti (viz. předcházející výpočty). Patřily sem pro již zmíněné oblasti tyto výroky:

- Pojem ageismus či diskriminace na základě věku je mi dobře znám. (Položka č. 1)
- O diskriminaci na základě věku jsem sledovala pořad v televizi. (Položka č. 4),

- Média o problematice diskriminace na základě věku často diskutují. (Položka č. 5)
- O diskriminaci na základě věku mají být proškoleni i pedagogové. (Položka č. 15.)
- Studenti na naší škole jsou o diskriminaci na základě věku dostatečně informováni. (Položka č. 21)
- Zařazení do výuky studentů tohoto tématu vnímám jako součást opatření, která jsou nezbytná, aby se studenti sami takové diskriminace nedopouštěli. (Položka č. 29)
- Bez podílu školy ohledně informovanosti o diskriminaci na základě věku, se může snadno stát, že se jí studenti budou dopouštět. (Položka č. 30)
- V naší škole již není prostor pro zařazení informací o diskriminaci na základě věku do výuky studentů. (Položka č. 33).

Z těchto položek jsme formulovali závěry pro výzkum ohledně oblastí, o kterých jsme v tomto textu již hovořili, tj. zda pedagogové pojem ageismus znají a jsou o této problematice nějakým způsobem informováni, jaký postoj zaujímají k tomu, že by byli o tomto fenoménu informováni, zda se domnívají, že studenti z jejich škol mají o této problematice dostatečné informace, zda by souhlasili s tím tuto problematiku zařadit do výuky studentů a zda by tento krok vnímali jako smysluplný.

8. Zpracování, výsledky a interpretace dat

Výsledky z dotazníku informovanosti

Celkový soubor respondentů činil 60 pedagogů ze tří již zmíněných škol.

Ohledně oblastí, zda jsou pedagogové s tímto jevem nějakým způsobem obeznámeni, jsme zjistili, že více, jak polovina pedagogů souhlasí s tím, že pojem ageismus či diskriminace na základě věku je jim dobře znám (57 % kladných odpovědí). Dalších 13 % odpovědělo, že souhlasí silně a ví o tomto tématu mnoho. Celkově tedy kladně odpovědělo 70 % účastnících se pedagogů. Tyto výsledky, které nepochybně ukazují, že většina pedagogů je s touto problematikou obeznámena jsou velmi potěšující,

již z důvodu, který jsme uvedli na začátku, že pokud by informace ve výuce o tomto jevu měli pedagogové předávat, bylo by dobré, aby se sami alespoň okrajově v této problematice orientovali. (Samozřejmě by bylo na dalším výzkumném zjištění, jakou kvalitu ony informace u pedagogů o tomto jevu splňují.) 60 % odpovědělo, že o tomto tématu sledovalo pořad v televizi a 54 % souboru odpovědělo kladně, že média o problematice na základě věku často diskutují. Je pozoruhodné, že pouze 2 % uvádějí, že této problematice média věnují dost času a 52 % sice souhlasí, že média o tomto diskutují, ale uvádějí, že by informace mohly být bohatší.

Výpočty a výsledky dat v grafické podobě:

Pojem ageismus či diskriminace na základě věku je mi dobře znám.

Položka 1	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	4	4	10	34	8
Rel. četnost f/n=p	0,067	0,067	0,167	0,567	0,133
Kumul. rel č. cp	0,067	0,133	0,300	0,867	1,000
Medián Me	0,033	0,100	0,217	0,583	0,933
Rel.četnost %	**7%**	**7%**	**17%**	**57%**	**13%**

Tab. č. 5: Obeznámení s pojmem ageismu

O diskriminaci na základě věku jsme sledovala pořad v televizi.

Položka 1	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	5	12	7	30	6
Rel. četnost f/n=p	0,083	0,200	0,117	0,500	0,100
Kumul. rel č. cp	0,083	0,283	0,400	0,900	1,000
Medián Me	0,042	0,183	0,342	0,650	0,950
Rel.četnost %	**8%**	**20%**	**12%**	**50%**	**10%**

Tab. č. 6: . Zkušenost s existencí ageismu prostřednictvím televizního vysílání

Média o problematice diskriminace na základě věku často diskutují.

Položka 5	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	3	14	11	31	1
Rel. četnost f/n=p	0,050	0,233	0,183	0,517	0,017
Kumul. rel č. cp	0,050	0,283	0,467	0,983	1,000
Medián Me	0,025	0,167	0,375	0,725	0,992
Rel.četnost %	**5%**	**23%**	**18%**	**52%**	**2%**

Tab. č. 7: Zkušenost s existencí ageismu prostřednictvím médií

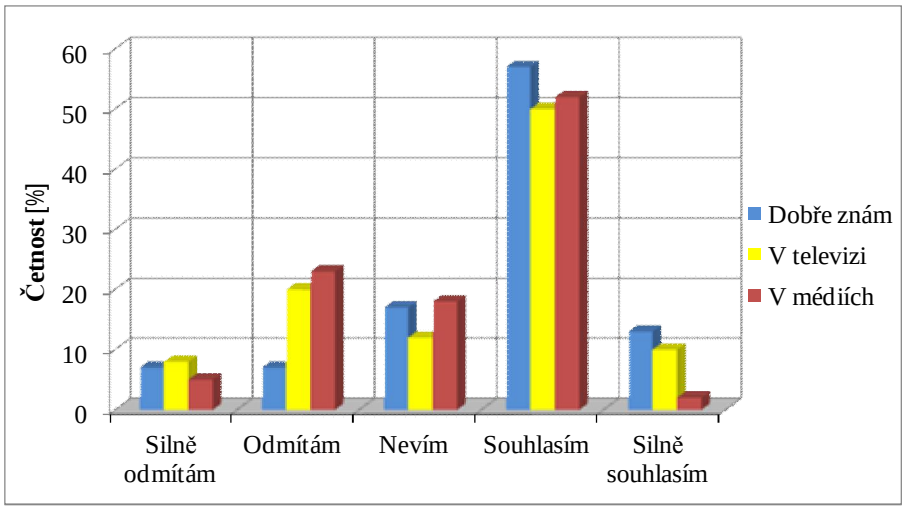

Graf č.1: Informovanost o ageismu

Další oblastí, které se nabízí, bylo zjištění, zda se sami pedagogové domnívají, že by měli být o této problematice proškoleni. Tato oblast měla sloužit k zjištění, zda jsou respondenti motivování k většímu vzdělání se v problematice ageismu, případně, zda mají vůbec zájem vědět o tomto fenoménu více. Záporné odpovědi (odmítající takové proškolení s tím, že nevidí důvod, podalo 27 % ze souboru) a kladné odpovědi (28 % souhlasí, nevidí důvod, proč by nemohli) nám v zájmu o vzdělávání v této oblasti vyšly u pedagogů téměř na stejno. Pozoruhodné však bylo, že 35 % respondentů odpovědělo, že neví a nemají na toto názor (tedy z nějakého důvodu volili únikovou možnost odpovědi v dotazníku, aby se nemuseli vyjadřovat). Pouze 7 % ze souboru zastává názor, že pro pedagoga není vůbec nutné, aby byl v tomto směru informován. A jen 3 % respondentů zastávají názor, že pedagog by měl být s tímto druhem diskriminace obeznámen. (U těchto 3 % na základě jejich odpovědi shledáváme, že informace o této problematice považují za podstatné a měli by motivaci je předávat dál.) Bylo by zajímavé zjistit, zda tuto motivaci má všech 31 % respondentů, kteří by s jejich proškolením souhlasili.

Následně, nás z důvodu naplnit cíle (které popisujeme v kapitole Ageismus a role školy), zajímalo zjištění, zda se pedagogové účastnící výzkumu domnívají, že jsou studenti na jejich škole o diskriminaci na základě věku dostatečně informováni. Necelá polovina účastnících pedagogů odpověděla záporně (48 %) a z toho se 10 % dokonce ztotožnilo s odpovědí, že opravdu nemají pocit, že by kdokoli o tomto studenty informoval a že rodina má určitě jiné starosti). Naproti tomu kladně odpovědělo 14 % pedagogů ze souboru

a pouze 2 % uvádějí, že ví jistě, že studenti o tomto jevu hovoří. 38 % ze souboru opět k odpovědi použilo únikovou odpověď nevím. Těžko říci, z jakého důvodu ji použili. Napadá nás, že pedagogové spadající pod tuto odpověď, neodpověděli, protože si nemohli být jisti, že studenti o této problematice nejsou např. informování v předmětu jejich kolegů apod.

Poslední zkoumanou oblastí u této problematiky bylo zjištění, zda pedagogové považují zařazení tématu ageismu do osnov jako podstatné. Toto zjištění je důležité, abychom mohli dojít k předpokladu, zda by měli oni sami motivaci o této problematice během výuky studenty informovat. Velmi nás potěšilo, že podstatná většina pedagogů (71 %) vnímá takové opatření jako nezbytné, aby se studenti takové diskriminace sami nedopouštěli. Tedy by byli motivováni toto téma do osnov zařadit. Pouze 7 % tento návrh odmítlo s tím, že podání informací nebude mít na následné jednání studentů vliv. 50 % pedagogů ze souboru dokonce zastává názor, že bez podání těchto informací se může stát, že se jí studenti budou dopouštět. (Odmítá 33 % ze souboru.) Této motivace respondentů by šlo jistě v praxi pozitivně využít. Pouze 15 % respondentů ze souboru totiž souhlasilo, že v jejich škole již není prostor pro zařazení informací o diskriminaci na základě věku do výuky studentů. Potěšující však pro naše budoucí cíle je, že víc jak polovina respondentů odmítá, že by nebyl ve výuce prostor informovat studenty o této problematice (58 %).

Ukázka výpočtů z dat u položky č. 1:

(n=60)

Pojem ageismus či diskriminace na základě věku je mi dobře znám

Položka 1	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	4	4	10	34	8
Rel. četnost f/n=p	0,067	0,067	0,167	0,567	0,133
Kumul. rel č. cp	0,067	0,133	0,300	0,867	1,000
Medián Me	0,033	0,100	0,217	0,583	0,933
Rel.četnost %	**7%**	**7%**	**17%**	**57%**	**13%**

Tab. č. 8: Informovanost pedagogů

Dotazník ageismus

U tvorby dotazníku jsme vycházeli z Dotazníku „Ageismus 2003“, jehož autoři jsou Lucie Vidovičová a Ladislav Rabušic. Některé položky z dotazníku jsme použili, jiné přidali či upravili.

Výsledky hypotéz

H1: Alespoň 50 % respondentů výběrového souboru učitelské profese zažilo osobně či má zprostředkovanou zkušenost s ageismem.

K ověření této hypotézy bylo použito 11 výroků z „dotazníku Ageismu 2003“. Z těchto výroků se nám celkově (tedy ze všech 11 výroků) ukazuje, že necelá polovina lidí (28,25 respondentů v průměru) zažila osobně či má zprostředkovanou zkušenost s ageismem, tj. 47 % v průměru ze souboru. Vnímáme-li tedy výsledky dat dané v průměru (tj. průměr výskytu s diskriminačním jednáním ze všech 11 výroků), tak se hypotéza zamítá. Všimněme si, že k potvrzení hypotézy, že alespoň 50 % respondentů výběrového souboru učitelské profese zažilo osobně či má zprostředkovanou zkušenost s ageismem, nám chybí 3 % kladných odpovědí. Tento fakt zmiňujeme záměrně, protože malý počet respondentů mohl způsobit zkreslení a i tím by mohlo dojít k nepotvrzení naší hypotézy pouze o 3 % kladných odpovědí. Je třeba poznamenat, že v již zmíněném zprůměrování jsou zahrnuty oblasti, u kterých zkušenost s ageismem nebyla nijak výrazná. Ale na druhou stranu ve zprůměrování dat ze všech výroků (tj. oblastí, kde se může ageismus vyskytnout), jsou zde zahrnuty i oblasti (např. výrok týkající se věkové diskriminace na pracovním trhu - nebyl(a) přijat(a) do práce kvůli tomu, že se zaměstnavateli zdál(a) moc starý(á) pro to místo, o které se ucházel(a).), u kterých je množství (tj. počet) respondentů, jež se setkali s diskriminačním jednáním přímo alarmující (až 80 % respondentů ze souboru).

Pokud by naše původní hypotéza byla zaměřena pouze na tyto konkrétní oblasti, můžeme tvrdit, že by byla přijata. Patří sem tyto oblasti: 70 % respondentů odpovědělo kladně, že se setkalo s diskriminací na základě věku na pracovním trhu. Výrok typu: Někdo ztratil práci kvůli tomu, že už se zdál (a) zaměstnavateli starý. 60 % respondentů má nadále špatnou zkušenost s diskriminačním jednáním v oblasti úcty ke stáří a starším lidem (např. výrok typu: Někdo vykládal vtipy, které se strefovaly do starších lidí nebo do stáří či výrok typu: Někdo nadával důchodcům, když se hrnuli do autobusu nebo tramvaje…- 52 %). 52 % respondentů odpovědělo kladně, že se setkalo s diskriminačním jednáním v oblasti zdravotní péče. Výrok typu: Někoho nevzali na operaci s odůvodněním, že už je na takový zákrok moc starý/stará.

Položky, u nichž byla zkušenost ageismem zaznamenána minimálně u 50% respondentů ze souboru:

Nebyl(a) přijat do práce kvůli tomu, že se zaměstnavateli zdál(a) moc starý(á) pro to místo, o které se ucházel(a).

Položka 3	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	2	10	36	12
Rel. četnost f/n=p	0,033	0,167	0,600	0,200
Kumul. rel č. cp	0,033	0,167	0,600	0,200
Medián Me	0,017	0,083	0,300	0,100
Rel.četnost %	**3%**	**17%**	**60%**	**20%**

Tab.č. 9: Zkušenost s ageismem

Někdo ztratil práci kvůli tomu, že už se zdál (a) zaměstnavateli starý.

Položka 6	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	5	13	42	0
Rel. četnost f/n=p	0,083	0,217	0,700	0,000
Kumul. rel č. cp	0,083	0,217	0,700	0,000
Medián Me	0,042	0,108	0,350	0,000
Rel.četnost %	**8%**	**22%**	**70%**	**0%**

Tab. č. 10: Zkušenost a ageismem

Někdo někomu řekl: „Na to jste moc starý/stará.“

Položka 7	Silně odmítám	Odmítám	Souhlasím	Silně souhlasím
Abs. četnost f	3	27	27	3
Rel. četnost f/n=p	0,050	0,450	0,450	0,050
Kumul. rel č. cp	0,050	0,450	0,450	0,050
Medián Me	0,025	0,225	0,225	0,025
Rel.četnost %	**5%**	**45%**	**45%**	**5%**

Tab. č. 11: Zkušenost s ageismem

Někdo vykládal vtipy, které se strefovaly do starších lidí nebo do stáří.

Položka 8	Silně odmítám	Odmítám	Souhlasím	Silně souhlasím
Abs. četnost f	5	19	30	6
Rel. četnost f/n=p	0,083	0,317	0,500	0,100
Kumul. rel č. cp	0,083	0,317	0,500	0,100
Medián Me	0,042	0,158	0,250	0,050
Rel.četnost %	**8%**	**32%**	**50%**	**10%**

Tab. č. 12: Zkušenost a ageismem

Někoho nevzali na operaci s odůvodněním, že už je na takový zákrok moc starý/stará.

Položka 9	Silně odmítám	Odmítám	Souhlasím	Silně souhlasím
Abs. četnost f	5	24	25	6
Rel. četnost f/n=p	0,083	0,400	0,417	0,100
Kumul. rel č. cp	0,083	0,400	0,417	0,100
Medián Me	0,042	0,200	0,208	0,050
Rel.četnost %	**8%**	**40%**	**42%**	**10%**

Tab. č. 13: Zkušenost s ageismem

Někdo nadával důchodcům, když se hrnuli do autobusu nebo tramvaje…

Položka 11	Silně odmítám	Odmítám	Souhlasím	Silně souhlasím
Abs. četnost f	7	22	28	3
Rel. četnost f/n=p	0,117	0,367	0,467	0,050
Kumul. rel č. cp	0,117	0,367	0,467	0,050
Medián Me	0,058	0,183	0,233	0,025
Rel.četnost %	**12%**	**37%**	**47%**	**5%**

Tab. č. 14: Zkušenost s ageismem

H2: Alespoň 30 % respondentů výběrového souboru učitelské profese je schopno určit věk, od kterého je člověk považován za starého.

K ověření této hypotézy jsme v dotazníku vytvořili výběr věkových intervalů, kde měli respondenti možnost odpovědět, že to nelze určit.

Výpočet, matice dat:

Použité zadání:

Zaškrtněte, prosím, číslici s odpovědí, podle toho, od jakého věku je podle vašeho názoru možné říci, že je člověk už starý.

	21 - 30 let	31 – 40 let	41 – 50 let	51 – 60 let	61 – 70 let	71 a výše	nelze určit
Abs. četnost f				2	6	20	32
Rel. četnost f/n=p	0,000	0,000	0,000	0,033	0,100	0,333	0,533
Kumul. rel č. cp	0,000	0,000	0,000	0,033	0,100	0,333	0,533
Medián Me	0,000	0,000	0,000	0,017	0,050	0,167	0,267
Rel.četnost %	**0%**	**0%**	**0%**	**3%**	**10%**	**33%**	**53%**

Tab. č. 15: Názory respondentů na to, od jakého věku je už člověk starý

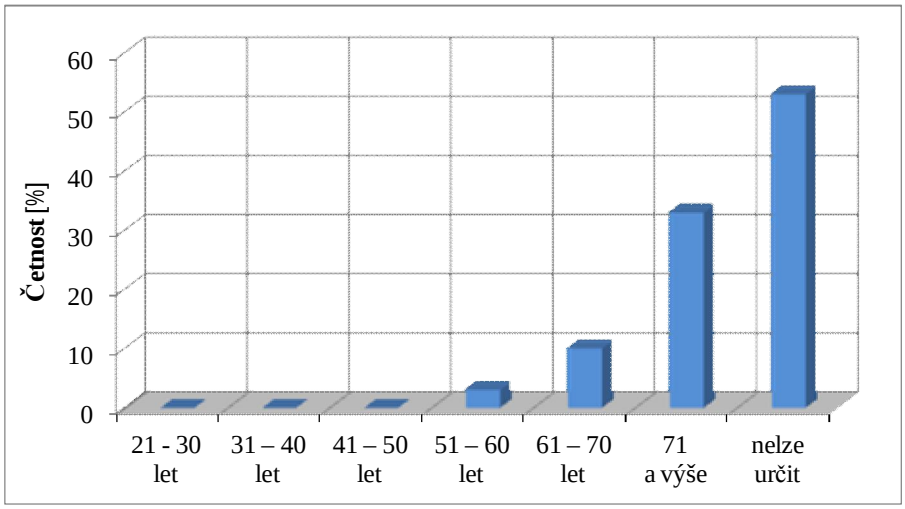

Graf č.2: Názory respondentů na to, od jakého věku je už člověk starý

Z výsledků dat je podle výše uvedené tabulky zřejmé, že 46 % respondentů dokázalo určit (tj. zařadit do věkové kategorie – intervalu), od jakého věku je člověk starý. Tím se přijímá naše hypotéza, že alespoň 30 % respondentů výběrového souboru učitelské

profese je schopno určit věk, od kterého je člověk považován za starého. Tuto hypotézu jsme použili ve výzkumném šetření záměrně. Vysvětlili jsme si, že chronologický a pocitový věk nemusí být shodný, tj. že si tyto údaje nemusí odpovídat a na příkladech objasnili, co vše takové neuvědomění si tohoto faktu může způsobit.

H3: Minimálně 10 % respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude mít sklon omezovat občanská a sociální práva lidí ve vyšším věku na politické a ekonomické scéně a bude podporovat odstoupení seniorů ze sociálních rolí.

Odpovědi u výroků, jež byly kladné (tedy znamenaly by, že respondenti budou mít tendenci zastávat postoj vypovídající o sklonu omezovat občanská a sociální práva lidí ve vyšším věku na politické a ekonomické scéně a budou podporovat odstoupení seniorů ze sociálních rolí) jsme opět v % jednotlivých výroků uvedli do průměru v %. Tímto postupem nám vyšlo, že 7 % respondentů odpovědělo kladně. Tedy můžeme hypotézu, že minimálně 10 % respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude mít sklon omezovat občanská a sociální práva lidí ve vyšším věku na politické a ekonomické scéně a bude podporovat odstoupení seniorů ze sociálních rolí, zamítnout. K zamyšlení je ale opět fakt, že nebudeme – li výsledek brát zprůměrováním jednotlivých výroků vztahujících se k této hypotéze, zjistíme např., že 13 % respondentů z celkového souboru odpovědělo kladně na výrok: Je nespravedlivé, jaké finanční dávky dostávají ze státní pokladny starší lidé oproti mladším věkovým skupinám, a 10 % respondentů odpovědělo kladně na výrok: Protože starších lidí stále přibývá, měli by dostávat menší finanční dávky, jinak bude mít mladší generace finanční potíže. 7 % respondentů souhlasilo s tímto výrokem: Protože lidí ve vyšším věku stále přibývá, měli by mít omezenou možnost vstupovat do politiky, aby nemohli tolik ovlivňovat dění ve společnosti.

H4: Minimálně 60 % procent respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude lidi ve vyšším věku, kteří by pracovali, hodnotit jako „nedostačivé“ ohledně moderní techniky na pracovišti, neschopné se přizpůsobit změnám.

Z výroků přiřazených k potvrzení či vyvrácení této hypotézy nám vyšlo, že: 26 % respondentů z celkového souboru odpovědělo kladně (tj. souhlasně). Hypotézu, že minimálně 60 % procent respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude lidi ve vyšším věku, kteří by pracovali, hodnotit jako „nedostačivé“ ohledně moderní techniky

na pracovišti, neschopné se přizpůsobit změnám, můžeme tedy zamítnout. Opačný postoj zastává 74 % respondentů, jež na tyto výroky odpovědělo záporně, tedy, že nesouhlasí a taková tvrzení odmítají.

H5: Míra informovanosti o fenoménu ageismu zjišťovaná screeningovým dotazníkem u pedagogů českých škol má statisticky významnou souvislost (koreluje) s diskriminačními postoji na základě věku zjišťovanými dotazníkem ageismu.

Z dotazníku informovanosti jsme mohli korelovat s dotazníkem ageismu výsledky z těchto položek – viz. následující tabulky:

Pojem ageismus či diskriminace na základě věku je mi dobře znám

Položka 1	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	4	4	10	34	8
Rel. četnost f/n=p	0,067	0,067	0,167	0,567	0,133
Kumul. rel č. cp	0,067	0,133	0,300	0,867	1,000
Medián Me	0,033	0,100	0,217	0,583	0,933
Rel.četnost %	**7%**	**7%**	**17%**	**57%**	**13%**

Tab. č. 16: Informovanost pedagogů

O diskriminaci na základě věku jsem sledovala pořad v televizi

Položka 4	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	5	12	7	30	6
Rel. četnost f/n=p	0,083	0,200	0,117	0,500	0,100
Kumul. rel č. cp	0,083	0,283	0,400	0,900	1,000
Medián Me	0,042	0,183	0,342	0,650	0,950
Rel.četnost %	**8%**	**20%**	**12%**	**50%**	**10%**

Tab. č. 17: Informovanost pedagogů

Média o problematice diskriminace na základě věku často diskutují

Položka 5	**Silně odmítám**	**Odmítám**	**Nevím**	**Souhlasím**	**Silně souhlasím**
Abs. četnost f	3	14	11	31	1
Rel. četnost f/n=p	0,050	0,233	0,183	0,517	0,017
Kumul. rel č. cp	0,050	0,283	0,467	0,983	1,000
Medián Me	0,025	0,167	0,375	0,725	0,992
Rel.četnost %	**5%**	**23%**	**18%**	**52%**	**2%**

Tab. č. 18: Informovanost pedagogů

K ověření hypotézy byl použit koeficient asociace pro čtyřpólní tabulku.
pro výpočet jsme tedy zvolili tabulku o čtyřech polích a, b, c, d,

	Postoj	
Odpověď	ano	ne
Informovanost	a = 37	b = 14
Diskriminační postoj	c = 11	d = 49

Tab. č. 19: Informovanost a diskriminační postoj

jejíž koeficient asociace má tvar:

$$Q = \frac{ad-bc}{ad+bc} = \frac{37.49-14.11}{37.49+14.11} = \frac{1813-154}{1813+154} = \frac{1659}{1967} = 0{,}843$$

Dále jsme k posouzení významnosti vypočítali střední chybu (tj. směrodatnou odchylku tohoto rozdělení):

$$S_Q = \frac{1-Q^2}{2}\sqrt{\frac{1}{a}+\frac{1}{b}+\frac{1}{c}+\frac{1}{d}} = \frac{1-0{,}843^2}{2}\sqrt{\frac{1}{37}+\frac{1}{14}+\frac{1}{11}+\frac{1}{49}} = 0,\ 145.\ 0,\ 458 = 0{,}066$$

Poté následoval výpočet kritických hodnot $Q_{0,05}$ a $Q_{0,01}$, se kterými jsme porovnali Q:

$$Q_{0,05} = 1{,}96.S_Q = 1{,}96.0,066 = 0{,}129$$

$$Q_{0,01} = 2{,}58.S_Q = 2{,}58.0,066 = 0,\ 170$$

Výsledně jsme tedy dospěli k závěru, že:

$$Q > Q_{0,05}$$

Zamítáme $H_{0,}$ existuje signifikantní vztah mezi sledovanými jevy.

Tedy v našem případě existuje signifikantní vztah mezi informovaností a diskriminačním postojem.

Výsledky jsou průběžně komentovány. Závěrem bychom mohli říci, že se nám zdařilo odpovědět na platnost všech stanovených hypotéz. Zde velmi shrneme ty nejpodstatnější z nich: Hypotéza č. 1 hovořící o tom, že se pedagogové s ageismem alespoň v 50 % setkali, byla sice pouze o 3 % vyvrácena. 70 % odpovědělo kladně, že se setkalo s diskriminačním jednáním u oblasti týkající se pracovního trhu). To nás vede k zamyšlení, že by bylo dobré v příštím výzkumném šetření hypotézy zaměřit na konkrétní oblasti, aby se došlo ještě více k přesnějším závěrům pro praxi. Nepotěšilo nás, že někteří z nás (dle výzkumného šetření) stále vnímají, kdy je člověk starý pouze na základě chronologického věku. Na druhou stranu nás to nepřekvapuje a takový výsledek jsme dle literárních údajů o tomto fenoménu očekávali. Jistě je potěšující, že hypotéza, která naznačuje, že by sami pedagogové, alespoň 10 % z celkového souboru měli sklon jednat diskriminačně, byla zamítnuta. 7 % odpovědí z celkového souboru však vypovídá o opaku. Byť se nám zmíněná čísla mohou zdát marginální ze statistického hlediska, je podstatné si uvědomit, že z lidského pohledu za nimi stojí opravdoví lidé a jejich diskriminační jednání může mít negativní dopady na jedince, o kterých jsme se v teoretické části práce zmínili.

Též hypotéza č. 4, že minimálně 60 % respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude lidi ve vyšším věku, kteří by pracovali, hodnotit jako „nedostačivé“ ohledně moderní techniky na pracovišti, neschopné se přizpůsobit změnám, byla zamítnuta. Ale neopomíjíme fakt, že 26 % respondentů ze souboru odpovědělo kladně. Někteří pedagogové tedy vnímají lidi ve vyšším věku z diskriminačního pohledu. Toto by mohlo potvrzovat přenos stereotypů, jak je některými lidmi u nás v populaci stále vnímáno stárnutí, „vyšší věk“ a stáří. Tento způsob vnímání tvoří zdroj ageismu, a proto bychom i těmto číslům měli věnovat zvýšenou pozornost. Nadále byla přijata statisticky významná souvislost mezi informovaností o tomto jevu a diskriminačními postoji. Tím apelujeme ještě více na zavedení této tématiky do školních osnov, protože se nám tento krok z hlediska prevence jeví jako smysluplný.

9. Diskuze

Po interpretaci výsledků výzkumné části jsme si mohli všimnout, že nedošlo k přijmutí některých námi stanovených hypotéz o pouhé 3 % kladných odpovědí respondentů z celkového souboru. Navíc nás u těchto hypotéz překvapilo, že pokud by

byly konstruovány ještě konkrétněji, tak by byl výsledek opačný. To nás přivádí k zamyšlení, že zde mohla nastat chyba (zkreslení), protože soubor (60 pedagogů) nebyl příliš velký. Bylo by zajímavé zjistit, jak moc by se lišily výsledky s větším souborem (např. 120 - 300 pedagogů).

Z již zmíněných důvodů v nás hypotéza: Alespoň 50 % respondentů výběrového souboru učitelské profese zažilo osobně či má zprostředkovanou zkušenost s ageismem a minimálně 10 % respondentů výběrového souboru z řad pedagogů bude mít sklon omezovat občanská a sociální práva lidí ve vyšším věku na politické a ekonomické scéně a bude podporovat odstoupení seniorů ze sociálních rolí, v nás vyvolávají rozporuplné pocity (Hypotéza nepřijata pouze o již zmíněná tři procenta).

Ohledně zkušenosti, jež měli respondenti s ageismem nás překvapilo, že pokud by byla hypotéza zaměřena na některé konkrétní oblasti, kde se s tímto jevem mohli respondenti setkat, výsledek by byl zcela opačný (někde až alarmující – např. 70 % odpovědělo kladně, že se setkalo s diskriminačním jednáním u oblasti týkající se pracovního trhu).

U druhé hypotézy došlo k přijetí, že u nás převládá vnímání „starého“ člověka na základě jeho věku. To potvrzuje, že pohled naší společnosti na stáří je stále nastaven tak, že dává prostor pro ageismus a je nezbytné s touto oblastí pracovat. v teorii jsme si popsali, jaké důsledky pro společnost může mít hodnocení stáří pouze na základě věku. Věděli jsme, že její přijmutí znamená, že bohužel respondenti jsou schopni to, kdy je člověk starý vnímat pouze na základě věku. Tento postoj je však nesprávný a diskriminační. Vzpomeňme na teoretickou část této práce, kdy jsme si vysvětlovali, že neexistuje jen chronologický věk, ale i věk pocitový. I když by nás jistě opačný případ potěšil – tj. zamítnutí hypotézy, tak přesto je pro nás pozitivní aspoň zjištění, že mezi respondenty se našli i tací, kteří nemají již svůj pohled na to, kdy je člověk starý, diskriminační, tj. udávají, že to na základě věku nelze určit. Je pozitivní, že v naší společnosti jsou již jedinci, kteří to takto vnímají. v našem souboru to je 53 % respondentů. Bylo by však zajímavé nadále zjistit, na základě čeho, když ne věku, by respondenti určili, kdy je člověk starý.

Výsledky výzkumných dat nám osvětlili situaci ve školách, jež se výzkumného šetření zúčastnily. Sice se zamítlo, že respondenti budou mít sami diskriminační postoje ve více jak u poloviny respondentů, ale přesto se našli jedinci, u kterých byly prokázány. To by mohlo znamenat varovný signál a překážku našeho budoucího cíle zavedení tématu do školních osnov. Z tohohle důvodu považujeme za nezbytné aspoň minimální proškolení pedagogů v této oblasti. To, že by problematiku ageismu přednášeli jedinci, kteří sami diskriminační postoj zastávají, v nás vyvolává velmi rozporuplné pocity. Jistě je to podnětem pro rozsáhlý výzkum zjišťující tyto postoje pedagogů. Je pak otázkou, zda by vzděláním v této oblasti mohlo u těchto pedagogů dojít až ke změně postoje. Protože sociální psychologie nepovažuje zvýšenou informovanost za jedinou složku postoje, mohla by nastat i situace, že pedagogové sice zařadí dle pokynů téma ageismu do své výuky, ale sami nebudou mít nediskriminační postoje. Jejich postoj a chování (v tomto případě nařízené) by nemusel být v souladu. Proto je k zamyšlení, jaké další kroky by se daly podniknout, aby sami pedagogové byli motivováni ke změně diskriminačních postojů a s cílem výuky o ageismu se vnitřně ztotožňovaly. Nicméně myšlenku zařazení školení pedagogů o tomto jevu nezavrhujeme, vzhledem k výsledkům poslední hypotézy, kde se nám potvrdil statisticky významný vztah mezi informovaností a diskriminačním postojem. Bylo by tedy dobré, kdyby se mohl realizovat celoplošný výzkum u pedagogů v naší společnosti, jež by výskyt diskriminačních postojů ověřil a sloužil jako podklad pro nezbytnost většího vzdělání pedagogů v této oblasti.

Během výzkumu se nám též prokázalo, že většina respondentů ze souboru se nebrání zavedení tohoto tématu do výuky. Toto zjištění shledáváme jako velmi pozitivní pro vytvoření prevence ageismu u studentů středních škol (formou zařazení tématu do výuky). Ochota pedagogů nám pravděpodobně zajistí spolupráci v této oblasti, a tak by bylo na místě uvažovat a rozpracovat nadále metodické pokyny v této oblasti, co vše by z tématu ageismu mělo do školních osnov středních škol spadat. Potěšilo nás, že 10 % účastnících se pedagogů připouští, že rodina má jiné starosti, než své děti o tomto jevu informovat. Pak si klademe otázku, kdo jiný kromě rodiny by měl studenty o tomto jevu informovat, když ne výchovná instituce jakou je škola? Domníváme se, že právě škola ve výuce může zařazením tématu ageismu do osnov poznání této problematiky předávat.

10. Závěry

Za nejcennější poznatky výzkumu považujeme zjištění, pokud budeme mít zájem stanovit další hypotézy zjišťující zkušenost lidí (osobně) či zprostředkovaně s ageismem, měly by být stanoveny na konkrétní oblasti (např. pracovní trh, zdravotnictví, ...). Jak nám totiž z předchozích informací vyplynulo, tak můžeme zaznamenat oblasti, kde je zážitek s ageismem velmi častý a nedojde tím skrytí těchto alarmujících statistických výsledků pod jedinou hypotézu, z které to nebude patrno.

Dále považujeme za cenné zjištění, že v souboru se ukázalo procento respondentů, jež mají diskriminační postoje a pohled na stáří podporující ageismus. Tedy i v této oblasti je potřeba s jedinci prakticky pracovat na změně jejich postoje. Jak již bylo navíc řečeno v teoretické části práce, postoj jedinců v tomto nemohou změnit jen zákonná opatření, ale roli hraje i lidské smýšlení v oblasti hodnot, etiky a morálky. Proto je pro nás poznatek, že pedagogové (školy), kteří se účastnili výzkumu, spolupracovali, cenný. Spolupráce všech, což vyplývá i z odborné literatury je ke změně diskriminačního postoje nezbytná.

Za jedno z nejcennějších zjištění považujeme poznatek, že se prokázal statisticky významný vztah mezi informovaností a diskriminačními postoji. I odborná literatura nabádá na šíření uvědomění této problematiky do společnosti. Díky prokázání tohoto vztahu je zřetelné, že vzdělávání a šíření informovanosti o tomto jevu se v praxi zdá smysluplné.

U respodentů pedagogického souboru se nám tedy prokázala statisticky významná souvislost mezi diskriminačním postojem a informovaností. Při tomto výsledku nám jako jeden z kroků vzniku programu prevence u studentů středních škol přišla namysli úvaha, jako moc by informovanost hrála roli i u studentů.

Vzhledem k poznatkům ze sociální psychologie si však uvědomujeme, že ke změně postoje či jeho formování nevede jen kognitivní složka, ale i behaviorální a emoční.

Proto zde dle dostupné literatury a z výsledků výzkumů zmiňujeme kroky, jež by pro pedagogy v této prevenci mohly být užitečné více, než jen pasivní předání informací o tomto jevu studentům:

V oblasti vzdělání a informovanosti může pedagog:

- Představit studentům jev ageismu (tj. aspoň marginálně studentům definovat, co tento pojem znamená, jaké jsou příčiny výskytu ageismu, jaká existují legislativní opatření ochrany v jednotlivých oblastech života, kde se s tímto jevem mohou studenti setkat apod.)
- U speciálně zaměřených středních škol, např. střední Zdravotnická apod., by bylo vhodné do výuky zařadit i téma vhodných komunikačních stylů poskytovatelů péče pro jejich budoucí klienty.
- Představit studentům období stáří a stárnutí s tematikou, jak se aktivně na toto období připravovat.

V oblasti behaviorální a emoční může pedagog:

- Připravit pro studenty modelové situace reflektující zážitek tohoto jevu, hraní rolí. Poté by měla následovat závěrečná diskuze nad prožitky, nad tím, co modelová situace studentů přinesla apod. Tím jsou studenti vedeni k aktivnímu přemýšlení, což též slouží jako jeden z kroků pro změnu a formování postoje.
- Zapojit studenty při probírání této tématiky jejich vlastní snahou o hodinách, aby se sami stali aktivními. Např. můžou zážitky osob s diskriminačním jednáním na základě věku hledat v novinách apod. Novinové články v hodinách rozebírat a diskutovat nad nimi, zda je jednání jimi popisované opravdu diskriminační, hledat argumenty pro svá tvrzení apod.

V emoční oblasti může škola, pedagog:

- Zprostředkovat studentům kontakt s jinou věkovou kategorií. Například návštěvu a přípravu programu pro seniory v pečovatelském domě, v Domově důchodců nebo v dětském domově.

11. Souhrn

Práce se dělí na dvě hlavní části.

Teoretická část práce začíná vymezením definováním odborných pojmů. V první, teoretické části, je zasazena kapitola, jež podávají obecné a základní informace o ageismu, jako o ideologii založené na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých etap životního cyklu. Informuje, jaké je současné pojetí ageismu, jak ho můžeme chápat a definovat a co ho v současnosti vyvolává, tj. způsobuje (tedy jaké jsou jeho zdroje).

Po základním představení jevu ageismu a jeho zdrojů, navazuje kapitola, jež argumentuje, proč se tímto oborem mají zabývat i jiné obory (např. psychologie), nejen sociologie. Je zde dán důraz, aby se na tento fenomén nepohlíželo jen z hlediska problematiky skupin, ale i z hlediska, jaké dopady má v životě konkrétního jedince.

Je zde i snaha, hledat příčinny, proč se ageismus zrodil (co k jeho vzniku vedlo), vysvětlením vlivů plynoucích z přeměny předindustriální společnosti a její kultury do současné (tj. z historicky-kontextuálního pojetí).

Následuje kapitola vyčleňující se především tématu stáří, reprezentující nejčastější oblast výskytu ageismu. V jednotlivých oblastech života člověka jsou popsány konkrétní příklady diskriminačního chování vycházející z praxe a negativní dopady na psychiku jimi postihnutého jedince (oběť ageismu).

Pro doplnění zahrnujeme v práci i téma, proč chronologický věk hraje takovou roli a vysvětlujeme zde, že ne vždy je v pořádku na něj dávat důraz a opomíjet věk pocitový.

Poslední kapitola teoretické práce je zaměřena na objasnění, proč bylo zvoleno výzkumné šetření u pedagogů českých škol ohledně této problematiky. Jsou zde podány důvody, proč právě na střední školy máme zájem uvést toto téma do školních osnov. Je zde objasněno, že to považujeme za klíčový krok celkové prevence budoucího výskytu tohoto jevu ve společnosti.

Následuje výzkumná část práce, kde začínáme popisovat, proč toto výzkumné šetření vzniklo (tj. na jaký problém jsme při myšlence zavedení tématu ageismu do školních osnov) narazili.

Jsou zde tedy nadále popsány cíle výzkumného šetření u vybraných středních škol. Je zde charakterizován soubor 60 pedagogů, kteří se jako respondenti výzkumného šetření zúčastnili, s popisem, na jaké etické problémy jsme při navazování budoucí spolupráce s nimi narazili.

Následuje popsání tvorby metod, jež byly formou dotazníkového šetření použity a informování pro čtenáře, jaké hypotézy, proč a na základě čeho jsme volili.

Dále následují výsledky výzkumů a jejich interpretace. Je zde podáno i vysvětlení, proč u některých výsledků můžeme uvažovat nad jejich zkreslením a proč je lze aplikovat pouze na respondenty výzkumu bez dostatečné reprezentativnosti na populaci (tedy jsou nastíněna i omezení tohoto výzkumu).

Je zde dále popsáno, v čem výzkumné šetření u některých pedagogů středních škol shledáváme jako užitečné a jaké zaměření dalších budoucích výzkumů bychom v této oblasti doporučovali.

Následuje diskuze nad zjištěnými závěry výzkumu.

V závěru práce informujeme, jaké poznatky z výzkumného šetření shledáváme jako nejcennější a proč. Závěr i obsahuje nastínění praktických kroků, jak by prevence ve výuce studentů středních škol mohla probíhat.

Seznam literatury a prameny

1) Allport, G. W. (2004). O povaze předsudků. Praha: Prostor.
2) Arnold, E., Undremann-Boggs, K. (2003). Interpersonal relationship: Professional Communication Skills for nurses, 4th ed. St. Louis: Saundres.
3) Bortz, W. M. (1995). Zdravě a úspěšně do přirozené stovky. Praha: Alternativa.
4) Bouček, et al. (2003). Obecná psychiatrie. UP Olomouc.
5) Dannefer, D. et al. (2005). „On the Shoulders of a Giant: The Legacy of Matilda White Riley for Gerontology.“ Journal of Gerontology: Social Sciences 60B(6): S296-S304.
6) Fry, C. L. „Age“. Pp. 21 – 24 in Ekerdt, D. J., (Ed.). (2002). Encyclopedia of Aging. New York: Macmillan Reference USA. Gale Virtual Reference Library, Thomson Gale.
7) Giddens, A. (1999). Sociologie. Praha: Argo.
8) Goubert, P. (1960). Beauvais et Beauvasisis de 1600 à 1730. Contribution à ľ histoire sociale de la France du XVIIe siècle. Paris.
9) Guillemard, A. M., & van Gunsteren, H. (1991). „Pathways and their propects: a comparative interpretation of the meaning of early exit“, 1991In: Kholi, M. et al. (Eds.). Time for retirement. Gambridge UP.
10) Hábl, J., & Doležalová. J. (2010). Humanizace ve výchově a vzdělávání: východiska, možnosti a meze: sborník příspěvků z konference. Hradec Králové: Gaudeamus.
11) Hayesová, N. (1998). Základy sociální psychologie. Praha: Portál.
12) Hall, E. (1980). „Acting One´s Age: New Rules for Old“. Psychology Today 13: 66 – 80.
13) Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). Psychologický slovník. Praha: Portál s. r. o.
14) Hazan, H. (1994). Construction and Deconstruction of Old Age. Cambrige: Cambrige University Press.
15) Helleiner, K. (1967). The Population of Europe from the Black Death to the Eve of the Vital Revolution. In: Cambridge Economic History, Vol. 4.
16) Hewstone, M., & Stroebe, W. (2001). Sociální psychologie. Praha: Portál.
17) Horská, P. et al., (1990). Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha: Panorama.

18) Chudacoff, H. P. (1989). How old are You? Age Consciousness in American Culture. Princeton. NJ: Princeton UP.
19) Kalvach, Z., Onderková, A. (2006). Stáří – Pojetí geriatrického pacienta a jeho problémův ošetřovatelské praxi. Praha: Galén.
20) Kholi, M., & Meyer, J. W. (1986). „Socila Structure and Social Construction of Life Stages. Human Development 29: 145-161.
21) Klevetová, D., & Dlabalová, I. (2008). Motivační prvky při práci se seniory. Praha: Grada.
22) Knezovič, M. et al. (1991,1993). Anglicko – český česko – anglický slovník. Nakladatelství KPS.
23) Langmeier, J., & Krejčířová, D. (1998). Vývojová psychologie. Grada Publishing.
24) Light, L. L. (1999). Memory and aging: Four Hypotheses in search of data. In: Annual review of Psychology 42: 333-376.
25) Linton, L. R. (1942). „Age and Sex Categories“. American Sociological Review 7(5): 589-603.
26) Merton, R. K. (1957). Social Theory and Social Structure. Glencoe. IL: Free Press.
27) Nakonečný, M. (1995). Psychologie osobnosti. Praha: Academia.
28) Nakonečný, M. (1999). Sociální psychologie. Praha: Academia.
29) Neugarten, B. L. (1979). „Time, Age, and the Life cycle“. The American Journal of psychiatry 136 (7): 887 – 894.
30) Novák, T. (2002). O předsudcích. Brno: Doplněk.
31) Palmore, E. B. (1999). Ageism: Nagative and Positive. New York: Springer.
32) Parsons, T. (1942). „Age and Sex in the Social Structure of the United States“. American Sociological Review 7(5): 604-616.
33) Peake, M. D. et al. (2003). Ageism in the management of lung cancer. Age and Ageing. (Ageismus v léčbě rakoviny plic, in: Věk a stánutí, 2003), č. 32: 171 – 177.
34) Peterson, P. G. (1999). „Šediny přicházejí: Globální demografická krize“. Bulletin Občanského institutu č. 90. Praha: Občanský institut.
35) Piaget, J. (1977). The moral judgement of the child. Harmondsworth: Penguin Books.
36) Pillerner, K. A., & Finkelhor, D. (1998). „The prevalence of elder abuse: a random sample survey,“ in: Gerontologist, 28 (1): 51-57.
37) Plháková, A. (2007). Učebnice obecné psychologie. Praha: Academia.

38) Pokorná, A. (2010). Komunikace se seniory. Praha: Grada.
39) Psychiatrické centrum Praha. (1998). Slovník psychiatrických termínů. Světová zdravotnická organizace. Ženeva.
40) Sborník z mezinárodní konference. (2006). Postavení a diskriminace seniorů v ČR. Praha 2: Ministerstvo práce a sociálních věcí. (1. vyd.).
41) Reiterová, E. (2003). Základy statistiky pro studenty psychologie. UP Olomouc.
42) Reiterová, E. (2008). Základy psychometrie. UP Olomouc.
43) Riley, M. W., & Riley, J. W. (2000). „Age Integration: Conceptual and Historical Background. The Gerontologist 40: 266-270.
44) Riley, M. W., & Foner, A. (2001). „Socilogy of Age". Pp. 275-278, 2001 in Smelser, N.j, & Baltes, P. B., (Eds.). International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Oxford: Elsevier Science Ltd.
45) Street, D., & Parham, L. (2002). „Status of Older People: Modernization". Pp. 1337-1341 in Ekerdt, D. J., (Ed.). (2002). Encyclopedia of Aging. New York: Macmillan Reference USA. Gale Virtual Reference Library. Thomson Gale.
46) Stuart-Hamilton, I. (1999). Psychologie stárnutí. (1. vyd.). Praha: Portál.
47) Tatara, T. (1993). „Finding the nature and scope of domestic elder abuse with state aggregate data". in: Journal of Elder Abuse and Neglect, 5 (4): 35 -36.
48) Thane, P. M. (2002). „Status of Older People: Preindustrila West". Pp. 1337-1341. (2002). in Ekerdt, D. J., (Ed.). Encyclopedia of Aging. New York: Macmillan Reference USA. Gale Virtual Reference Library. Thomson Gale.
49) Therborn, G. (2004). Between sex and power: Family in the World 1900-2000. London: Routledge.
50) Tošnerová, T. (2002). Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří. Praha: Ústav lékařské etiky 3. LF a FNKV Praha 10.
51) Tošnerová, T. (2002). Špatné zacházení se seniory. Praha: Ambulance pro poruchy paměti.
52) Uhlenberg, P. (2000). „Introduction: Why study age integration?", The Gerontologist 40 (3): 261 – 267.
53) Vacek, P. (2011). Psychologie morálky a výchova charakteru žáků. Hradec Králové: Gaudeamus.
54) Vašutová, J. (2002). Být učitelem. Co by měl učitel vědět o své profesi. Praha: UK Pdf.

55) Veselá, J. (2003). Sociální služby poskytované seniorům v domácnostech. VÚPSV, Praha.
56) Vidovičová, L., & Rabušic, L. (2005). Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh. Brno: VÚPSV.
57) Vidovičová, L., & Gregorová, E. (2007). Mainstreaming věku jako strategie managementu populací se stárnoucí demografickou strukturou. VÚPSV, v. v. i. Praha. (1. vyd.) výzkumné centrum Brno.
58) Vidovičová, L. et al. (2007). Život v domovech pro seniory. Zpráva z výzkumu. Problémy týrání, zneužívání a zanedbávání péče v domovech pro seniory. Úřad vlády ČR.
59) Vidovičová, L. (2008). Stárnutí, věk a diskriminace: nové souvislosti. Masarykova univerzita politologický ústav. Mezinárodní politologický ústav. Brno.
60) Vildová, Z. (2010). Ročníková práce. Ageismus, pohled seniorů na tuto problematiku od 60 - ti let věku výše.
61) Walker, A. (1990). „The Economic Burden of Ageing ad the Prospect Intergenerational Conflict“. Ageing Society 10(4): 377-396.

Seznam příloh:

Příloha č. 1: Formulář zadání diplomové práce

Příloha č. 2: Český a cizojazyčný abstrakt diplomové práce

Příloha č.3: Dotazník informovanosti

Příloha č. 4: Dotazník „Ageismus 2011“